
לא תרדה בו בפרך - למעשה

ביאורי סוגיות - בירורי הלכות

מהדורת ביקורת - חשוון תשפ"ד

לא תרדה בו בפרך - למעשה

להארות והערות, כמו כן ניתן להשיג

שמואל סובל

הר' זוננפלד 18 בני ברק

פלא: 0527161144

s0527161144@gmail.com

במקום הקדמה

"אודה ה' מאוד בפי ובתוך רבים אהללנו ומשירי אהודנו. במה אקדם ה' אכף לאלקי מרום אשר ממעון קדשו מן השמים הופיע ברוב רחמיו וחסדיו והשפיע מטובו על שפל אנשים כמוני לחבר ספר הנותן אמרי שפר" (הקדמת השו"ע).

ובוודאי שאין צריך לפנינו, להסביר את הראוי לחוש, בעת שזיכני ה' לעסוק ולברר חלק בתורה הקדושה שכפי הנראה - עדיין לא זכה לביאור ובירור מפורט באחרונים ובספרי הזמן, ואין זה אלא מחמלת ה' עלי ומחסדיו המרובים, שהאיר לי מאורו וזיכני לברר מחלקי בתורתו.

ועל אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת עלי להודות לו יתברך, על שזיכני לאסוקי שמעתא אליבא דהלכתא בסוגיא זו, שהיא סוגיא נפלאה הנוגעת למעשה לכל אדם, ושייכת לאיסורים דאורייתא של 'לא תרדה בו בפרך' ו'לא תעבוד בו עבודת עבד'.

והנה אף שפשוט שאינני בא לקבוע מסמרות, ואין צ"ל שלא הגעתי להוראה, **וחלילה להורות הלכה למעשה ע"פ המבואר בקונטרס זה**, ומה גם שעדיין לא השלמתי לחם חוקי, לחזור לברר לדקדק להגיה ולתקן שוב ושוב, ובוודאי ימצא המעיין טעויות או דברים הצריכים תיקון.

אולם מיהרתי להדפיס מתכונת של 'מהדורת ביקורת' כדי שהלומדים יחכימו אותי בהערותיהם (מכל סוג), בידעוניהם, ובנידונים הלכתיים נוספים, וכוונתי בהפצת הקונטרס - כדי להוסיף בברור הסוגיא לתקן ולשכלל את הקונטרס, עד שיהיה ראוי יותר לעלות על שולחן מלכים.

החיבור בנוי משני חלקים: א. ביאורי סוגיות ובהם התלבנו סוגיות שנוגעות לדין 'לא תרדה בו בפרך' ו'לא תעבוד בו עבודת עבד' - בן חורין, ב. בירורי הלכות שהם דינים העולים מתוך ביאורי הסוגיות, כולל דוגמאות מעשיות. השתדלתי לציין בבירורי הלכות את המקורות, וכן את הרחבתם כפי שנתבאר בביאורי סוגיות, למען יוכל המעיין לברר מאין נשאבו ההלכות.

מלבד זאת נוסף 'מאמר פתיחה' בתחילת החיבור, ועניינו להעמיד בקצרה ובבהירות כמה מהיסודות שעליהם מושתת המשך החיבור - מטרתו להכניס את המעיין שאינו מונח בפרטי סוגיא זו, במקורות ויסודות הנידון.

אציין שהוצאתי את החיבור לפני תקופה במהדורה הראשונה, ומאז ב"ה נוספו עוד הרבה פרטים בביאורי הסוגיות ובפרט בבירורי הלכות, כשהרבה מהם התלבנו עם ראשי ורבני בית המדרש 'מורשה ודעת' - ובפרט הגרמ"מ לובין, הגר"י ליברמן, הגר"נ קופשיץ והגרנ"מ רוזנברג שליט"א, שהאירו והעירו, ורבים מסברותיהם [כפי הבנת] מופעים עלי גיליון, וכן זכיתי לתשובות בכת"י מהגאון ר"י טשזנר שליט"א שהשיב לכמה וכמה מהנידונים שבחיבור זה [אך ציין שיהתשובות הם מקופיאי].

לא תרדה בו בפרך - למעשה

מן הראוי היה להרחיב במילות הקדמה, בדברי אגדה ושבח לנותן התורה, להעמיק בנלמד מטעמי ושורשי המצווה, עוצם שורש נשמת ישראל וקדושתה, שגם כאשר נראית כבשאל תחתיה, ומכרוהו בית הדין מפני גניבה, אע"פ כן קדושתה לא בטלה, וחויבנו בכבוד לנהוג בה, כמו מימים ימימה, ועל אחת כמה וכמה, שלא לרדות ולשלוט בה, ובעבודת עבד לבזותה.

ואולם הגשתי את המנחה לפני לומדי התורה, למרות שעדיין חסרה שמן ולבונה, ואקווה שתעלה לרצון לפני נורא עלילה, ושבני התורה יוסיפו ויחכימוני כהנה וכהנה, בתוספת בהארה והערה, בביאור הסוגיא וליבון ההלכה, ואי"ה אשלים והתקן לשכללה, עד שתהא המנחה שלמה, כפי שיזכני נותן התורה, 'כי ה' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה'.

הקונטרס מתפרסם לזיכוי הרבים, לעורר הלומדים לבירור וקיום הלכתא גבירתא זו, לע"נ אחותי הצדקנית מרת רחל ב"ר יוסף ע"ה, אשר הייתה סמל לזהירות בכבוד הזולת, והנהגותיה האצילות עם כל אדם באשר הוא, היו בבחינת התנזרות ממאה שערים של היתר, שלא להיכנס בשער אחד של איסור.

ואזכיר לטובה שרבות נעזרתי בספרים ובסופרים שעסקו בסוגיא זו, ובפרט במאמרו המקיף של הג"ר צבי פסח דרמר שליט"א (נדפס בקובץ 'צהר' ח"ד) והרבה מדבריהם הובאו בחיבור זה שלא בשם אומנם, מתוך שכחה, לתועלת סגנון ועריכה, או מכל טעם אחר, וסמכתי על דברי כאן, שלא אהיה ח"ו כגונב דעת הבריות.

ואסיים מעין הפתיחה בהודאה לה' יתברך על כל הטוב אשר גמלני מאז ועד עתה, וכן לשולחיו הנאמנים אבי מו"ר שליט"א יחד עם אמי מורתי תליט"א, ומו"ח שליט"א יחד עם חמותי תליט"א, שמסייעים בעדנו ללא גבול - ברוח ובגשם. וכמובן לעזרתי נב"ת שתחי' שניתן לומר שלי שלה הוא.

ויהי רצון שזכות לימוד התורה יעמוד לנו, שלא תמוש התורה מפנינו מפי זרענו וזרע זרענו עד עולם, ונזכה לאורך ימים ושנים ובריאות איתנה לעשות רצונו יתברך בשלימות באהבה ובשמחה כל הימים, מתוך מנוחת הנפש, עד שנזכה בקרוב לימלוד על כל העולם כולו בכבודך, והנשא על כל הארץ ביקרך, בבניין בית מקדשנו ותפארתנו בב"א.

בהודאה על העבר ובקשה על העתיד

שמואל

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ביאורי סוגיות

- פתיחה..... יא
- מאמר א..... יא
- 'עבודת עבד' - 'ועבודת פרך'..... יא
- האיסורים שנאמרו בפרשת עבד עברי..... יא
- גדרי עבודת עבד..... יא
- בראשונים בגדרי עבודת פרך..... יב
- לא תרדה בו בפרך - ויראת מאלוקיך..... יג
- עבודת פרך מצד קושי המלאכה..... יד
- גדר עבודת 'פרך' כל שאינה כצורת 'מלאכה'..... טו
- מאמר ב..... טז
- לא תרדה מצד ה'רודה' או ה'נרדה'..... טז
- זכות העבד שלא ישתעבדו בו בפרך וחיוב תשלום על כך..... טז
- השתעבדות בבן חורין בעבודה קלה בעל כורחו..... יז
- עבודה בלא תכלית כשהעבד אינו יודע מכך..... יח
- רדייה בזולתו כשמחויב מהתורה לעשות דבר זה..... יט
- הרודה בחברו בפרך וסובר שחברו מחויב בדבר..... כ
- סימן א..... כג
- בדין לא תרדה בו בפרך - בבן חורין..... כג
- בנידון האם האיסור נאמר רק בעבד עברי או גם בבן חורין..... כג
- קושיא מדוע אין איסור לא תרדה בפרך בבן חורין..... כד
- ביאור גדר האיסור וטעם שדבר זה אינו שייך בבן חורין..... כה
- סימן ב..... כז
- שיטות הפוסקים באיסור לרדות בשכירים..... כז
- בפלוגתת השל"ה והמג"א האם מותר לרדות בשכיר בפרך..... כז
- האם לדעת המג"א מותר לרדות בשכיר שאינו יכול לחזור בו..... כח

לא תרדה בו בפרך - למעשה

- חילוק בין 'שכיר' לאדם המלחיץ את זולתו לא
- שיטת החינוך בדין לא תרדה בפרך בבן חורין לב
- סימן ג לג
- בדין לא תרדה בפרך האם הוא איסור ממוני לג
- האם הרודה בפרך בעבדו חייב לשלם לו עבור מלאכתו לג
- טעם שחייב בתשלום למרות שהעבד עצמו מחויב במלאכה לה
- בעבודת פרך האיסור ב'רדייה' ואינו ניתן לתשלומים לו
- מבאר של"ת בפרך האיסור ה'רדייה' ובעבודת עבד האיסור ה'מלאכה' לח
- סימן ד מז
- דין עבודות עבד ופרך בבנו ובתלמידו מז
- במכילתא שמותר בבנו ותלמידו עבודת עבד מ
- בבן ותלמיד לא שייך 'עבודת עבד' מב
- עבודת פרך בבנו ותלמידו מג
- במקור הדין לאסור בבן חורין מד
- סימן ה מז
- בדין אנשים שאינם נוהגים כשורה מז
- בדברי התוס' שקנסו חכמים כדי לייסרן מז
- בגדרי ההיתר ומהו 'אינם נוהגים כשורה' מח
- בהיתר לרדות באנשים פחותים ומזלזלים מט
- רדיה בפרך 'לתועלת' ובאדם שראוי לכך נא
- סימן ו נב
- בדין לא תרדה בפרך בבן חורין נב
- כמה נידונים למעשה בלא תרדה בפרך נב
- בגדרי 'עבודת פרך' שנאסרו נג
- בדין לא תרדה בפועלים ושכירים נד
- סימן ז נו

לא תרדה בו בפרך - למעשה

- בגדר עבודת פרך שנאסרה בכל אדם נו
- שיטת רבינו יונה בגדרי 'רדייה' ו'פרך' נו
- גדר עבודת 'פרך' כל שאינה כצורת 'מלאכה' נו
- בגדרי 'עבודת פרך' כשאינו מחויב בה נח
- האם אסור 'לבקש' מאדם שירא ממנו טובה נט
- סימן ח סא
- האם מותר לרדות בחברו לקיים מצוות סא
- לרדות בחברו לומר דברי תורה סא
- בדין רדייה ללמד תורה סג
- בדין רדייה לקיים מצוות סה
- הרודה בחברו לקיים מצוות ויש תועלת לעצמו סז
- סימן ט סח
- השארת ספרים ולכלוך בבית הכנסת סח
- באיסור השארת ספרים ולכלוך סח
- הגורם לחברו לעבוד בפרך עא
- בדין מעמיד את חברו בחיוב מצוות עב
- סימן י עג
- בדין רדייה בדבר שאינו מלאכה ו'הנהגה הראויה' עג
- לרדות בחברו לעשות דבר שאינו מלאכה עג
- זהירות בכבוד פועליו שכיריו ובני ביתו עד
- הדרך הישרה - הימנעות מבקשות מחבריו עו

לא תרדה בו בפרך - למעשה

בירורי הלכות

- פרק א..... עה**
- איסור לא תרדה בו בפרך..... עה**
- עבודות קשות ומפרכות..... עה
- מצער אותו בשעת העבודה..... עה
- בעבודה שאינה מתאימה לו..... עט
- מלאכה שאינה קצובה..... עט
- פרק ב..... פ**
- איסור לא תעבוד בו עבודת עבד..... פ**
- עבודה בזווה שדרך העבד לעשותה לאדונו..... פ
- מלאכות שבזוויות מצד עצמם..... פא
- עבודה עם הרבים בכלל 'עבודת עבד'..... פא
- לצוות על טבח לחלק את האוכל לבחורים..... פא
- פרק ג..... פב**
- האיסור בבן חורין..... פב**
- רודה בחברו כנגד רצונו ודעתו..... פב
- בפועלים ושכירים..... פג
- כשיסרב יפסיד פרנסתו..... פד
- אדם מכובד המצווה את חברו..... פד
- בעבודה קלה..... פה
- שייקח או יחזיר את ילדיו מהמוסדות..... פו
- פרק ד..... פו**
- מכשלות המצויים בבית..... פו**
- עבודות קשות או מבזות בבני זוג..... פו
- בדברים שאינם קשים..... פז
- בבניו ובנותיו..... פח
- באורחים ושאר בני הבית..... פט

לא תרדה בו בפרך - למעשה

מכשול 'עבודת פרך' בבני זוג..... צ

מכשול 'עבודת עבד' בבני זוג..... צ

בדברים שמקובל שעושה לבעלה..... צא

עבודות קלות באורח ושאר בני ביתו..... צא

בדברים שמיועדים לכל בני הבית..... צב

כשרודה לתועלת הנרדה..... צב

פרק ה..... צג

דרישה מפועל שיעשה עבודות קשות..... צג

סיכמו שיעשה כל מה שיטיל עליו..... צג

לאלץ מנקה לנקות יותר מדי..... צג

דרישה מעובד בדבר שלא מקובל..... צד

אילוץ מזכירה לקחת 'יעד' במגבית..... צד

דרישה מתקן דודי שמש שיעבוד קשה..... צה

פרק ו..... צו

השארת ספרים או לכלוך..... צו

חיוב החזרת הספרים שהשתמש בהם..... צו

באופן שיש אחראי להחזיר ספרים..... צז

להשאיר לכלוך ובלגן אחרי שמחה..... צז

אופנים שאין לא תרדה בו בפרך..... צח

אינו מחזיר ספר או חוסם חניה..... צח

עובר למנקה תוך כדי שטיפה..... צט

אינו מאפשר דרכי גישה נאותים..... צט

מאריך את הדרך או מכביד על פועליו..... ק

פרק ז..... ק

זלזול ורדייה בשכירים ומשרתים..... ק

רודה בדברים במשרתיו ושכיריו..... ק

התנהגות מכבדת עם פועליו ושכיריו..... קא

לא להכביד ולצער את המנקה..... קא

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ללחוץ על אומן שיסיים מלאכתו..... קב

תופרת שאינה מחזירה בגדים בזמן..... קג

פרק ח..... קד

בדבר שאינו 'עבודה' פרך וענייני מצי'נג..... קד

בקשת 'טובה' מחברו..... קד

דבר שאינו מלאכה או עבודה..... קה

הסכמה לבניה או קבלת בנו לשיבה..... קה

שיפעיל קשריו בשיבה או בערייה..... קו

אילוץ מזכירה לקחת 'יעד' במגבית..... קז

הפעלת לחץ ציבורי להשתתף במגבית..... קז

לבייש אדם שייתן צדקה כשאינו מחויב..... קח

פרק ט..... קח

רדייה בחברו שיקיים מצוות..... קח

רודה בחברו לעשות מה שמחויב..... קח

רודה בחברו 'בפרך' לעשות חובתו..... קט

שייגש להיות שליח ציבור..... קי

למסור שיעור כשאין משהו אחר..... קי

חברותא כשהשני אינו רוצה..... קי

מסירת שיעור כנגד רצון השומעים..... קיא

שיעזרו לו כאשר נתקע בדרך..... קיא

להטיל על אחרים 'מצוות'..... קיב

עולה לאוטובוס ומאלץ אנשים לקום..... קיג

פרק י..... קיג

דיני אב ובנו ורב ותלמידו..... קיג

החויב לשמש את אביו ורבו..... קיג

עבודת עבד בבנו ותלמידו..... קיד

עבודת פרך בבנו ותלמידו..... קטו

לצורך חינוך הילדים או התלמידים..... קטז

לא תרדה בו בפרך - למעשה

הנהגת הרב עם תלמידו בזמן הזה..... קיז

מצווה על תלמידו ללכת לשליחות..... קיז

כשמתנים מראש עם התלמידים..... קיח

בקשת עזרה מילדים..... קיח

פרק יא..... קיט

חיוב תשלום עבור עבודת הפרך..... קיט

בעבודה שאינו מחויב בה..... קיט

בדבר שאין לו ערך ומחיר..... קכ

התשלום אינו מתיר את האיסור..... קכ

פרק יב..... קכא

באנשים שאינם נוהגים כשורה..... קכא

עבודת עבד ופרך כשאינו נוהג כשורה..... קכא

הגדרת 'אינם נוהגים כשורה'..... קכב

כשיצא מכלל עמיתך..... קכג

תשלום על תוספת העבודה..... קכג

פרק יג..... קכד

הנהגה עם אנשים שמותר לרדות בהם..... קכד

עבד כנעני ושאר נכרים..... קכד

להכביד ולהצר להם..... קכד

לביישם ולצעוק עליהם..... קכה

הנהגה עם פועל שסיכמו עבודת פרך..... קכה

פרק יד..... קכו

השתמשות באחרים ובקשת עזרה..... קכו

לדחוק בזולת שיסכים לעזור..... קכו

קבלת טובה ועזרה מהזולת..... קכז

בגנות בקשת טובות מהזולת..... קכז

פתיחה

מאמר א

'עבודת עבד' - 'ועבודת פרך'

-א-

האיסורים שנאמרו בפרשת עבד עברי

בפרשת בהר (כה, לט-מו) נאמר "וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך לא תעבד בו עבדת עבד. כשכיר כתושב יהיה עמך עד שנת היבל יעבד עמך. ויצא מעמך הוא ובניו עמו ושב אל משפחתו וגו'. כי עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד. לא תרדה בו בפרך ויראת מאלוקיך. ועבדך ואמתך אשר יהיו לך מאת הגוים אשר סביבתיכם מהם תקנו עבד ואמה וגו'. והתנחלתם אתם לבניכם אחריכם לרשת אחזה לעלם בהם תעבדו ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך".

ולמדנו בפרשה זו שלושה איסורים השייכים לדין עבד עברי בשונה מעבד כנעני, א. שנאסר לעבוד בו 'עבודת עבד' - עבודה של גנאי, שיהא ניכר בה כעבד, שלא יוליך כליו אחריו לבית המרחץ ולא ינעול לו מנעליו (רש"י), ב. שנאסר למכור אותו 'ממכרת עבד' - בהכרזה כאן יש עבד למכור, ולא יעמידנו על אבן הלקח (רש"י), ג. נאסר לרדות בו בפרך - 'מלאכה שלא לצורך, כדי לענותו' (רש"י).

בדברינו בחיבור זה נעמוד על שני הלואין שנאמרו על 'צורת ההשתמשות' בעבד, שהם 'עבודת עבד' ו'עבודת פרך', שלדעת הרבה הראשונים איסורים אלו שייכים גם בבן חורין באופנים מסוימים - כפי שיבואר להלן בחידושי הסוגיות, ובעיקר נעמוד על הלאו של 'עבודת פרך', שהוא דבר המצוי מאוד.

-ב-

גדרי עבודת עבד

ראשית, נעמוד על הגדרת איסור 'עבודת עבד', וברש"י כתב שנאסר 'עבודה של גנאי, שיהא ניכר בה כעבד, שלא יוליך כליו אחריו לבית המרחץ ולא ינעול לו מנעליו', ולא דווקא באופנים האלו, אלא כל מלאכה שהיא בזויה ודרך העבדים לעשותה

לא תרדה בו בפרך - למעשה

אסור, וכמו שכתבו המפרשים שבכלל זה 'עבודה מבוזה כגון לנקות הרפת וכיוצא בה'^א, עבודת 'קצב ובורסיי'^ב, וסחיבת משאות שבזיון לסוחבים^ג.

ובפנים יפות (כה, מא) כתב בפירש"י לעיל שנאסר 'עבודה של גנאי', שבכלל 'עבודת עבד', שני בחינות א. עבודה קלה שיש בה גנאי, ב. עבודה כבידה בקרקע אף שאינה של גנאי, והכוונה בזה שפעמים שמחמת כובד העבודה היא 'עבודת עבד' למרות שאין בה גנאי, וגם זה נאסר.

ומצאנו בדברי הרמב"ם^ד דבר נוסף, שגם עבודה שאינה בזויה מצד עצמה, מ"מ 'לא יעשה אותו בלן לרבים או ספר לרבים או נחתום לרבים', והכוונה בזה שעצם ההתעסקות עם הרבים היא בזיון ו'עבודת עבד', ולפיכך אסור לו להעבירו בעבודה עם הרבים^ה.

-ג-

בראשונים בגדרי עבודת פרך

שנית, נעמוד בהגדרת עבודת פרך, שפירש רש"י "מלאכה שלא לצורך, כדי לענותו. אל תאמר לו החם לי את הכוס הזה, והוא אינו צריך, עדור תחת הגפן עד שאבוא. שמא תאמר אין מכיר בדבר אם לצורך אם לאו, ואומר אני לו שהוא לצורך, הרי הדבר הזה מסור ללב, לכך נאמר ויראתי, ומקורו בספרא.

וברמב"ם^ו 'ואיזו היא עבודת פרך, זו עבודה שאין לה קצבה, ועבודה שאינו צריך לה אלא תהיה מחשבתו להעבירו בלבד שלא יבטל, מכאן אמרו חכמים שלא יאמר לו עדור תחת הגפנים עד שאבא שהרי לא נתן לו קצבה, אלא יאמר לו עדור עד שעה פלונית או עד מקום פלוני, וכן לא יאמר לו חפור מקום זה והוא אינו צריך לו ואפילו להחם לו כוס של חמין או להצן ואינו צריך לו אסור ועובר עליו בלא תעשה שנאמר לא תרדה בו בפרך'.

ומתבאר בדברי הרמב"ם שהבין דברי הספרא שנאמרו שני גדרים באיסור לא תרדה בפרך, א. עבודה שאין לה קצבה, והיינו שאינו נותן לעבדו 'קצבה' - 'שעה' או 'מקום' שבזה משלים את עבודתו, ב. שהעבודה היא ללא צורך ותועלת, וכגון שאומר לו

^א ובבכור שור עה"ת (כה, לט).

^ב הלשיך (שם).

^ג וכש"כ בערוך השולחן (יו"ד רסז, קלז) 'לא תעבוד בו עבודת עבד שלא יטול אחריו בלנטיא והוא שק ואמתחת בלשון יווני [ערוך]'.
^ד עבדים א, ז. ומקורו בספרא ובמסכת עבדים פ"ב.

^ה והוסיף הרמב"ם 'ואם היתה אומנותו זאת קודם שימכר הרי זה יעשה, אבל לא ילמדנו בתחלה מלאכה כלל אלא אומנות שהיה בה היא שעושה כשהיה עושה מקודם', ונחלקו הפוסקים (עי' לח"מ ומרכבת המשנה) האם הכוונה להתיר כשהיתה אומנותו גם לעשותו אומן לרבים, או הכוונה שאם לא הייתה אומנות לכך בתחילה לא ילמדנו זאת אפילו שלא עבור הרבים.

^ו ויקרא כה, מא.

^ז שם, ו.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

החם את הכוס והוא אינו צריך לזה", ויש להתבונן במקור שני האופנים של העבודת פרך^ה שהוזכרו ברמב"ם.

בראב"ד השיג 'אמר אברהם הסברא שלו היא זו, אבל חכמים לא פירשו בו טעם קצבה, ולא אמרו אלא שלא יאמר לו עד שאבוא והוא מתעכב לבא עד שיצטער, והוא הדבר המסור לשם, שיכול לומר לא היה לי פנאי לבא, והשם יודע בו, ועיי' נאמר ויראת מאלוקיך, אבל בין קצבה ללא קצבה מאי ויראת איכא^ט.

ונראה בדברי הראב"ד שלא הוקשה לו על מה שכתב איסור משום שהמלאכה היא ללא תועלת, אלא שהוקשה לו על מה שהוסיף לאסור גם במלאכה שאין לה קצבה. ובזה תמה, שלא זהו יסוד האיסור אלא מפני שמתעכב כדי לצער, וביאר שדבר זה אינו ניכר לאחרים שהרי יכול לומר שלא היה לו פנאי ולכן נאמר ויראת מאלוקיך^י.

-ד-

לא תרדה בו בפרך - ויראת מאלוקיך

והנה בפרשה זו נאמר שני פעמים איסור לרדות בפרך בתחילה נאמר 'לא תרדה בו בפרך ויראת מאלוקיך', ובהמשך נאמר 'ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך', וכבר עמדו הראשונים (ע"ה"ת) מדוע חזרה תורה על האיסור ב' פעמים וביארו שהוא להזהיר עליו יותר, או מפני שהוא עוון מצוי.

ונראה לפרש באופן נוסף, שהראשונים (הנ"ל) נקטו שנאמרו כאן שני איסורים, א. 'לא תרדה בו בפרך - ויראת מאלוקיך' היינו שמעבידו בפרך כאשר לא ניכר שזה עבודת פרך ולזה נאמר 'ויראת מאלוקיך', ב. עבודת פרך כשניכר שזו עבודת פרך ובזה לא נזכר 'ויראת', וזהו כמש"כ רש"י בפסוק שנאמר 'ויראת' שעבודת פרך היא מלאכה שלא לצורך כדי לענותו ולכן נאמר 'ויראת'.

^ה ובפשוט דברי רש"י נראה ששני האופנים הם מלאכה שלא לצורך, א. כשאומר לו להחם מים והוא אינו צריך, ב. כשאומר לו עזור תחת הגפן והוא אינו צריך בזה [ואפשר שיש לדחוק בדברי רש"י שכוונתו כהרמב"ם ובאמת הם שני דברים, וש"ר שכן כתב בפירוש משיבת נפש ע"ה"ת שם].
^ט ועוד הוסיף להקשות 'ועוד העבד לא יהיה אלא כפועל שיצא לעבודת השדה בשעת יציאת הפועלים ויכנס בשעת כניסתם ויאכל בשעת אכילתם ויעבוד בשדה כעין עבודתם ומה קצב יתן אדם לפועליו אבל המחבר הזה מופלג הוא ומפליג הדברים למה שירצה'. ועיי' בכ"מ בביאור דעת הרמב"ם, ומשמע שהכוונה ברמב"ם שמצווה אותו באופן כזה כדי לצערו ולפיקן אסור, ובאמת בכל פועל אסור להעבידו בצורה כזו כדי לצערו.

ובאופ"א היה אפשר ליישב קושיית הראב"ד ע"פ מש"כ הרמב"ם בסמוך שאיסור עבודת עבד נאמר רק בעבד ולא בפועל, וי"ל שכן הדין גם באיסור ל"ת בפרך וכש"כ החינוך, וזהו שנאסר בעבד למרות שבפועל מותר, והראב"ד שהשיג אפשר שסובר שהרמב"ם מחלק בין עבודת עבד שבזה אין איסור בשכיר, ואילו לא תרדה בו בפרך שיש גם בשכיר, ויש בזה גם סברא שהרי פרך הוא עניין הצער ובזה למה יגרע ב"ח ששכיר אצלו שיותר לו לצערו ח"ו (ואינו מוכח, ועיי'), וזהו שהשיג הראב"ד.
^י ולהלן (אות ה) הובא בדומה לזה מהפנץ חיים על הספרא ע"ש.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ומבואר מה שנקט הרמב"ם שדין לא תרדה בפרך הוא בשני אופנים, א. מלאכה שאין לה תכלית שאינו ניכר ובזה נאמר 'ויראתי' וכש"כ רש"י, ב. מלאכה שאין לה קצבה ששם ניכר שהציווי הוא בצורה שמענה את העבד, והוא מה שהוזכר שוב האיסור לרדות בפרך ושם לא נזכר 'ויראתי'.

והנה בספרא (ו, ז) איתא 'לא תרדה בו בפרך, שלא תאמר בו החם את הכוס הזה והוא אינו צריך, הצין לי את הכוס והוא אינו צריך, עדור תחת הגפן עד שאבוא שמא תאמר לצורך עצמי אני עושה, והרי הדבר מסור ללב שנא' ויראתי מאלוקיך הא כל דבר שהוא מסור ללב נאמר בו ויראתי מאלוקיך', והוא מקור דברי רש"י.

ונראה בספרא ששני האופנים האלה שייכים ל'ויראתי' משום שבשניהם אינו ניכר כוונתו, וכנראה שזהו השגת הראב"ד, שברמב"ם נראה שהוא מפרש שיש כאן איסור בפני עצמו לצוות על עבדו בדבר שאין בו קצבה, והשיג הראב"ד שא"כ אינו שייך ל'ויראתי' ומדוע חכמים הזכירו זאת כביאור מה שנאסר בפסוק זה, ובהכרח שהכוונה שאומר לו שיעדור עד שיבוא והוא מתעכב כדי צערו ועל זה נאמר ויראתי - שאינו ניכר האם מכוון לצערו^א.

-ה-

עבודת פרך מצד קושי המלאכה

ומצאנו בראשונים עוד אופנים שהוא בכלל עבודת פרך, שבספר יראים (סי' קצ"ט) כתב וז"ל בפרך פ"י שמעבדו מלאכה עבודת נשים לאנשים ועבודת אנשים לנשים, עבודת יום ללילה ועבודת לילה ליום. ותניא לא תרדה בו בפרך לא יאמר לו [החם הכוס] והוא אינו צריך לו וכו' עכ"ל, ויסוד הדברים כש"כ בסמ"ג (לאוין סי' קעד) ש'נלמד פרך זה, מפרך האמור במצרים 'ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך', ותניא (סוטה יא, ב) בפרך שהיו מחליפין עבודת נשים לאנשים ועבודת אנשים לנשים, עבודת יום לעבודת לילה ועבודת לילה לעבודת יום', וכ"ה בהג"מ (עבדים א, ב).

ונראה עוד, שגם המורגל בפי בני אדם כ'עבודת פרך' שהיא עבודה קשה המפרכת גופו של אדם, גם זה בכלל האיסור שלא תרדה בו בפרך, שהרי איסור זה הוא בגדרי הפרך שהיה במצרים, והתם פרש"י (שמות א, יג) בפרך - בעבודה קשה המפרכת את הגוף ומשברתו' וכ"ה ברשב"ם, וא"כ גם זה בכלל האיסור, וכ"ה להדיא במאירי בקידושין (כב, ב) 'שאסור לעבוד בו עבודת פרך כגון עבודה שאינה צריכה לו, או עבודה ביותר מדאי ושלא כדרך שאר פועלים וכו', והראוני שכן משמע בתרגום שתרגם (כה, מו) 'לא תפלח ביה בקשיו', מלשון 'קושי'.

^א ומדברי רש"י משמע שמפרש שעדור תחת הגפן הוא גם מלאכה ללא תכלית ותועלת האדון, ונמצא א"כ ג' אופנים בראשונים בביאור איסור האמירה שיעדור תחת הגפן עד שאבוא, א. ללא תועלת, ב. ללא קצבה, ג. מתעכב כדי לצערו.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

וראיתי שכן כתב החפץ חיים על הספרא (ו, ו), ושם ביאר שזהו שנאמר ב' פעמים לא תרדה בפרך, דלעיל (פ' מג) מדבר כשאומר לו לעשות מלאכה שאינו צריך, וע"ז נאמר 'ויראתך מאלוקיך' שאין אחד יודע בזה, אך כאן הכוונה היא ל'עבודה קשה המפרכת את הגוף ומשברתו'. ואפשר שגם הרמב"ם שלא הזכיר זאת, היינו מפני שפשוט שזה בכלל האיסור.

ולמדנו ו' אופנים ששייך איסור לא תרדה בפרך, א. כשהמלאכה ללא קצבה (רמב"ם), ב. כשהמלאכה ללא תועלת (שם), ג. כאשר מצווה אותו באופן מסוים כדי לצערו (ראב"ד), ד. כשמעביד אותו עבודת נשים לגברים או להיפך (סמ"ג), ה. כשמעבדו בלילה (סמ"ג), ו. עבודה קשה המפרכת ומשברת גופו של אדם (מאירי).

-1-

גדר עבודת 'פרך' כל שאינה כצורת 'מלאכה'

והנה מסתבר שאע"פ שהרמב"ם הזכיר רק מלאכה שאין לה קצבה או תכלית, מ"מ מודה הוא שגם מלאכה שהיא עבודה קשה שאין דרך שאר פועלים לעשותה היא בגדר עבודת פרך², ועוד נתבאר שגם מלאכה שאין דרך לעשותה - באופן זה, וכגון מלאכת נשים לאנשים או להיפך, וכן מלאכת יום בלילה וכד', וכן כשמצוה אותו באופן מסוים כדי לצערו הוא בכלל האיסור, וצ"ע שנכלל בהגדרת 'לא תרדה בו בפרך' דינים שונים במהותם, חלקם בצורת המלאכה, חלקם בצורת הציווי והכל בכלל 'עבודת פרך'.

ונראה שגדר איסור לא תרדה בפרך - שלא 'לרדות' באדם לעשות עבודה ה'מפרכת', והגדרת 'פרך' אינה דווקא במלאכה שיש בה מאמץ, אלא דבר שאין דרך לעשותו, ולפיכך כשעושים זאת אינו בגדרי 'מלאכה' שזה דבר מבורך (ע"י אבות ב, ב), אלא היא בגדר 'פריכה' ושבירת הגוף, ועניין זה הוא בכמה אופנים, האופן הפשוט ביותר אם העבודה היא ללא תכלית שבזה בוודאי אין כאן כלום מלבד פריכה ושבירת הגוף, וכן עבודה קשה מאוד שאין דרכו לעשותה היא שבירת הגוף ואינה מלאכה.

ועל דרך זה מש"כ הראשונים שבכלל ל"ת בפרך היא מלאכת אנשים לנשים או להיפך וכן מלאכת יום בלילה וכד', נראה שהעניין בזה שכיון שהוא דבר שמתאים למישהו אחר או בזמן אחר, הרי כשנעשה ע"י מישהו שאין דרכו במלאכה כזו או בזמן כזה, א"כ המלאכה היא שלא כדרכה והיא 'פריכה' ולא מלאכה.

ויש להוסיף [וכבר עמדו בזה], שהרי לא לחינם זה מלאכת אנשים וזה מלאכת נשים, וכן מלאכת יום ומלאכת לילה, ובוודאי שהתועלת היא יותר כשהדבר נעשה

² ויש להעיר בלשון הרמב"ם שכתב 'ואיזו היא עבודת פרך וכו'', ומשמע שאופן אחר אינו בכלל האיסור, וע"י.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

כתיקונו, וא"כ כנעשה שלא תיקונו הוי כעין מלאכה בלא 'תועלת' שהרי כשנעשה בצורה כזו הרי הוא מפסיד את התכלית.

ומעתה מבואר גם מש"כ הרמב"ם לאסור מלאכה שאין לה קצבה וכגון שאינו אומר לו גבול העבודה ומתי היא מסתיימת, וכן מש"כ הראב"ד שמכוון לצערו ואומר לו שיבוא בזמן מסוים ואינו בא, וכן מה שזכר בספר חסידים (כת"י פראמא אות תתרכ"ז) שמכאן אזהרה שלא לרדות בשכירי בדברים קשים, שבדברים האלה אע"פ שהמלאכה היא מלאכה כצורתה הרגילה, מ"מ ע"י אופן הציווי או ההתנהלות של הבעה"ב הרי זה נהפך 'ממלאכה' שהוא דבר טוב הנותן תחושה טובה של סיפוק והתקדמות ב'יצירה', 'לפריכה' שהיא משברת גופו ונפשו בלא סיפוק ותחושת הצלחה, [וגם כשהעבד אינו יודע האם יש תכלית ממלאכתו או לו, ויבואר להלן אי"ה (מאמר ב, ט) ע"י בהערה י"].

מאמר ב

לא תרדה מצד ה'רודה' או ה'נרדה'

-ז-

זכות העבד שלא ישתעבדו בו בפרך וחיוב תשלום על כך

בעיקר האיסורים ש'לא תעבוד בו עבודת עבד' ו'לא תרדה בו בפרך', יש להסתפק האם יסוד האיסור הוא מצד שהתורה נתנה זכויות ממוניות ל'עבד' מבני ישראל, שלא ישתעבדו בו בעבודות בזויות או קשות כדרך עבדים כנעניים, או שהוא הלכה ודינים שנתנה תורה ל'מעביד' שלא ישתעבד באחיו הישראל בצורה מבזה או קשה כדרך העבדים.

ואפשר לדון בזה נפק"מ לעניין חיוב תשלומים, שאם זה מזכויות ה'עבד' א"כ המשתעבד בעבדו העברי בעבודת עבד או פרך חייב לשלם לו על כך, שהרי אין לו זכות להשתעבד בו בצורה כזו, אך אם הוא דין והלכה במעביד - אע"פ שאסור לו לעשות כן, מ"מ אם עבד אינו צריך לשלם.

ובחת"ס בהגהותיו (או"ח סי' קסט) מבואר שנקט, שאע"פ שהעבד קנוי לאדונו, מ"מ לעניין 'עבודת פרך' לא נמכר מעיקרא, ואין לאדונו זכות ממונית להשתעבד בו, ובוודאי שחייב בתשלום על כך, וכן מפורש בחזון נחום (הקדמון) על משניות תמורה (פ"א ע"מ קמב, א) שכתב 'נ"ל טעמא שאינו לוקה עליהן, משום שהעובר עליהן הו"ל גזלן

^י ויש לדון באופן שמצוה על משרתו לחמם לו מים, ואף שאינו צריך לזה, אך המשרת אינו יודע מכך, האם עובר משום ל"ת בפרך, והיה מקום לדון שאינו עובר שהרי המשרת עושה דבר שיש בו תועלת ותכלית, אך מאידך נראה מוכח בספרא (בהר"ו, ז) שאע"פ שאינו יודע שכוונת אדונו לצוות עליו כדי לרדות מ"מ עובר [ועי' בזה להלן (אות ט)], וצ"ל כיון שהמלאכה מצד עצמה היא בלא תכלית הוי עבודת פרך, לפי שמלאכה שאין בה כל תועלת הרי היא 'פריכה' בעלמא.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

וכו', וא"כ מי שעבר על לאו דלא תעבוד עבודת עבד ועל לא תרדה בו בפרך הוי גזלן ואינו לוקה כמו גזלן עיי"ש בדבריו, ומבואר שלא תרדה בפרך הוא כלאו הניתן לתשלומים שאין לוקים עליו.

אולם להלן (בירורי סוגיות ג, ג) נתבאר להוכיח שבאיסור לא תרדה בפרך עיקר האיסור הוא בעצם ה'ירדייה', ובשונה מ'עבודת עבד' שהעיקר הוא ב'עבודה', וכלשון הפסוק שנאסר 'עבודת עבד' ו'ירדייה בפרך', וכן מתבאר בתרגום אונקלוס ברמב"ם ובחינוך עיי"ש. ולפי"ז נראה שאין זכויות ממוניות לעבד שלא יעבדו בו 'עבודת פרך' שכלפי עבודות כאלו אינו משועבד, שהרי מצד העבודה אין חיסרון בשעבודו, ובהכרח שהוא דין 'באדון' שאסור לו להשתעבד ו'לרדות' בעבדו בפרך.

-ח-

השתעבדות בבן חורין בעבודה קלה בעל כורחו

והנה ברבינו יונה (בשע"ת ג, ט) כתב 'ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך - לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם'^{יז}.

ומדבריו למדנו שהאיסור לא נאמר רק בעבדים אלא גם בבני חורין^{יח}, ועוד למדנו שלא רק בעבודה קשה אלא גם מלאכה 'קטנה' כגון לחמם מים או לקנות ככר מהשוק, אסור לצוות לחבריו אלא לרצונם ותועלתם. ובפשוטו הדבר קשה מאוד, שהרי בעבד עברי גופיה שעליו נאמר 'לא תרדה בו בפרך' בוודאי מותר לצוותו שיחמם מים או יקנה ככר מהשוק, ומדוע בבן חורין ייאסר גם ציווי על מלאכות קלות כאלה.

ונראה מבואר^{יט} שכאשר אדם מצווה את חבריו לעשות עבורו מלאכה קלה, ואינו יכול להשתמט ממנו מחמת היראה או הכבוד, הרי גם מלאכה הקטנה אינה מוגדרת כ'מלאכה' אלא כ'פריכה', שרודה ושולט בזולתו לעשות דברים שאינו אמון על עשייתם, שהרי אדם שאינו 'עבד' או 'שכיר' אינו אמור לעשות מלאכה שלא לרצונו ותועלתו, ורדייה בזולתו שיעשה עבורו מלאכה כנגד רצונו - היא פריכה ושיבור גופו ונפשו של זולתו, ששולל ממנו את חירותו ומשתמש בגופו כנגד זכויותיו.

ומעתה מבואר שבאופן כזה כל דבר נחשב לעבודת 'פרך', שיסודו לרדות בזולתו לעשות עבודה 'מפרכת', ואין חילוק האם סיבת הפריכה היא מחמת קושי

^{יז} ודבריו יסודיים מאוד באיסור עבודת פרך בבן חורין, והובאו דבריו בכמה מקומות בחיבור זה, ואין כאן המקום להאריך בכ"ז.

^{יח} וזהו דבריו שמוכרח מהרבה ראשונים וכ"ה פשוט הסוגיא בב"מ (עג, ב), ולהלן בבירורי סוגיות (סי' א - ב) נתבאר בארוכה שיטות הראשונים והפוסקים בזה.

^{יט} ונתבארו הדברים בארוכה להלן (בביאורי סוגיות ז, ג)

לא תרדה בו בפרך - למעשה

'המלאכה', מחמת צורת 'הציווי', או מחמת 'עצם' הרדייה והציווי שמנצלו לתשמישיו ללא זכויות".

-ט-

עבודה בלא תכלית כשהעבד אינו יודע מכך

בספרא (ו, ז) איתא 'לא תרדה בו בפרך', שלא תאמר בו החס את הכוס הזה והוא אינו צריך, הצין לי את הכוס והוא אינו צריך, עדור תחת הגפן עד שאבוא, שמא תאמר לצורך עצמי אני עושה, והרי הדבר מסור ללב שנא' ויראת מאלוקיך הא כל דבר שהוא מסור ללב נאמר בו ויראת מאלוקיך', והוא מקור דברי רש"י (ויקרא כה, מא).

ומשמע שמדובר כשהעבד אינו יודע האם האדון אכן נצרך לחמם את המים או לעדור תחת גפנו, [ולפירוש הראב"ד לעיל (אות ד) העבד אינו יודע שהאדון מתעכב כדי לצער], ואע"פ כן זה אסור משום 'לא תרדה בו בפרך'. ובפשוטו אינו מובן, הא נוחא בעבודה שהיא עבודת פרך מצד עצמה, אך באופן שכל ה'פרך' הוא משום שעושה עבודה בלא תכלית ותועלת, מסתבר שהאיסור הוא רק כשהעבד יודע שתם לריק כוחו, וזה מה שמפרך את גופו ונפשו, אך באופן שהעבד אינו יודע מכך א"כ עבודה כזו אינה 'מפרכת'.

ומבואר שהאיסור בהשפלת העבד והעבדתו בעבודת פרך, אינו רק משום הפגיעה ופריכת גופו וכוחו, אלא שהתורה ציוותה על האדון לנהוג ב'כבוד' לצלם אלוקים הנכבד והנורא שבנפש הישראלית, וכאשר מעבידו בעבודה שאין ממנה תועלת הרי זה השפלה וזלזול בעבדו גם אם הוא אינו מרגיש בכך".

^{י'} וראיתי שציידו בשיטת הרבינו יונה, שהאיסור הוא רק באופן שאדם מסרב משום קושי המלאכה, אך אם אדם אינו חפץ לעשות את המלאכה מטעם צדדי, כגון מטעם כבוד וכד', אין זה מוגדרת כעבודת פרך ומותר. ולענ"ד אין כוונתו שהפריכה היא מחמת קושי המלאכה, וחיידש רבינו יונה שאצל בן חורין גם עבודה קלה - קשה לו, אלא הפריכה היא ששוללים ממנו את חירותו ומכריחים אותו לעשות מלאכה כנגד רצונו, ובעניין זה מסתבר שאין מקום לחלק מדוע אינו חפץ לעשותה, האם מחמת קושי המלאכה או מטעם אחר.

^{י"} ואולי היה מקום לדחוק שהכוונה שרק מטעה את האחרים שאינו מתכוון ועל זה נאמר 'ויראת מאלוקיך', אך העבד עצמו יודע שזה מלאכה שלא לתועלת, ונראה להוכיח לא כן, א. שזה נגד פשטות הלשון, ב. ראיתי מפרשים במה שהודגש כאן 'ויראת', ולכאן' בהרבה עיונות רק הקב"ה יודע האם זה חלב או שומן וכד', ופירשו שאזהרה זו נאמרה בדבר שאדם מטעה את עצמו שכיין שאין מכירים בזה העוול פחות חמור, וגם הכא כיון שהעבד אינו יודע מכך א"כ זה פחות משפילו, ג. שמצאנו שנאמר 'ויראת' לעיל (ויקרא ט, יד) באיסור לקלל חרש, וכתב הרמב"ן 'כי יזהיר בהווה, שאדם מקלל החרש ומכשיל העור שלא ירא מהם כי לא ידעו ולא יבינו, על כן 'ויראת מאלוקיך' שהוא רואה הנסתרות, ומבואר שגם הניזוק אינו יודע, וכ"כ במושב זקנים (שם), ועיין במהר"ל (בגו"א שם) שכתב שענין זה נאמר רק 'על הנעלם בלב שאינו יוצא לפועל שאין יראה מעשותו או מהמחשבה בו אלא ליודע מחשבות לב' ע"ש, ומבואר כנ"ל.

^{י"} ואפשר עוד שיש 'זכות' לעבד שהתייחסות אליו תהיה באמת בכבוד, ואע"פ שהעבד אינו יודע שהאדון מבקש ממנו שיעבוד סתם, מ"מ יש כאן זלזול בעצם בהתייחסות אל העבד שאדון מעבידו סתם להשפילו ולהתיש כוחו.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ואע"פ שכתב הרמב"ם (שם, ז) שבמקום שעובד מדעתו ורצונו אינו עובר משום עבודת עבד, ונקטו הכסף משנה ועוד שאינו עובר גם משום 'עבודת פרך', היינו משום שבאופן שעבודתו נעשית מתוך הסכמה - הרי שלא נשללה חירותו דהיינו עבד ה' וכמו שנאמר בפרשה שם 'עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים', ומדעתו מוכן לעבוד עבודת פרך או עבד בשביל תועלת עצמו, ובאופן כזה אינו השפלה כל כך.

ונמצא א"כ שבדברים שקיבלו חז"ל או הראשונים שמוגדר כ'עבודת פרך', אסור לאדון לרדות בו בזה לא רק מחמת 'זכויות' העבד 'קפידתו' או 'הפגיעה' בו, אלא שאסור 'בעצם' להשתעבד בו באופן שהוא 'עבודת פרך' [וכגון מלאכת נשים לאנשים] משום עצם פריכת העבד והשפלתו עד שיעשה זאת מדעתו ורצונו.

אלא שמדברי רבינו יונה (הנ"ל אות ח) למדנו דבר נוסף, שבאופן שיש השתעבדות בחברו בדבר שאינו מחויב לו, הרי שזה גופא מגדיר את המלאכה כהשפלה ופריכת חברו גם כשהמלאכה עצמה היא מלאכה קלה, ולפיכך הלוחץ על חברו לעשות עבורו מלאכות אפילו מלאכה קלה עובר משום לא תרדה בו בפרך.

- -

רדייה בזולתו כשמחויב מהתורה לעשות דבר זה

והנה כל דברי רבינו יונה נאמרו באופן שחברו אכן אינו מחויב בכך מצד עצמו, אך באופן שהוא מחויב לעשות כן גם בלא ציווי חברו, מותר ללחצו לעשות כן, שהרי דבר זה אינו עבודת פרך מצד עצמה, אלא אך ורק מפני השתעבדות באדם שאינו מחויב בדבר, אך כאשר הוא מחויב בדבר, אין איסור לזרוז וללחצו על כך.

ולפיכך כשאדם מחויב במצווה מסוימת אין איסור לרדות בו לקיימה², ואין לאסור ע"פ רבינו יונה הנ"ל, משום שהרי הוא מחויב בדבר, וא"כ נמצא שהרודה אינו משתעבד בו ושולל את זכות חירותו, אלא רק דוחק בו לקיים את חיובו לקונו, ואין כאן שררה והשתלטות על זולתו כאדון על עבדו.

ונראה לבאר באופן נוסף, שאינו רק משום מעלת העבד, אלא שהתורה אסרה על 'האדון' להתאכזר על עבדו, וכל"מ מדברי החינוך (מ' שדי"מ) שכתב בשרשי מצוות איסור ל"ת בפרך 'כדי שיתן האדם אל לבו כי האומה שלנו היא הנכבדת מכול, ומתוך כך יאהב אומתו ותורתו וכו'. ועוד תועלת אחר בדבר, שילמד האדם נפשו במדת החסד והרחמים ויתרחק ממדת האכזריות הרעה וכו' ע"ד, ולפיכך גם אם אין כאן שום הפסד או חיסרון לעבד, אסור על האדון לרדות בו בעבודה בלא תועלת. ויש בזה נפק"מ למעשה, באופן שאדם מוחל מעיקרא למי שיכשל בו באיסור ל"ת בו בפרך, ודבר זה מצוי בפרט ע"פ דברי רבינו יונה שכל שלוחץ על חברו לעשות עבורו איזה דבר, וחברו עושה זאת רק מחמת חוסר נעימות - עובר בל"ת בו בפרך. שאם זה איסור בן אדם לחברו, שיש לו 'זכות' שלא ישתעבדו בו בפרך, שפיר יוכל למחול על כך, אך אם זה איסור בן אדם למקום הן מצד מעלת הנפש הישראלית שלא ירדו בה בפרך, והן מצד החיסרון והאכזריות של הרודה בזולתו, א"כ לא יועיל על כך 'מחילה', אא"כ זה מרצונו ודעת עצמו, שבאופן זה אין כאן השתלטות על זולתו ורדייה בו בפרך. לפי דיני התורה הנוגעים לנידון.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ומסתבר שגם באופן שהנרדה סובר שאינו מחויב במצווה זו, אך הוא יודע שהרודה אינו משתעבד בו בחינם, אלא אך ורק מפני שסובר שאכן הוא מחויב בדבר - מותר, שהרי הן מצד הרודה והן מצד הנרדה המעשה אינו כרדיית אדון בעבדו אלא שדוחק בו לקיים חיובו, וא"כ אינו 'עבודת פרך'.

ויש להסתפק באופן שהנרדה סובר שהרודה משתעבד בו בחינם שלא מחמת חיובו לקיים את המצוות, ואילו הרודה יודע בעצמו שאינו בחינם וכל מה שמשתעבד בזולתו הוא אך ורק מפני שמחויב בדבר, האם באופן זה יש לאסור ע"פ הרבינו יונה משום 'הנרדה' שהרי השתעבדות זו מפרכת אותו כרדיית אדם בחברו הבן חורין, או דילמא שכיון ש'הרודה' אינו מתכוון להשתעבד בו כאדון ועושה כן רק כדי להכריחו לקיים את המצוות אין בזה משום לא תרדה.

וכן להיפך, באופן שהרודה משכנע את חברו שאין לו בזה שום עניין, ורודה בו רק כדי לקיים את המצוות, אך הרודה יודע בעצמו שאינו נקי ועושה זאת מתוך רדיה והשתלטות על חברו הבן חורין, האם עובר משום 'לא תרדה' שהרי מנצל בן חורין להשתעבד בו, או שכיון שהנרדה אינו מרגיש מנוצל לא הוי עבודת פרך.

ומסתבר שכיון שכל יסוד ה'עבודת פרך' הוא במה שהבן חורין מנוצל ע"י חברו לצרכיו, שהרי אינה עבודת פרך בעצם - אלא מלאכה קלה כקניית לחם מהשוק או חימום מים, לפיכך האיסור הוא רק אם אכן נרדה בדבר כנגד דעתו ורצונו ומתוך יראת הכבוד או העונש מזה שמצווהו, אבל כשעושה כן מפני מצוות ה', אין איסור לצוותו, אע"פ שהמצווה יודע בעצמו שיש לו נגיעות בדבר, שהרי מכל מקום אין כאן רדייה בבן חורין כנגד דעתו ורצונו, ועדיין יש לדון בזה ועי' בהערה כ"א.

-יא-

הרודה בחברו בפרך וסובר שחברו מחויב בדבר

והנה כל זה בדבר שאינו עבודת פרך בעצם, אך בעבודת פרך בעצם שהיא מלאכה קשה, עבודת נשים לגברים, מלאכה שאין לה תכלית, שאין לה קצבה וכדומה, באופן כזה בוודאי אסור לו לרדות בזולתו ואע"פ שהנרדה חושב שמחויב בדבר, שהרי בדבר זה האיסור מחמת עצם העבודה ובה אין חילוק האם סבור שהוא מחויב בדבר או לא.

ואולם נראה, שבאופן שהרודה סובר שרודה בחברו לקיים חיובו ע"פ דין, אין בזה משום לא תרדה בפרך כלל, וכמו שבכפיה על המצוות בוודאי לא שייך לדון בזה משום לא תרדה בפרך, שהרי אין כאן שום השתעבדות של אחד בחברו, וכל העסק

^{כ"א} ואפשר שהשתמשות בב"ח היא זלזול יותר מהשתמשות בעבד שמועד למלאכה, ולפיכך אסור לנצל את חברו ולהשתמש בו שלא מדעתו, גם כשהשני אינו יודע שזה ניצל, וכעין מה שאמרו חז"ל לגבי עבודה שאין לה תכלית, שאע"פ שהעבד אינו יודע מכך מ"מ עצם ההשתמשות באופן כזה אסורה.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

כאן הוא כפיית האדם לקיים את חיובו לקונו, ולהכי גם בדבר שהוא פרך 'בעצם' וגם כשהנרדה סבור שאינו מחויב בדבר מ"מ אין כאן משום לא תרדה בפרך שהרי אינו רודה את חברו כאדון בעבדו, אלא הוא רק השוט שמכריח את השני לקיים את חיוביו.

ונראה עוד סברא בזה^{כב}, שכיון שזה שנרדה בפרך הוא 'מחויב בדבר', הרי שהמלאכה שעושה היא עבור עצמו לקיים חיובו לבוראו, ובאופן כזה אין כאן השתמשות של אדם בזולתו שהרי השני עושה מלאכה לצורך עצמו, וכעין מה שנתבאר במקו"א (בירורי הלכות ו, ה-ו) שאדם שמכריח את חברו לעבוד בפרך ולנקות לעצמו את ביתו, אין בזה משום ל"ת בו בפרך, שהרי אינו משתעבד בו לצורכו וכאדון המשתעבד בעבדו.

ונפק"מ בין הסברות באופן שהרודה מכוון רק לתועלת עצמו, ולא כדי שחברו יקיים את חובתו לקונו, שמצד הסברא הא' היה נראה לאסור שהרי הוא 'עוסק' כאן בהשתעבדות בחברו ועי' בהערה^{כג}, אולם מצד הסברא הב' שפיר יש להתיר, שאין נפק"מ בכוונת הרודה, וכל שהרדייה היא לתועלת הנרדה - הרי הוא עובד לעצמו, ואין כאן משום לא תרדה בו בפרך. ומסתבר שהסברא הב' היא נכונה מצד עצמה, שכל דבר שאדם מחויב לקונו לעשות דבר מסוים, אין כאן משום ל"ת בו בפרך.

ונמצאנו למדים: א. אדם שכופה את חברו על מצוות שמחויב בהם, אינו עובר משום לא תרדה בו בפרך בכל גווניו^{כד}, ב. כאשר אינו 'מחויב' בזה, אין היתר לאלצו לעשות לזולתו שום דבר, אא"כ זה מדעתו ורצונו, או שעושה כן מחמת המצווה והוא כמדעתו ורצונו^{כה}, ג. ואפשר שאם הנרדה השתכנה שהוא 'מחויב' בדבר, והאמת

^{כב} ויסוד הדברים שמעתי מחכ"א שיחי'.

^{כג} ונראה שעד כאן לא נחלקו הפוסקים אלא לעניין כפיה על המצוות שמעורב בה מחשבות אחרות, האם מותר לכפותו על המצוות, שבח"ח בהל' רכילות (במ"ח כלל ט ס"ק כח בהגהה) כתב שהסמ"ע (חו"מ תנא, כח) אסר לעשות פעולות הצלה להכות אדם שמכה אחרים כשמכוון לצד שנאה. אך הט"ז (שם) חולק על הסמ"ע וכתב 'ואיני יודע טעם לזה החילוק, דכיון דדינא הוא שיכול להציל ע"י הכאה את המוכה, מה לי בזה שיש לו שנאה על המכה, מ"מ הוא עושה מצוה להציל את המוכה, וכי בכוונת הלב תליא מילתא וכו' ע"ש. אולם כאן שאין ההיתר 'מדין כפיה' על המצוות, אלא מפני שאינו משתעבד בחברו עבור עצמו, א"כ כל שכוונתו לצורך עצמו אסור. [וכעין מה שנאסר על אדם לכוון להעלות דגים בשבת אע"פ שתוך כדי מציל תינוק, עי' מ"ב (שכח, לח) ובשעה"צ (שם), ועי' במשנ"ת בא"פ פקד"נ (סי' יד)].

^{כד} שהרי מלאכה זו היא עבודה עבור עצמו ואין בזה משום ל"ת וכו"ל.

^{כה} שכל שהוא סובר שזה מצווה ומחמת כן עושה, א"כ אין האילוף כלל משום הלוחץ ובוודאי לא שייך לאסור זאת משום ל"ת גם לדעת רבינו יונה.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

שאינו מחויב בדבר מותר 'ללחוץ' עליו שיעשה את המלאכה^כ, ד. ומכל מקום בוודאי שבאופן זה אין לרדות בו בפרך בעבודה קשה וכד', שהרי אינו 'מחויב'^{כז}.

^כ הטעם בזה משום שהפריכה היא במה ששוללים את חירותו ומשתעבדים בו לצרכיו כנגד רצונו, אך אם השתכנע שחייב בזה משום המצווה ולפיכך עשה כן, אין כאן שלילת חירותו ותחושת ניצול שע"י אחר, ועל דרך זה יש לדון גם אם הוא סבור שאינו חייב, אך מבין שחברו כופה אותו משום שמחויב, שאפשר שאין בזה משום ל"ת שהרי מבחינתו אין כאן ניצול של השני לצרכיו. מיהו יש להסתפק בזה, לפמשנ"ת לעיל לדון שאפשר שניצול ב"ח למלאכותיו הוא השפלה של הצלם אלוקים בעצם גם אם אינו מרגיש זאת, וא"כ כל שאינו 'מחויב בדבר' אין היתר ללחוץ עליו אא"כ זה מתוך 'בחירתו', ואפשר שיש להקל בזה, וצ"ע.

^{כז} זה נתבאר היטב לעיל, שלעניין דבר שהוא עבודת פרך בעצם אסור לרדות בו בעל כורחו, אא"כ אכן הוא מחויב לבוראו לעשות כן, וא"כ הכפייה אינה השתעבדות בו, אלא כשוט הכופה אותו לעשות רצון קונו.

סימן א

בדין לא תרדה בו בפרך - בבן חורין

-א-

בנידון האם האיסור נאמר רק בעבד עברי או גם בבן חורין

בספרא (ו, ז) 'ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך - בו אין אתה רודה בפרך, רודה את בן חורין בפרך', והובא בסמ"ג (לאוין קעד) וביראים (סי' קצ"ט), והיראים הוסיף 'ובע"ע משתעי קרא דבר למד מענינו והענין מדבר בעבדים', וכ"ה במג"א (קסט, א). ובתורה תמימה ביאר את הדרשה, שהרי כבר נאמר לעיל (שם, מג) לא תרדה בו בפרך, ונשנה כדי ללמד שדווקא בעבד עברי שעליו נאמר פרשה זו יש איסור לרדות בפרך אך בבן חורין אין איסור^כ.

ואולם ברבינו יונה בשע"ת (ג, ס) כתב 'ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך - לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם, אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפץ^{כט}, וכ"ה בחרדים (ל"ת פ"ה או ע"ג) בשמו, וכ"ה באורחות צדיקים (שער האכזריות). ומבואר שנקטו שגם בזמן הזה שאין עבד עברי הרודה בחברו עובר בלאו, ולכאורה זה נסתר מהספרא שדרש שהאיסור הוא רק בעבד עברי.

ובאמת שכשיטת רבינו יונה מתבאר בגמ' בב"מ (עג, ב) דאיתא 'רב סעורס אחוה דרבא הוה, תקיף אינשי דלא מעלו, ומעיל להו בגוהרקא דרבא [ששעבדם לנשוא את רבא על כפיהם], אמר ליה רבא שפיר קא עבדת, דתנינא ראית שאינו נוהג כשורה מנין שאתה רשאי להשתעבד בו תלמוד לומר 'לעולם בהם תעבדו ובאחיכם', יכול אפילו נוהג כשורה תלמוד לומר 'ובאחיכם בני ישראל איש באחיו וגו'. ולכאורה זהו סתירה לספרא שאיסור זה נאמר רק בעבד, דלפי הספרא מה האיסור לרדות בפרך באנשים הללו עד שהוצרכו להתיר משום שאינם נוהגים כשורה, הא אינם עבדים ולא שייך בהם איסור זה.

והנה מצאנו בתורה שני איסורים שנאמרו לגבי עבד עברי, א. איסור 'עבודת עבד' (ויקרא כה, לט), ב. איסור עבודת פרך (שם, מג, ולהלן שם, מו). 'עבודת עבד' היא מלאכה בזויה שדרך העבדים לעשותה לרבים (רמב"ם הל' עבדים א, ז), ו'עבודת פרך' היא עבודה

^כ ולהלן א"ה יבואר שלא כל האופנים נתמעטו בזה, ופעמים שגם בב"ח שייך איסור זה.
^{כט} וברבינו יונה נזכר עניין זה במדרגה הרביעית - לאו שאין בו מעשה, וכתב שם 'וראינו רבים מבני אדם שכחו רבות מהן, ויש אשר ידעו ואינם נוהרים בהן מפני שאינן תלויות במעשה וכו'. על כן ראינו לזכור מקצתן, להזכיר ולהזהיר אשר לא ידע להזהר וכו' עכ"ל. ואף שמבואר שזה לאו שאין בו מעשה מ"מ אין הכרח שהוא מ'מניין המצוות', ועי' במש"כ בזה להלן (בירורי הלכות ג, א ובהערות שם).

לא תרדה בו בפרך - למעשה

קשה המפרכת גופו של אדם, ונאמרו בזה כמה גדרים בראשונים, ויבואר אי"ה להלן (ו, ב), וכן בבירורי הלכות (פרקים א - ב).²

ומעתה היה מקום ליישב, שכוונת הגמ' לדון משום איסור שלא תעבוד בו עבודת עבד וזה נאמר גם על בן חורין, אך 'עבודת פרך' באמת נאמר רק בעבד ולא בבן חורין וכדרשת הספרא. אלא שזה אינו, שהרי בספרא שם (ו, ב) איתא 'לא תעבוד בו עבודת עבד, שלא יטול אחריו בלנטיא ולא יטול לפניך כלים במרחץ, דבר אחר לא תעבוד בו עבודת עבד בו אין אתה עובד עבודת עבד, אבל עובד אתה בבן חורין עבודת עבד', וחזינן שגם לעניין עבודת עבד נאמר דין זה שמותר לעבוד בב"ח, וכ"ה ברמב"ם עבדים (א, ז), ולכאורה זה נסתר מהגמ' בב"מ הנ"ל, שהרי כלפי שני הדינים נאמר הדרשה בו אי אתה רודה אבל אתה רודה בבן חורין.³

ב-ב-

קושיא מדוע אין איסור לא תרדה בפרך בבן חורין

והנה בספורנו כתב 'כי עבדי הם. אע"פ שבשביל שהלך זה וקנה אדון לעצמו היה ראוי לכל שעבוד, מכל מקום מצד מה שהוא עבדי, אין בידו למכור עצמו לעבדות מוחלט', ומשמע שהטעם 'שעבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים' בא לפרש את כללות הדינים שנאמרו בעבד עברי בשונה מעבד כנעני, הן מצד צורת המכירה, הן מצד צורת הייחס אליו וההשתעבדות והן מבחינת דרכי שחרורו.

ויש להתבונן בעיקר הדין שנאמר שהאיסור לרדות בפרך ולעבוד עבודת עבד רק בעבד ולא בבן חורין, הא כשהתפרשו דיני עבדים נאמר 'כי עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו וגו' לא תרדה בו בפרך ויראת מאלוקיך', וברש"י פירש

¹ ויש דעות בראשונים האם במניין המצוות יש למנותם כשנים או כאחד, ועי' בזה בהגר"פ על הרס"ג (ל"ת רעג) שהביא מהרבה ראשונים שנקטו ששני האיסורים יסודם אחד ולמדין זה מזה, ואכ"מ.

² וראיתי בתורת חיים שם שפירש את הגמ' דאיירי באופן שהיו משועבדים לו מדינא דמלכותא, וכמבואר לעיל שם בסוגיא, ולהכי באופן זה איכא משום ל"ת בפרך, וזהו שאמר שכיון שלא נהגו כשורה אין איסור לרדות בהם, אך עי' בחת"ס שם שתמה עליו שלא משמע כן בגמ', ועוד תמה מהרמב"ם (א, ח) שמותר לרדות בהם יותר מדאי, ולא הבנתי ראייתו מהרמב"ם שהרי מ"מ הרמב"ם חילק שאינו יכול לרדות בהם כעבד, וא"כ אפשר שעבודה זו הייתה כעבד, ולהכי הוצרך לטעם שאינם נוהגים כשורה, ואפשר שהחת"ס הבין שהחיסרון מצד עבודת פרך ולעניין זה מותר במי שנמכר מדינא דמלכותא, ומה שנאסר זה רק עבודת עבד.

ואולם עי' בפירוש ר' חיים פלטיאל (כח, מו) שפירש מה שנאמר תרי זימני ל"ת בפרך לומר שגם באינו נוהג כשורה אסור לרדות בו בפרך, והוסיף שלדבריו מה שאמרו בב"מ (עג, ב) שבאינו נוהג כשורה מותר הוא רק לעניין עבודת עבד אך אינו פרך, ולכא' הכי מסתבר, שהרי עבודת פרך היא השפלה בלא תועלת (לדעת הרמב"ם) ולהכי מה שהותר זה רק לעבוד בו גם עבודה בזויה, וצ"ע.

ובעיקר דברי הגמ' תמה החת"ס מה ראייה ממה שנאסר על עבד לרדות בפרך והותר באינו נוהג כשורה, הא לעניין ב"ח ליכא היתר כלל להעבדו, ות' שכוונת הגמ' להוכיח שכיון שעבד אינו משועבד לרבו לעבוד עבודת פרך, ואעפ"כ אם אינו נוהג כשורה מותר, חזינן מהכא שכשאינו נוהג כשורה מפיקים זכויותיו, א"כ ה"ה בב"ח שאינו נוהג כשורה שניתן להעבדו, אלא שתמה בזה מהגמ' בב"ק כח, ב, עי"ש ובהגהותיו לשו"ע סי' קסט על המג"א סק"א והובא להלן (ביאורי סוגיות ג, א) עי"ש.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

כי עבדי הם' - שטרי קדם', ומקורו בספרא, וההמשך שם 'אשר הוצאתי אותם וגו', על תנאי שלא ימכרו ממכרת עבד'.

והנה בעבד עברי אע"פ שהבעלים צריך לנהוג בו 'כבוד' וכמבואר בחז"ל, מ"מ העבד צריך להתנהג כעבד, וכש"כ הרמב"ם בהל' עבדים (א, ט) 'מכאן אמרו כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו וכו', ואעפ"כ צריך העבד לנהוג בעצמו **מנהג עבדות** באותן העבודות שהוא עושה לו, ובחינוך (מ' שד"מ) אחר שפירט את דיני האדון סיים 'ואעפ"כ צריך העבד לנהוג בעצמו מנהג עבדות, ויכבד אדוניו בכל כחו, ולא יתגאה בכל זה שאמרנו'.

וקשה א"כ מדוע נתמעט בן חורין שמותר לרדות בו ולעבוד בו עבודת עבד, הא לכאורה הטענה 'כי עבדי הם' היא טענה יותר חזקה כלפי כל ישראל שלא נמכרו כלל לעבדות^{2ב}, ובפרט שעבד עברי מותר בשפחה משום קניין עבדות שבו. ובקידושין (כב, ב) 'אמר הקב"ה און ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצע', ומתבאר שכביכול מכירתו לעבד עומדת כסתירה לכי לי בני ישראל עבדים', ומדוע יש בו יש יותר קפידה שלא ישתעבדו בו כעבד מטעם 'עבדי הם'.

-ג-

ביאור גדר האיסור וטעם שדבר זה אינו שייך בבן חורין

ונראה לבאר ע"פ דברי הרמב"ם שכתב (שם, ח) לגבי האיסור ש'לא תעבוד בו עבודת עבד' - להעביד אותו בדברים בזויים כדרך העבדים, 'כל עבד עברי אסור לישראל שקנהו להעבידו בדברים בזים שהם מיוחדים לעשות העבדים, כגון שיוליך אחריו כליו לבית המרחץ וכו' בד"א בעבד עברי מפני **שנפשו שפלה במכירה**, אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שהרי אינו עושה מלאכה זו **אלא ברצונו ומדעת עצמו**'.

ומבואר ברמב"ם שהטעם שרק בעבד נאמר האיסור, מפני שנמכר וכעת אינו תלוי בדעתו ורצונו ומחויב הוא לעשות ככל אשר יצוונו אדונו, משא"כ בישראל שלא נמכר והוא עובד מרצונו ומדעת עצמו אין איסור זה, ונראה כוונתו כסברת המג"א (שם) שאע"פ שהוא שכירו וחייב לעבדו מ"מ יכול לחזור בו אפילו באמצע היום, וכדבר בב"מ (ו, ב) שפועל יכול לחזור בו בחצי היום משום שנאמר כי לי בני ישראל

^{2ב} ועי' ברמב"ן על הרמב"ם בסה"מ (ל"ה רכז) שמפורש בדבריו ש'כי לי בני ישראל עבדים' הוא טעם גם על האיסור לעבוד בפרך ע"ש.

^{2ג} ועי' בפ' רבינו הלל על הספרא שכתב שהכוונה באופן שאינו נוהג כשורה שבה מותר וכמבואר בב"מ, ובקרבן אהרן הזכיר שני פירושים ובפ' הא' גם כתב דאירי באינו נוהג כשורה, אך לכאורה זה צ"ע שהרי הספרא סתם שמותר לרדות בבן חורין ולא משמע דאירי דווקא במי שאינו נוהג כשורה, וצ"ע.

[וראיית שהביאו בשם שגרסו כן בספרא, אך לפנינו כל הראשונים וכ"ה בהגהות הגר"א גרסו כגרסא לפנינו שאתה רודה בבן חורין].

לא תרדה בו בפרך - למעשה

עבדים, [ועיי"ש בתוס' (ש) שמטעם זה מותר לאדם להשכיר עצמו אע"פ שאסור להימכר לעבד^ד, משום שיכול לחזור בו באמצע היום], ולהכי באופן זה אין את האיסור של 'עבודת עבד', ועיי' בהערה לה'.

ובזה מבואר מה טעם הדרשה שנתמעט ספרא 'בן חורין' מאיסור לא תרדה בו בפרך וכן עבודת עבד, שעניין ההשפלה והרדייה 'בעבודת פרך' ועבודת עבד הוא בעבד שעובד כנגד רצונו, אך בבן חורין שלא שייך טעם זה אין איסור, והעניין בזה שגדר האיסור הוא 'לרדות' בזולתו בפרך או 'להעבידו' עבודת עבד, אך באופן שיכול לחזור בו באמצע היום ואינו חוזר הרי שאם עושה את הפעולות האלה זה מתוך דעתו ורצון ואין כאן השתעבדות ורדייה.

ובאמת שכן מפורש בראב"ד על הספרא שכתב בהיתר לרדות ב"ח 'אם הוא שכיר', ונראה שהוא ע"פ הרמב"ם שכיון שיכול לחזור בו באמצע היום, נמצא שזה 'מדעתו' ורצונו ואין בזה לא תרדה בפרך, ועיי' גם במלבי"ם שפירש את דרשת הספרא שבבן חורין אין איסור לפי 'שעושה מרצונו'.

ומעתה מבואר שיטת רבינו יונה שבאדם שלוחץ את זולתו לעשות עבורו איזה דבר עובר על ל"ת בפרך, ותמיהו שלכאורה דבריו נסתרים מספרא שדרשו מקרא 'בו אין אתה רודה אבל אתה רודה בב"ח', ועוד תמיהו מהגמ' בב"מ שמבואר ששייך ל"ת בפרך גם בבן חורין, ולפמשנ"ת נחא שבאופן שזה 'רדייה' אז גם בבן חורין שייך ל"ת, והספרא איירי בדבר שאינו רדייה כל כך וכגון בשכיר שיכול לחזור בו באמצע היום [וכ"ה בפירוש זה השער, ועיי' במש"נ בזה עוד להלן].

והנה בקצות החושן (סי' קעא) כתב שבחצי עבד וחצי בן חורין אסור להשתעבד בו עבודת עבד ועבודת פרך גם ביום שעובד את רבו, משום שלעניין האיסור לעולם בכל חלק וחלק יש את החצי ב"ח, ובזה כתב ליישב הא דבשבת (ד, א) אמרו שאין אומרים לאדם חטא כדי שיזכר חברך, והקשה הרשב"א (ש) מדתנן בגיטין שמי שחציו עבד וחציו ב"ח כופין את רבו ועושה אותו ב"ח כדי שיקיים מצות פריה ורביה, ותירץ דשאני התם כיון דחציו ב"ח לית בהו משום לעולם בהם תעבודו משום צד חירות שבו.

והקשה הקצות דכיון דעובד את רבו יום אחד, הרי מתקיים בחצי עבד לעולם בהם תעבודו והיאך הותר לשחרר, וכתב ליישב ע"פ דבריו שמשום צד חירות שבו לעולם

^ד וכש"כ התוס' הרא"ש שם, וכמבואר ברמב"ם (א, א) שאסור לו למכור את עצמו אא"כ הוא בעניות שלא נותר לו אפילו כסות.

^ה והנה ברמב"ם אין מפורש שדין 'לא תרדה בו בפרך' נאמר רק בעבד עברי, אך עיי' במנ"ח (מ' שמו) שהרמב"ם סמך על מש"כ בהלכה הבאה לגבי עבודת עבד שהאיסור הוא רק בע"ע, והביא הגר"ח ק"ק זצ"ל (מ' עבדים אות מה) שכן משמע ברמב"ם שהביא את הגמ' בב"מ שיש חילוק בין נוהג כשורה או לא לעניין 'עבודת עבד', ומשמע שהבין שלומדים הדינים זה מזה, וכן בהגהות מיימוני שהביא את הדרשה בספרא שממעט בן חורין לגבי עבודת עבד ומבואר שלומדים זה מזה.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

אין לו רשות לעבוד בו עבודת עבד, ובהם תעבודו היינו עבודת עבד דוקא. אלא שתמה בזה המנ"ח (מ' שמו) שהרי בב"ח אין איסור לעבוד בו עבודת עבד ובפרך וכמבואר ברמב"ם הנ"ל, ותירצו האחרונים¹ שכיון שמחמת החצי עבד הוא מחויב בעבודה זו ושלטת האדון עליו היא כנגד דעתו ורצונו, בזה איכא איסור עבודת עבד ולית בפרך גם לדעת הרמב"ם, וא"כ לא מתקיים בו דין לעולם בהם תעבדו, ודו"ק.

סימן ב

שיטות הפוסקים באיסור לרדות בשכירים

-א-

בפלוגת השל"ה והמג"א האם מותר לרדות בשכיר בפרך

בשו"ע (קסט, א) פסק שמי שיש לו שמש בסעודתו אם זה דבר שיש לו ריח והשמש תאב לזה צריך לתת לו מיד, ומידת חסידות לתת לו מכל מין ומין, וכתב המג"א בשם השל"ה שאם התנה עמו בשעת שכירות שיתן לו מזונות כשאר בני הבית, אין צריך ליתן לו מכל מין ומין רק ממין שיש לו ריח, ומה"ט אין אנו נוהגין ליתן לשמש מכל מין ומין, וסיים 'גם אנו מניחים לעבדים להוליך כלינו אחרינו לבית המרחץ ולנעול מנעלינו דהוי כאלו התנו על כך'.

וכתב המג"א 'אבל בספרי דריש בו אי אתה רודה בפרך אבל אתה רודה בבן חורין בפרך עכ"ל, ועבדים שלנו כב"ח דמי ויכולין לחזור בחצי היום דאין להם דין עבד', וכוונתו שגם בלא טעמא דהשל"ה שיש תנאי עם השכירים אין איסור להעבידם בפרך, שהרי הם כבני חורין לפי שיכולים לחזור בהם באמצע היום, ויש לדון במה פליגי.

ונראה דיש להסתפק במה שנאמר שהאיסור 'לא תרדה בו בפרך' רק ב'עבד' ולא בב"ח, האם הכוונה היא שכל שאין לו 'דין עבד' אין איסור זה, או שעיקר ההיתר בבן חורין משום שעושה זאת מדעתו ורצונו, אך באופן שהבעל הבית מלחיץ את השמש או את השכיר לעשות עבודות שאינם מכובדות או עבודות קשות, הוי כרודה בעבדו שעובר בלא תרדה בו בפרך.

והנה בדעת רבינו יונה מפורש שהאיסור הוא בכל אדם שמלחיצו וכש"כ 'לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, ומבואר שנקט שאין כוונת הספרא להתיר לרדות בבן חורין, אלא רק מחמת שעושה זאת מרצונו, ומיושב שיטת רבינו יונה ולא קשה מהספרא, ובזה יש ליישב דברי הגמ' בב"מ שמבואר שבעצם היה אסור לרדות באותם אנשים אע"פ שלא היו עבדים,

¹ יו' עי' קה"י (שבת סי' ג' וגיטין סי' כז), וכל"ה בכמה אחרונים, ובדומה לזה מבואר בשו"ת בית יצחק (או"ח יח, ג) ובשו"ת שבט הלוי (ח"ה קונטרס המצוות סי' נח).

לא תרדה בו בפרך - למעשה

דכיון שהנידון היה להשתעבד כנגד רצונם שפיר שייך האיסור לרדות בהם גם בב"ח וכנ"ל.

אולם ברמב"ם נראה שאיסור זה נאמר רק בעבד, שכתב בד"א בעבד עברי מפני שנפשו שפלה במכירה, אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד וכו', ומשמע שהאיסור הוא רק מפני שנמכר בממכר עבד ונפשו שפלה עליו, וכן נראה מהרמב"ם ביד ובסה"מ שלא הזכיר כלל איסור לרדות בב"ח, וכן מפורש בחינוך (מ' שמ"ו) שכתב 'שלא נעביד עבד עברי בעבודת פרך וכו' ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות, בזמן שהיובל נוהג וכו', ואע"פ שאינה נוהגת בזמן הזה, לפי שאין קנין עבד עברי נוהג וכו'.¹⁷ ומבואר שלא זה נאמר רק בעבד עברי, ואילו כלפי שאר כל אדם.

ומעתה יש לפרש שהשל"ה נקט כשיטת רב"י שהאיסור הוא בכל אדם שמלחיצו, ולפיכך ביאר שטעם ההיתר משום שהוא כמתנה עמו מעיקרא על כך וא"כ זה מדעתו ורצונו, אך המג"א נקט שהוא דין דווקא ב'עבד' וכל שאינו עבד ויכול לחזור בו אפילו באמצע היום אינו עובר בלא תרדה בו בפרך, ולהכי נקט שגם בלא 'תנאי' מותר לרדות, וכן מבואר בלשונו שכתב 'ועבדים שלנו כבני חורין דמי וכו' דאין להם דין עבד', ועי' בזה בסמוך.

ואפשר שבעניין זה נחלקו הראב"ד והר"ש על הספרא, שבראב"ד פירש שההיתר לרדות בב"ח אם הוא 'שכירך', ומשמע שדין זה הוא בכל גווני ומפני שיכול לחזור בו, אולם בר"ש פירש שההיתר 'אם הוא שכיר ונשתכר לעבודה קשה', ומשמע שלא סגי בזה ששכרו ורק כששכרו לעבודה קשה מותר לרדות בו, ונראה א"כ שנחלקו בפלוגתא זו שהראב"ד נקט שההיתר הוא בכל שכיר וכשיטת המג"א, אך הר"ש נקט כשיטת השל"ה שדווקא כשמתנה עמו שיעבדנו בעבודה קשה.

-ב-

האם לדעת המג"א מותר לרדות בשכיר שאינו יכול לחזור בו

ויש להסתפק לפי המבואר במג"א שאין איסור רדייה בבן חורין משום שיכול לחזור בו בחצי היום, מה הדין בפועל שאינו יכול לחזור בו, האם באופן כזה יהיה איסור לרדות בו אע"פ שהוא בן חורין, שהרי אינו יכול לחזור בו, או שכיון שס"ס אינו 'עבד' אין איסור לרדותו.

ובספר תוספת שבת בהגהות (נדפס במכון י. מ בילקוט מפרשים) ציין לשו"ע (חוי"מ שלג, ה) שכתב לגבי הדין שפועל יכול לחזור בו שבדבר האבוד, כגון פשתן להעלות מהמשרה, או ששכר חמור להביא חלילין למת או לכלה וכיוצא בהם, אחד פועל ואחד קבלן, אינו יכול לחזור בו, והוסיף הרמ"א 'משרתת או עבד של בעל הבית, מקרי דבר האבוד, דבעל הבית לא יכול לעשות מלאכה בעצמו, וע"י זה נאבד שלו וא"כ נאנס, כגון שחלה הוא או אשתו ובניו או ששמע שמת לו מת', [ומקורו בתרומת הדשן (סי

¹⁷ מכל מקום ראוי לו לאדם להזהר בענין מצוה זו גם היום בהיות עניים בני ביתו, ולהזהר בה הרבה'.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

שכ"ט), ובש"ך העיר שהתה"ד מסיים 'וצ"ע', וחזינן שיש אופנים שלמרות שאינו ע"ע מ"מ אינו יכול לחזור בו.

ונראה לדון שגם לפי המג"א באופן כזה אינו עובר גם אם הדין תלוי במה שיש לו אפשרות לחזור בו, שהרי כאן שפיר יכול לחזור בו באמצע היום, אלא שמחמת שזה דבר האבד צריך לשלם את ההפסד לרבו, וכיון שעכ"פ יכול לחזור בו באמצע היום א"כ אינו בגדרי 'עבד' ומותר לרדות, וביותר נראה שמזה שמבואר שם שיש אופנים שיכול לחזור בו כגון שבנו חולה או ששמע שמת לו מת, ש"מ שאינו בגדרי 'עבד' שהרי בעבד לא מצאנו אפשרות שיכול לחזור בו.

והראוני שהגר"ש זיע"א (בהערות סוטה ג, ב) טען ב' נפק"מ שעובר על לא תרדה בפרך גם לדעת המג"א, א. באופן שהקדים ושילם לפועל שכרו, שבאופן זה כתב הקצוה"ח (שלג, ו) מדברי הראשונים שבזה אין את ההלכה שיכול לחזור בו באמצע היום אלא רק מדין גרעון כסף כעבד, וכל זמן שאינו פודה את עצמו ע"י גרעון כסף אינו יכול להפסיק ממלאכתו, ב. באופן שמחויב מס למלך וקבע המלך שמי שמשלם את המס עבורו יכול להשתעבד בו ומבואר (בב"ב נד, ב, וע"י ב"מ עג, ב) שיש לו קנין הגוף כעבד גם בזה"ז משום דינא דמלכותא וכ"ה בשו"ע (יו"ד רסז, יד), ובאופן זה לכאורה גם לדברי המג"א עובר"ח.

ולכאורה היה מקום לדון שגם באופן זה אין איסור לדעת המג"א, שאע"פ שיש לו קניין הגוף משום דינא דמלכותא מ"מ אין לו דיני עבד עברי, שהרי אמרו בערכין (כט, א) אין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג שנאמר עד שנת היובל יעבוד עמך, וכ"ה ברמב"ם (שם, י), ולפי המבואר בסוגיא בב"מ, צריך לומר שאע"פ שע"י דינא דמלכותא גופו קנוי, אך מ"מ אין 'קניין איסור' ואין זה מתירו בשפחה כנענית וכן הביאו מדברי הריטב"א בקידושין (סט, א).

ולפ"ז יש לדון שגם לדעת המג"א מותר לרדות בו, שהרי לשון המג"א 'ועבדים שלנו כבני חורין דמי ויכולין לחזור בחצי היום דאין להם **דין עבד**', והכא לכאורה עדיין אין לו שם עבד, וכלשון הריטב"א (שם) 'שאינו נוהג בדיני עבד עברי המפורשים בתורה לצאת בשנים וביובל ובמיתת אדון ולהיות מותר בשפחה כנענית, אבל יכול

יה והביא שבה יש לדחות מש"כ הגר"ח (במס' עבדים קנין פירות סוף או' כז) להוכיח שאשה יכולה לקנות אמה עברי' מספרא דדריש ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך לרבות שגם אשה לרעותה יש דין דלא תרדה, ומוכח שיש קנין אמה עברי' לאשה דאל"כ היאך הלאו דלא תרדה [וכדבריו נקט המנ"ח (מי מ"ג אות ח') רק מטעם אחר ע"ש], ולהנ"ל אינו הוכחה, שהרי יש אופנים שאינו עבד ממש ומ"מ איכא איסור לא תרדה, [אך מ"מ פשטיה דקרא מדבר על לא תרדה דעבד, וזהו כוונת הוכחתו], וד"ק.

והראוני שבדומה לזה מבואר בשו"ת בית יצחק (או"ח יח, י) שכל שאינו יכול לחזור בו באמצע היום יש בזה משום ל"ת בו בפרך, ובזה יישב את קושית הקצה"ח הנ"ל (א, ג) לגבי חצי עבד וחצי ב"ח שכיון שאינו יכול לחזור בו מחיוב עבדותו יש בזה משום ל"ת.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

הוא למכור עצמו לגוי או לישראל והוא קנוי לו קנין הגוף ולכי נפיק בעי גיטא דחירותא', וכ"כ לעיל (כח, א), וע"ע בפירוש שם יוסף על הרמב"ם שם.

ואולם בשו"ע (שם, טז) מפורש שיש איסור לרדות בעבד גם בעבד הקנוי משום דינא דמלכותא, וז"ל מלך שגזר שכל מי שלא יתן המס הקצוב על כל איש ואיש ישתעבד לזה שנתן המס על ידו, ה"ז מותר להשתמש בו יותר מדאי, אבל לא כעבד. ואם אינו נוהג כשורה, מותר להשתמש בו כעבד עכ"ל, ומקורו ברמב"ם (שם, ה"ח), והוא ע"פ הסוגיא בב"מ הנ"ל, ובהכרח שלא בעינן 'שם עבד', לעניין איסור רדייה, וכל שרודה בו מתוך עול שעבודו עובר בלא תרדה, והטעם שלדעת המג"א אין לא תרדה בשכיר היינו מפני שיכול לחזור בו באמצע היום ואינו כעבד לעניין איסור 'רדייה' שהרי זה מדעתו ורצונו, וכן משמע ממה שתלה המג"א טעם ההיתר מפני שיכול לחזור בו באמצע היום.

ונמצא א"כ שגם לדעת הרמב"ם לא בעינן 'דין עבדות', וטעם ההיתר בשכיר מפני שעבודתו היא מדעתו ורצונו, וכן מדויק גם בלשון הרמב"ם בדין לא תרדה, שהרי כתב שהטעם שאין בשכיר ל"ת משום שעושה מדעתו ורצונו, ואם היה זה הלכה בהלכות 'עבד', א"כ מה צריך לפרש טעם זה, הא פשוט שכל דיני העבדים נאמרו בעבד ולא בשכיר, ומבואר שבעצם שייך שפיר ל"ת גם בב"ח, ולפ"ז גם באופן הא' שהביא הגריש"א שהקדים לשלם לפועל ואינו יכול לחזור בו בלא דין גרעון כסף כעבד, שפיר שייך בו ל"ת בפרך אע"פ שאין לו 'שם עבד' שהאיסור אינו תלוי בדין 'עבד' אלא במה שמוכרח לעשות את המלאכה כנגד דעתו ורצונו^ט.

ולפ"ז יש לדון לדעת המג"א באדם שמלחיץ את חברו, האם עובר בלא תרדה וכשיטת רבינו יונה, או שעכ"פ רדייה כעין עבדות ושיעבוד שע"י קנין או דינא דמלכותא, אבל כשעושה זאת מתוך חיסרון נעימות בעלמא אינו עובר, ויש להוסיף שהרי גם בשכיר שמפסיק ממלאכתו באמצע היום יש חוסר נעימות, ואפשר שבכך מקלקל את שמו הטוב, ואעפ"כ מבואר בספרא ופסקו הרמב"ם שאינו עובר, ובהכרח לכאורה שהמבקש מחברו ועושה לו חיסרון נעימות אינו עובר.

^ט ולפ"ז באופן שהשכיר אינו יכול לחזור בו באמצע היום, כיון שלא שייך סברת המג"א ראוי לאסור. ובאמת שיש לדון גם בעבד, כשנמכר על דעת שיעבוד את כל העבודות ואפילו יש בהם עבודת פרך, האם מותר, ובפשוטו היה נראה להתיר שהרי זה מרצונו ודעת עצמו, אולם אפשר לומר משמע מסתימת הדברים] שבעבד לא מהני הסכמה מעיקרא מבי' טעמים: א. כיון שהוא 'מכור' ואינו יכול לחזור בו - אין זה מדעתו, ב. כיון שהמכירה היא להיות 'עבד' ואינו מכירה על פרטים מסוימים, לפיכך השתעבודתו לעבוד גם עבודת פרך אינה מגדירה את העבודה כעבודה 'מדעתו' - ואסור. ונפק"מ בנידון הנ"ל באופן שהשכיר עצמו לחברו ואינו יכול לחזור בו, שלטעם הא' יהיה אסור, שכיון שאינו יכול לחזור בו לא חשיב מדעתו, אך לטעם הב' יש לדון שכל זה בעבד, אך כשמעיקרא נשכר גם לעבודות בזויות שפיר מהני - וכסברת השל"ה, ובאמת שמשמע שגם המג"א לא נחלק על השל"ה, אלא נקט שא"צ לטעמו, וכיון שיכול לחזור בו גם כעת, א"כ הרי זה מדעתו ורצונו, ולפ"ז בשכיר שנשכר לעבודה קשה שפיר יש להתיר בכלל גווני, ואף כשאינו יכול לחזור בו, וע"י.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

-ג-

חילוק בין 'שכיר' לאדם המלחיץ את זולתו

והנה בגמ' בב"מ (נט, ב) אמרו שהלוחץ את הגר עובר בשלושה לואין, ובגירסא שלפנינו הגמ' מנה את הלואין, אך כנראה בגרסת הראב"ד לא היה מפורש הלואין, ולפיכך תמה שאינו יודע היכן הלאו השלישי שאסור ללחצו, ותי' 'מדכתיב בעבד עברי לא תרדה בו בפרך דהיינו לחיצה, וכל שכן גר דבן חורין הוא' [וכ"ה בריטב"א שם], ולכאורה צ"ע הא איסור זה נאמר רק בעבד וכמפורש בספרא ובראב"ד הנ"ל, וצ"ל שמדובר באופן שהגר לחוץ מזה שרודה בו, וכמתבאר בתורה שזהו טבעו של הגר, ובאופן זה נקט הראב"ד שעובר בלא תרדה בפרך למרות שאינו עבד.

ועדיין יל"ע בשיטת הראב"ד שהרי בספרא מבואר שבבן חורין אין עובר על לא תרדה בפרך, ולא נראה לומר שהספרא מדבר כשסיכמו על עבודת פרך, שהרי הראב"ד בפירושו שם פירש שמדובר בשכיר, ומשמע שבכל שכיר אין לא תרדה.

ונראה מבואר, שנקט הראב"ד שדווקא בשכיר אין לא תרדה בפרך שהרי יכול לחזור בו באמצע היום, אך בסתם אדם אע"פ שאינו 'משועבד' לו, מ"מ אם הוא לוחצו מצד מעמדו וכד' שפיר עובר גם לדעת הראב"ד, וזהו שכתב הראב"ד לענין גר שעובר בלאו זה אע"פ שאינו עבד.

ונמצא לפ"ז שאע"פ שהמג"א פסק שאין לא תרדה בשכיר וכן נראה בדעת הרמב"ם, מ"מ אפשר שגם הם מודים לשיטת רבינו יונה שהרודה בבן חורין עובר, וכדחזינן בדעת הראב"ד שאע"פ שנקט שבשכיר אינו עובר מ"מ בגר עובר וכנ"ל, והטעם בזה משום שאדם המלחיץ את זולתו גרע משכיר ועובר בלי"ת בפרך גם לדעת המג"א.

והנה בפשוטו עניין זה מוכח גם מסוגיא בב"מ (עג, ב) שרק מחמת שנהגו שלא כשורה הותר לרדות בהם, ולכאורה צ"ב הא בב"ח אין איסור, ובהכרח שגם בב"ח אם לוחצו יש איסור וכדברי רבינו יונה וכנ"ל^{מא}. וכן נראה ממש"כ הראשונים טעמים בספרא שאין לא תרדה בב"ח דאיידי בשכיר או באדם שאינו הגון, ולכאורה מה הוצרכו לזה הא כללא הוא שאין לא תרדה רק בעבד, ומשמע שלכו"ע האיסור הוא גם בב"ח^{מב}.

^{מא} ויש להוסיף שאין להעמיד את הגמ' בגר שהוא עבד, ובזה בוודאי יש ל"ת בפרך, שהרי גר אינו יכול להיות ע"ע וכש"כ מהר"פ על הרס"ג (ח"יב עמ' צ"ה) להוכיח ממה שאמרו בגמ' וברמב"ם (עבדים א, ב) שגר אינו נמכר לע"ע שנאמר ושב אל משפחתו ולגר אין משפחה, וי"ל שמטעם זה הראב"ד לא העמיד את הגמ' בגר שהוא עבד.

^{מב} ועי' ברמב"ם גבי פדיון שבויים (מת"ע ח, י) שכתב 'המעלים עיניו מפדיונו הרי זה עובר על לא תאמץ את לבבך וכו' ועל לא ירדנו בפרך לעיניך', ואע"פ שלא זה מדבר על נמכר לעבד לעכו"ם. ויש להעיר מדברי הב"י (חוי"מ סי' שס"ט) לגבי מלך שגזר שכל מי שיתן מס הקצוב על איש שלא נתן יצטרך השני להשתעבד לו, ובא ישראל ונתן המס שעל ישראל זה העני, הרי זה עובד בו יותר מדאי, שדין המלך דין, אבל אינו עובד בו כעבד, וביאר הב"י בטעם האיסור, דאע"פ שהאיסור עבודת

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ובאמת שהדברים מפורשים בדברי רש"י (כה, מו) שכתב 'איש באחיו להביא נשיא בעמו ומלך במשרתיו שלא לרדות בפרך', ומפורש לא תרדה בפרך נאמר על כל בעל מעמד שמלחץ את זולתו, ועיי' ברא"מ שפירש דברי רש"י 'דאי באדון עם עבדו קמייירי, הרי כבר אמור למעלה 'לא תרדה בו בפרך' [ועיי' בחת"ס בתורת משה לדייק כן ממה שנאמר 'איש' שהוא לשון חשיבות], ונמצא שיש כאן דרשה מיוחדת לאסור לאיש בעל מעמד ללחוץ את זולתו.

ונראה להוסיף במשנ"ת שאין ראיה מהמג"א שלא פסק את הרבינו יונה, שבאמת הם שני נידונים, שבשכיר שמוכן להשתעבד תחת זולתו, זהו מתוך 'בחירה' שלו כדי לא להפסיד את פרנסתו וכדומה, ובעצם הוא יכול לסרב אלא שבוחר לעבוד קשה כדי להרוויח פרנסתו, אך באדם שנפשו שפילה עליו, אינו 'בוחר' להשתעבד מחמת חשבונותיו, אלא שאינו 'מסוגל' לסרב לשני, ובאופן זה נמצא שהשני שולט עליו ורודה בו כנגד רצונו וחירותו ובזה אמר רבינו יונה שעובר בלי"ת בפרך.

ונמצא א"כ שכל מה שנחלקו השל"ה והמג"א בדין רדייה במשרתים שכירים ופועלים, הוא כשאין נידון לאסור משום עצם רדיית אדם שיראים ממנו או בושים להחל דבריו, אך אם הפועל 'נפשו שפילה עליו' ואינו מסוגל לסרב לבעל הבית, הרי זה לא גרע מכל אדם שאסור לנצלו ולרדות בו, אך מ"מ למדנו שלא כל חוסר נעימות נחשב כ'רדייה', שהרי גם שכיר שעוזב מלאכתו יש חוסר נעימות (וכנ"ל), ודו"ק.

-ד-

שיטת החינוך בדין לא תרדה בפרך בבן חורין

ועדיין לא נתחוויר לך היטב שיטת החינוך בדין זה, שכתב (מ' שמ"ו) 'שלא לעבוד בעבד עברי בעבודת פרך וכו', ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות, בזמן שהיובל נוהג וכו', ואף על פי שאינה נוהגת בזמן הזה, לפי שאין קנין עבד עברי נוהג, מכל מקום ראוי לו לאדם להיזהר בענין מצוה זו גם היום בהיות עניים בני ביתו, ולהיזהר בה הרבה וכו' עכ"ד.

ובדבריו מפורש שבבן חורין אין נוהג איסור זה, ונראה בכוונתו שבכל האופנים וגם בשכיר שאינו יכול לחזור בו ואפילו באופן שקנה עבד ע"י דינא דמלכותא, מ"מ כיון שאין לו 'שם עבד' לא שייך בו איסור רדייה בפרך, אך מאידך צ"ע מה שסיים 'מ"מ

עבד הוא רק בעבד עברי שנפשו שפלה במכירה אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד, וקמ"ל דהני כיון דבדינא דמלכותא משתעבדי בהו משום כרגא דיהבי עלייהו הוה להו כמכורים ודינם כדין עבד עברי שאסור לעבוד בו עבודת עבד.

ובדומה לזה כתב הסמ"ע (שם, יח) בשמו ד'אף שבישראל שלא נמכר לע"ע מותר להשתעבד בו אפילו בכאלו וכו', ומטעם דלא אסרה התורה שעבוד זה אלא בע"ע מפני שנפשו שפילה, ה"נ כיון דמדינא דמלכותא הרשות נתונה להשתעבד בהם, דינו כעבד עברי ואסור להשתעבד בהן עבודת עבד כנעני הנ"ל, ומשמע שלא היה סגי להם בזה שאותו הישראל אינו יכול לסרב לזה ששולט עליו, אלא הוצרכו לטעם מפני שהרשות נתונה להשתעבד בהם מדינא דמלכותא 'ודינם כעבד עבד', ומשמע שזהו הלכה מסוימת דווקא בעבד ולא בכל אדם המעביד את חברו עבודת עבד, וצ"ע.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ראוי לו לאדם להיזהר בענין מצוה זו גם היום בהיות עניים בני ביתו, ולהיזהר בה הרבה וכו', ואינו מבואר המכוון בזה שהרי מצווה זו היא הלכה בהלכות עבדים ומה ענין זה לבני בית העניים שאוכלים אצלו.

ונראה מבואר שנקט שהלאו עצמו נאמר דווקא בעבד, וכל שאינו עבד אע"פ שהוא קנוי לו ומשועבד לו אין בו את האיסור של רדייה בפרך, אך מ"מ ענין המצווה בוודאי שייך על רדיית אדם שנמצא תחת חסותו, וע"י במנ"ח שכתב 'כתב זה מדרך מוסר, אבל על הלאו אינו עובר רק בעבד עברי כמבואר בספרי וכו', ובדבריו משמע שאינו חיוב מעיקר הדין אלא מדרך מוסר.

אולם בלשון החינוך משמע שבא לומר שאע"פ שאינו 'איסור לאו' אך הוא 'מעניין המצווה' וכמשנ"ת, ולכאורה יש להוכיח כן מסוגיא בב"מ הנ"ל שאב"י התיר לרדות באותם אנשים משום שאינם כשרים וכן אין בהם איסור רדייה בפרך, ולשיטת החינוך שהאיסור הוא רק בעבד בזמן שהיובל נוהג צ"ע הנידון בזה, ובהכרח שענין המצווה שייך גם בזה"ז שכולנו בני חורין וכמשנ"ת^{מג}.

סימן ג

בדין לא תרדה בפרך האם הוא איסור ממוני

-א-

האם הרודה בפרך בעבדו חייב לשלם לו עבור מלאכתו

באיסור לא תרדה בפרך שנאמר בעבד, יש לדון האם יש זכות ממונית לאדון להעבידו בפרך, אלא שהתורה אסרה עליו לממש את זכותו הממונית, וכעין איסור ריבית שאע"פ שיש לו זכות ממונית ליטול שכר מעותיו, מ"מ התורה אסרה עליו ליטול את הריבית, או שבאיסור רדייה בפרך התורה הגבילה את זכות האדון בעבדו שאין לו זכות להשתעבד בו כל כך.

^{מג} ואולם לפי מה שפירש החת"ס (הנ"ל בהערה) את הגמ' דילפינן מדין עבד שאינו נוהג כשורה לאדם שאינו נוהג כשורה א"כ אין ראיה מהתם שיש איסור רדייה שלא בעבד. והעירו לשיטת החינוך שהאיסור עצמו נאמר רק בעבד, א"כ מדוע התורה אמרה פעמיים את איסור לרדות בישראל בפרך. ואינו קושיא, שמצאנו שהתורה כפלה את האיסור לעבור עליו בשנים, וכן מצאנו בראשונים (ערה"ת) לענין ל"ת בו בפרך שפירשו שהתורה כפלה איסורו משום חומרתו. ובחינוך גופיה להלן (מ' שמ"ז) מתבאר שפסוק זה בא כהמשך למה שנאמר 'לעולם בהם תעבדו', ש'משרשי המצוה, לפי שעם ישראל הם מבחר המין האנושי ונבראו להכיר בוראם ולעבוד לפניו, וראויים להיות להם עבדים לשמש אותם, ואם אין להם עבדים מן האומות, עכ"פ יצטרכו להשתעבד באחיהם ולא יוכלו להשתדל בעבודתו ברוך הוא, ע"כ נצטוינו להחזיק באלו לתשמישנו וכו', וזהו שאמר הכתוב אחר כן 'ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה, כלומר ובכן לא תצטרכו להשתעבד באחיכם, ותהיו נכונים כולם לעבודת השם. ואע"פ שיש במשמעות הכתוב שיבוא להזהיר שלא להשתעבד בעבודת פרך בע"ע, שבעים פנים לכתובים'.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ונפק"מ בזה באופן שהאדון השתעבד בעבדו בפרך במלאכה שרגילים לקצוץ עליה תשלום, האם חייב לשלם לו על מה שהעבדו יותר מזכויותיו, [וכדיני חיוב תשלום למעביד את חברו בלא שקצצו על תשלום], או שאע"פ שעבר איסור ברדייה, אך העבד עצמו שפיר משועבד לו לכל העבודות ואין בהשתעבדות לקחת פעולה בלא בתשלום.

והנה בחת"ס (על המג"א ר"ס קסט) תמה על מה שהביא מהספרי שמותר לרדות בן חורין שאין זה מתיישב עם הגמ' בב"מ (נ"ג, ב) ה"ל שמתבאר שאסור לרדות בפרך גם בב"ח, אלא א"כ אינו נוהג כשורה, וביאר החת"ס שכוונת הגמ' שהרי 'גבי עבד עברי אסור בעבודת פרך, שמע מינה שאינו נמכר לכך מעיקרא, ואפילו הכי אם אינו נוהג כשורה מותר. ועל כרחך לאו משום שהוא עבד, אלא משום שאינו נוהג כשורה. א"כ הוא הדין לבן חורין גמור נמי, וק"ל, עכ"ד הנפלאים, וכ"ה בחי' בב"מ שם.

ולדבריו נמצא שהאיסור לרדות בפרך מכריח שאינו נמכר לכך, והטעם בזה שאם זכותו הממונית לשעבדו בפרך לא היה איסור בכך, ובהכרח שבאינו נוהג כשורה שהותר לרדות בו אינו משום העבודות אלא משום שקנסו חכמים להשתעבד באנשים כאלה [ועי' תוס' בסוטה (ג, ב) מ"], וזהו שהוכיחה הגמ' מההיתר רדייה בעבד להיתר רדייה בב"ח, ולפי"ז הרודה בעבדו בפרך יצטרך לשלם לו עבור מלאכתו.

והביאו שכן מפורש בחזון נחום (הקדמון) על משניות תמורה (פ"א ע"מ קמב, א) שכתב 'נ"ל טעמא שאינו לוקה עליהן, משום שהעובר עליהן הו"ל גזלן וכו', וא"כ מי שעבר על לאו דלא תעבוד עבודת עבד ועל לא תרדה בו בפרך הוי גזלן ואינו לוקה כמו גזלן, ואה"נ שנאמר שיתן לו שכר טרחו ועמלו מאותה מלאכה שעשה שלא כדין ולכך אף שעשה מעשה אינו לוקה וכו', משום דכשנמכר לו לא נמכר אלא ע"מ שלא לעבוד בו עבודת עבד, וא"כ להאי מילתא אינו עבדו אלא הרי הוא כישראל חברו והו"ל גזלן, ומפורש שכשאסרה תורה לשעבדו בפרך אמרה תורה שכלפי זה אינו עבדו, ולפיכך המשעבדו הרי הוא גזלן וחייב בתשלום^מ.

^מ שכתבו על הגמ' שם שדרשו מקרא ד'ובאחיכם' עניין אחר, 'וא"ת הא אצטריך, דדרשינן וכו' מנין אם ראינו נוהג שלא כשורה שאתה רשאי להשתעבד בו וכו', ו"ל אסמכתא בעלמא הוא וקנס חכמים הוא כדי לייסרן'. ולכאורה מדברי התוס' משמע שפירש שלא כדבריו, שהרי בתחילה סבר שזה דרשה גמורה, ותי' שהוא אסמכתא ומשום קנס חכמים, ומשמע שהסוגיא שם דנה בעצם ההלכה שמותר לרדות בפרך באדם שאינו נוהג כשורה ואע"פ שמדובר בב"ח, וכן מפו' בקושיית הרעק"א על התוס' שהקשה היאך תיקנו חז"ל לעבוד על לא תרדה בקום ועשה משום קנסא, ובהכרח שהבינו שהסוגיא מדבר מאיסור דאורייתא של"ת בפרך למרות שמדובר בב"ח, ובעיקר דברי התוס' עי' במש"כ בזה להלן (ו, א-ב).

^מ ונראה שגם לשיטתם אין גדר הדין שמשום שאינו משועבד לעשות מלאכה זו, לפיכך הרודה בו עובר בל"ת בפרך, אלא להיפך שיש איסור לרדות בפרך ומחמת האיסור לרדות בפרך אין לו זכות לרדות בו ואם רודה בו חייב בתשלומים.

והנה בגיליון עומקא דפרשה (פ' בהר תשס"ט) כתבו שאם רודה בעבדו לעשות מלאכה בשבת רח"ל עובר בל"ת בפרך, שהרי זה מלאכה שאין לו זכות להשתעבד בו, והוסיף שכיון שאסור ליטול שכר

לא תרדה בו בפרך - למעשה

-ב-

טעם שחייב בתשלום למרות שהעבד עצמו מחויב במלאכה

אולם יל"ע בזה, דהא נתבאר שהאיסור לא תרדה בפרך נאמר רק בעבד, וכמו שדרש בספרא הנ"ל (א, א) 'בו אין אתה רודה אבל אתה רודה בבן חורין', אך מאידך נתבאר להוכיח מדברי הראשונים שאיסור זה נאמר גם בב"ח, ולעיל נתבאר ליישב את הדברים ע"פ מה שביאר הרמב"ם שהטעם שמותר לרדות בשכיר הוא משום שהוא עובד מדעתו ורצונו וזכותו לחזור בו אפילו באמצע היום וכש"כ המג"א, וא"כ בהכרח שכשאסרה תורה לרדות בפרך האיסור הוא לנצל את זכותו הממונית ולהעבידו, שהרי אם אין לו זכות הרי אין זה נחשב רדייה לפי שהוא יכול לסרב.

ונראה ליישב ע"פ מש"כ הרמב"ם (א, ז) בביאור הטעם שאין איסור לעבוד עבודת עבד בישראל שלא נמכר^מ 'בד"א בעבד עברי מפני שנפשו **שפלה במכירה**, אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו, ויש להסתפק האם הכוונה היא שמשום שהוא 'מכור' נפשו שפילה ואיכא איסור לשעבדו, משא"כ בישראל שלא נמכר שיכול לחזור בו אין נפשו שפילה, או דילמא שכוונתו שעצם מעמדו כ'עבד' ופעולת המכירה משפילתו ואסרה תורה להוסיף בהשפלתו וברדייה בו.

ולפי הצד ה' שיש סיבה מיוחדת בעבדים שלא לרדות בהם ולהשפילם משום שדעתם שפילה מעצם המכירה, נראה ליישב שגם אם ננקוט כדברי האחרונים שאין זכות לאדון לרדות בפרך בעבדו וחייב בזה בתשלומים, מ"מ שפיר נראה שהאיסור רדייה הוא רק כשאנו מדעתו ורצונו, אלא שבעבד משום שדעתו שפילה במכירה אין בכוח נפשו לעמוד כנגד רבו ולסרב, ונמצא שמחד דבר זה אינו מדעתו ורצונו, ומאידך אין לו זכות לשעבדו על כך.

ואולם עדיין יל"ע בדבריהם, שהרי יש כמה אופנים באיסור רדייה בפרך, וברמב"ם (א, ו) הוזכר שני אופנים א. כשמצווה אותו עבודה בלא קצבה ב. כשמצווה אותו בדבר שאין לו תועלת, ולכאורה בשני האופנים האלו אין חיסרון ב'זכות' להעבידו בעבודה כזו, אלא שמעבידו באופן ובצורה שאינה ראויה, ולכאורה הגדר בזה שאע"פ שאותה פעולה העבד מחויב לעשות לו אך יש דין על האדון לצוות על כך באופן

שבת א"כ אינו ניתן לתשלומים והרודה לוקה, ועוד רצה לחדש שאם אמר לעבדו לעשות מלאכה עבור פיק"נ לפי השיטות ששבת 'דחוי' אצל פיק"נ א"כ בעצם היא מלאכה בשבת ואין לאדון זכות להעבידו בכך ואיכא איסור ל"ת בפרך.

ולפמשנ"ת נראה לא כן, שכל שאינו רדייה בפרך לא שייך ביה איסור לא תרדה בפרך ואע"פ שאסור לו לצוות עליו לעשות מלאכה זו, שהרי איסור ל"ת בפרך הוא איסור רק עבודת 'פרך' ותוצאה מכך גם אין זכות לאדון להעבידו, ובוודאי רחוק לומר שאין האדון יכול להעבידו בפיק"נ שהשבת נדחית מפניה, ועוד העירו שלפי דבריו אם ירדה בפרך על עבודה שפחות מש"פ ילקה, והוא דבר שלא מסתבר, ודו"ק.

ועי' בספר בית אהרן בגיטין (לה, ב) בשחרר חצי עבדו ששוב אין לו זכות לרדות בו בפרך. ^מ ובפשוטו ה"ה גבי עבודת פרך, וכמשנ"ת לעיל להוכיח מכמ"ד שלמדים את שני הדינים זה מזה.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

הראוי, וא"כ לכאורה כאשר רודה בו אינו 'נוטל דבר' שאין לו זכויות עליו, אלא שעובר איסור בצורת הציווי, ולפי"ז הרודה את עבדו בפרך אינו עובר על איסור ממוני וא"כ לכאורה פשוט שאינו צריך לשלם לו.

ואפשר שיש לומר שגדר הדברים שכאשר משתמש עם העבד שלא כפי התנאים שניתנו לו בפרשת העבדים, א"כ השתמשותו בעבד היא גזל, שהרי אין לו זכות להשתמש בזולתו כעבד שלא כפי פרשת התורה כפי שנאמר 'עבדי הם וגוי' ולא ימכרו ממכרת עבד', וכאן נאמר חירותו של העבד כלפי הדברים האלו, ולפיכך אם נשתעבד בו חייב לשלם לו, שפרשת עבדים אינה מחייבת אותו כלל לעשות פעולה כזו שהיא עבודת פרך או עבודת עבד, ואינו רק איסור על הגברא אלא זהו הגבלה בעצם מכירת העבד וזכות האדון בו.

-ג-

בעבודת פרך האיסור ב'רדייה' ואינו ניתן לתשלומים

ואולם עדיין הדברים מחודשים שהגבלה זו תעמוד בעיקר זכותו בעבדו, וצורת הציווי על העבד לעשות את המלאכה כעבודה שאין לה קצבה תבטל את עצם זכותו הממונית בעבודת עבדו כלפי הציווי המסוים הזה, והא ניחא במלאכה שאין לה תכלית די"ל שאין לו זכות להעביד עבדו לא בשביל תועלת, אך מלאכה שאין לה קצבה היא מלאכה הנצרכת לו, רק שצורת הציווי אינה נעשית כצורה הראויה, ובהו בוודאי מסתבר שהחיסרון בזה הוא דין מדיני האדון ואינו חיסרון בעצם שיעבוד העבד, וצ"ע.

ועוד העירו שפעמים שהמלאכה עצמה אין דרך לקצוץ עליה, ובדיני ממונות אינה מחייבת כלל תשלום, ואע"פ כן הוא אסור מטעם עבודת פרך ובהכרח שהאיסור אינו משום 'זכויות' העבד, וכן הדבר קשה באיסור 'עבודת עבד', כגון שמצווה אותו לנעול מנעליו וכד', שהרי בזה האיסור הוא רק משום ההשפלה, ואינו שייך כלל לזכות ממונית, וקשה לומר שגדר האיסור הוא שאין לו 'זכות' בעבד להשתעבד בעבודה כזו.

ולולי דבריהם היה נראה יותר^מ, שישוד האיסור הוא דין באדון שלא ירדה בעבדו בפרך - אופן שמפרכת גוף ונפש בלא תכלית, אך העבד מצד עצמו שפיר מחויב לעשות מלאכתו, ואינו הגבלה בעצם זכויותיו בעבדו, ולפיכך אם עבר ורדה בעבדו אין העבד יכול לתבוע תשלום עבור מלאכתו, שהרי הוא חייב לאדונו לעבוד בכל עבודה.

ואשכחן דכוותיה באיסור לעבוד בו עבודת עבד, שכתב הרמב"ם בהל' עבדים (א, ט) 'מכאן אמרו כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו וכו', ואעפ"כ צריך העבד לנהוג

^מ ועכ"פ בשיטת הרמב"ם ודעימיה בגדר איסור לא תרדה.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

בעצמו מנהג עבדות באותן העבודות שהוא עושה לו, וכ"ה בחינוך (מ' שד"מ), שהדין כקונה אדון לעצמו הוא דין 'באדון' ולא 'בעבד'.

ויש להביא סייעתא לזה, שבחינוך (מ' שמו) כתב לגבי איסור עבודת פרך, 'ואין לחייב מלקות עליה, לפי שאפשר לעבור עליה בדבור לבד מבלי מעשה', ואם ננקוט של"ת בפרך הוא לאו הניתן לתשלומים ואינו לוקה ומשלם, צ"ב מדוע הוצרך החינוך לטעם זה שאפשר לעבור עליה גם בדיבור בלא מעשה, שהוא דבר חידוש ואינו מוסכם בראשונים^מ, הא היה לו לומר טעם פשוט בש"ס בכמה מקומות שבניתן לתשלומים אין לוקים. ומשמע שסובר כמשנ"ת שהאיסור בעצם ה'רדייה' ולעולם העבד מחויב לעשות מלאכתו^{מט}.

והנה בכתובות (ע"א, ב) 'המדיר את אשתו וכו' או שתהא ממלאה ומערה לאשפה יוציא ויתן כתובה', ובגמ' (ע"ב, א) מפרש ב' אופנים מהו שתמלא ותערה לאשפה, ומקשינן לברייתא שהפירוש שתמלא עשרה כדי מים ותערה לאשפה, 'ותיעביד', ופירשו תלמידי רבינו יונה (בשט"מ"ק שם) דכיון 'דלית בה איסור תעביד', דכל אשה שבעולם מצווה לעשות רצון בעלה, ומדוע צריך לתת לה כתובה.

והקשה בזה חכ"א שיח"י מהו קושיית הגמ' 'ותיעביד' הרי היא עבודה בלא תועלת לבעל, וא"כ זה בכלל עבודת פרך שאפילו על האדון נאסר להעביד את עבדו בזה, ולכאורה ק"ו שאסור לו לאלץ את אשתו שתעשה לו עבודות כאלו, ומדוע כשאינה עושה את רצון בעלה למלאות כדי מים ולערות לאשפה מקבלת את כתובתה.

^מ שהרי דעת המגיד משנה (שכירות יג, ב) שהכלל הוא להיפך, שכיון שיש אפשרות לעבור עליו גם עם מעשה לוקה עליו בכל גווני, ועוד הקשו על החינוך מדוע חשיב אין בו מעשה, הרי בידבורו איתעביד מעשה, ומאי שנא מלאו דחסימה שכיון שבדיבורו איתעביד מעשה חשיב לאו שיש בו מעשה וכמבואר בתוס' בב"מ (צ, ב ד"ה ר"י), ויש שרצו לחלק בזה בין דיבור בבהמה לאדם ואכ"מ. ^{מט} ויש לדחות ראייה זו, שהרי החינוך לעיל (מ' שד"מ) לגבי איסור 'עבודת עבד' וכן לעיל (מ' שמה) באיסור למכור על גבי אבן כדרך העבדים, גם ביאר שאין לוקים לפי שאפשר לעבור עליהם בלא מעשה, ולכאורה בעבודת עבד שפיר ניתן לתשלומים ע"י במשנ"ת בסמוך (אות ד), וא"כ בהכרח שנקט טעם אחד אע"פ שאפשר שיש טעם נוסף, [ואולי זה מפני שבמכירתו על אבן לא שייך בזה 'ניתן לתשלומים', ורוצה לנקוט טעם אחד לכולם]. מיהו אינו ראייה מעבודת עבד, שאפשר שגם זה לא חשיב ניתן לתשלומים, ויבואר א"ה בסמוך (שם בהערה).

^י וחכ"א רצה לדון בקושיא, שבעבד כיון ששורש חיובו הוא 'לשרת' את אדונו לפיכך דבר שאין בו תועלת הוי 'עבודת פרך', אך באשה חיובה לעשות 'רצון' בעלה, וע"י בזה להלן מהגמ' בנדרים, ולהכי אפשר שגם כשאין תועלת אם זהו 'רצון' בעלה חייבת, אא"כ נראית כשוטה וכדחיית הגמ', וע"י. ולפי דבריו יש ליישב דלכא"צ ע"ע עוד מה קושיית הגמ' 'ותיעביד' הרי בכך היא מכשלת את בעלה באיסור לא תרדה, ועוברת ב'לפני עיור לא תיתן מכשול ולפיכך אסור לה, ובזה שבדומה לזה יש להקשות בכל עבד שאסור לו לעבוד בפרך שהרי הוא מכשיל את אדונו באיסור ל"ת, אלא ששם י"ל דאח"כ, אך הכא שמקשה הגמרא ותיעביד צ"ע, ואם ננקוט שכאן אין משום ל"ת בו בפרך אשה"ט. ובעיקר הנידון שייאסר על הנרדה להסכים לעשות רצון הרודה משום לפני עיור, אפשר שכשהנכשל מכריח את המכשיל להכשילו לא שייך איסור האיסור 'לתת' מכשול, שהוא הוא מכריחו להכשילו ולא הוא 'נותן' את המכשול.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ולפמשנ"ת נראה שכיון שישוד האיסור בעבודת פרך אינו משום 'זכויות העבד' אלא 'דין באדון' שאסור לו להשתעבד בעבדו באופן כזה, נראה שזהו קושיית הגמ', שאה"נ בעלה בוודאי נוהג ברשעות ואכזריות, אך מ"מ היא משועבדת לעשות רצון בעלה בכל גווני, ולפיכך כשאינה עושה רצון בעלה יש לה להפסיד כתובתה. ולמדנו מכאן ישוד לדברים הנ"ל, שאיסור עבודת פרך הוא דין 'במעבד' ואינו משום 'זכויות העובד'.

ד-

מבאר של"ת בפרך האיסור ה'רדייה' ובעבודת עבד האיסור ה'מלאכה'

וראיתי בספר דרישת פיקוד (על סה"מ לרמב"ם מ' רי"ט) שגם נקט כן, ודייק זאת היטב בלשון הרמב"ם שכתב 'המצוה הרנ"ט היא שהזהירונו מהעבד עבד עברי במה שאין צורך לנו בו וזהו הנקרא עבודת פרך וכו', ולעיל (מ' רנ"ז) 'שהזהירונו מעבד עברי בעבודה שיש בה ענוי גדול ושפלות שיעבוד עבד כנעני כמוה. והוא אמרו יתעלה לא תעבד בו עבודת עבד', וחילוקי לשונות אלו מפורש בחינוך (מ' שד"ם ושמ"ו), והרמב"ם הדגיש זאת גם במניין המצוות שלפני ה' עבדים 'שלא יעבדנו בפרך. שלא נעבד בו עבודת עבד', בוודאי שחילוק זה אומר דרשני.

והחילוק מבואר, שבאיסור לא תרדה בפרך האיסור הוא על 'מעשה הרדייה' שאסור לאדון לרדות בעבדו, ולהכי לשון הראשונים שהזהירונו 'מהעבד' שמדברים על הפעולה מצידו של האדון, ואילו לעבוד עבודת עבד האיסור הוא ב'פעולה עצמה' שאסור לנו להשתמש בעבד בצורה מושפלת כדרך העבדים, והביא שעניין זה מדויק בתרגום יונתן שלעניין עבודת עבד תרגם 'לא תפלו ביה הי כנימוסי פולחנות עבדי', ואילו לעניין ל"ת בפרך תרגם 'לא תשתעבדון ביה בקשיו', וחילוק הלשונות מלמד שבעבודת עבד האיסור 'תפלו' - לעבוד בו, ואילו בעבודת פרך האיסור 'תשתעבדון' - ההשתעבדות שמצד האדון בלא שייכות לעצם המלאכה.

והדברים מדויקים בקרא שבעבודת עבד האיסור 'לא תעבד' בו עבודת עבד', ואילו בעבודת פרך האיסור 'לא תרדה' בו בפרך', והחילוק הוא כנ"ל שבעבודת עבד

²² ומשני רבי יוחנן, 'מפני שנראית כשוטה', ונראה הכוונה שמשום הכי אינה משועבדת לבעלה בדבר כזה להחזיק את עצמה כשוטה לעיני כל, וזהו סברא מסוימת בחיובי האשה לבעלה. ובעיקר השאלה השיב הגר"ש אלתר שליט"א בזה "אף שאסור לעשות כן לצער נפש מ"מ כיון שהדירה כן [מחמת כעס כנראה], אי אפשר לכפותו להוציא, כי עליה לעשות כן [וכמדומה שאף בעבד עברי שאסור לצוות, אולי הוא משועבד למלאכתו אף כשיוע שמתכוון לחינם וצ"ת]. ובכל אופן כאן שיש נדר שמכריחה לכך אין לה טענה, ועי' נדרים (סו, ב) "את עשית רצון בעלך" אף שלפי הבנתה הם דברים של שטות, ומשמע שיש לה מצוה. ומיהו לבזות ת"ח בודאי לא היתה צריכה, רק היא טעתה בזה, וא"כ אולי אין ראייה לחיובה באמת".

והנה בתו"ד מצד שאפשר שגם בע"ע הוא משועבד למלאכה והוא כנ"ל, אך בהמשך מצד ד"ל שזהו סברא מסוימת כאן, שאין לה זכות לדרוש כתובה כשאינה עושה הוראות בעלה, וא"כ אין ראייה לנידון הנ"ל, אך לכאור' צ"ע בזה דאם אינה מחויבת בכך - מדוע שתפסיד, וגם שבתלמידי רב"י נראה שהקושיא משום דס"ל שהאשה חייבת לעשות רצון בעלה, ויותר נראה כמשנ"ת למעלה.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

האיסור הוא הגבלה בעצם המכירה שאין לו זכות לעבוד בו עבודת עבד, ואילו בעבודת פרך האיסור הוא דין באדון שאסור לו 'לרדות' בעבדו²², ונפק"מ לחיוב תשלום לעבד וכנ"ל, שאם העבד עובד עבד חייב לשלם לו שכלפי זה חסר לו בעצם הזכות לעבדו, ואילו באיסור לרדות בפרך ראוי שייפטר מתשלום שהאיסור הוא דין מדיני האדון ואינו שייך לזכויות העבד²³, וכמשנ"ת.

ועכ"פ למדנו שיש חילוק יסודי בין שני הלואים, שאיסור עבודת עבד הוא איסור בפעולת העבד, וכל זמן שלא עשה מלאכתו לא עבר האדון על החפצא של האיסור וגם אם ציווה על העבד לעשות עבודת עבד, ואילו בעבודת פרך החפצא של האיסור עצם הרדייה וציווי האדון ואף אם יש תנאי שיעבוד מחמת הרדייה וכל זמן שאינו עובד מחמת רדייתו חסר כאן 'ברדייה', אך כשעובד בפרך החפצא של האיסור הוא הרדייה שהביאה אותו לעבודה.

והדברים מדויקים היטב [וכ"ה בספר שם] שבעבודת עבד לשון הספרא (בהר"ה, ז) 'לא תעבוד בו עבודת עבד', שלא **יטול** אחריו בלנטיא ולא יטול לפניך כלים במרחץ', ומדבר על הפעולה, ואילו בעבודת פרך לשונו (ו, ז) 'לא תרדה בו בפרך', שלא **תאמר** בו החס את הכוס הזה והוא אינו צריך, הצין לי את הכוס והוא אינו צריך וכו', וכ"ה בלשונות הרמב"ם והראשונים בכ"מ, הרי לך להדיא שיש חילוק בין הדברים שבעבודת עבד מדבר על הפעולה ואילו עבודת פרך מדבר על הצווי והרדייה.

ונפק"מ שלעניין לא יעבוד 'עבודת עבד', שייך לדון לפטרו ממלקות משום שלא הניתן לתשלומים ואינו לוקה ומשלם [ואינו מוכרח, ועי' בהערה²⁴], אך לעניין 'לא

²² והראוני לספר מושב זקנים מבעלי התוס' (כה, מו) שכתב 'ד"א ובאחיקם. הקשה הר"א מגרמייזא למה אמר בכאן ובאחיקם בני ישראל לא תרדה וגו' ולמעלה אמר לא (תרדה בו בפרך) [תעבוד בו עבודת עבד] ב' פעמים למה. ותירץ כדי לחייבו בשני לאווין, אחת על רדייה ואחת על עבודת פרך'. והוא שייך מאוד לנידון דידן, ולכאורה נידון דידן בגדרי האיסור בעבודת עבד או עבודת פרך, תלוי האם לקיים את הסוגריים העגולות או המרובעות [וגם שייך לנידון הרי"פ על הרס"ג (ל"ת רעג) שהוכיח מכמה ראשונים שני הלואין נמנים כאחד].

²³ ואפשר שיש עוד נפק"מ ביניהם [וכ"ה בס' שם] האם העבד יכול לסרב לאדון לעשות מלאכת עבד או עבודת פרך, שבמלאכת עבד כיון שאין זכות לאדון שפיר יכול לסרב, אך בעבודת פרך כיון שהעבד מצד עצמו מחויב בעבודה זו אינו יכול לסרב מלעבוד עבודה זו, וכעין מה שמצאנו בריבית שאע"פ שאסור לו ליטול ריבית, מ"מ מצד דיני הממון הוא מחויב לשלם לו וכמבואר בריטב"א בקידושין (ו, ב), [אלא שמצווה ומחויב להשיב את הריבית]. ונראה שגם לחולקים שבאיסור ריבית הופקעה גם הזכות הממונית (עי' חז"א ועוד), מ"מ כל זה בריבית שהאיסור סותר לעצם החיוב, משא"כ לעניין עבודת פרך שתלוי בצורה בפועל, אך עצם המלאכה אינה עומדת כסתירה לזכויותיו הממוניות שפיר י"ל שמחויב העבד במלאכה. ואפשר שאע"פ שמצד דיני הממון מחויב, אך עכ"פ אסור לו לעשות מצד האיסור של ב"א למקום, שהרי בכך מכשיל את אדונו ועובר על לפני עור.

²⁴ מש"כ למעלה ש'שייך לדון בו' משום לאו הניתן לתשלומים, היינו מפני שגם אם ננקוט שהאיסור הוא ב'מלאכה' וכמשנ"ת לעיל לדייק כן מכמ"ד, מ"מ אפשר שאינו ניתן לתשלומים, לפי שאע"פ שהאיסור הוא משום 'המלאכה' להעביר את עבדו בעבודה בזויה, מ"מ אינו איסור ממוני, ושפיר י"ל שיש לאדון 'זכות ממונית' להעביר עבדו גם בעבודה בזויה.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

תרדה' שהאיסור הוא בעצם הרדייה, אף אם ננקוט שהעבד אינו חייב בעבודה זו, מ"מ אין מקום לפטרו מדין לאו הניתן לתשלומים ואינו לוקה ומשלם, שהרי הלאו אינו מחמת 'המלאכה' אלא מחמת 'הרדייה' של האדון, וא"כ האיסור והתשלום עומדים על שני עניינים נפרדים, ושפיר ניתן לומר שגם ילקה וגם יתחייב לשלם על המלאכה.

ואולם אם ננקוט שהאיסור לא תרדה יסודו מפני שנאמר שבחינה ממונית העבד אינו מחויב בעבודה זו וכדברי החזון נחום והחת"ס הנ"ל, והכוונה בזה שגם בעבודת פרך גדר האיסור אינו מחמת הרדייה' אלא משום 'המלאכה', א"כ שפיר נקט החזון נחום שלא שייך בלאו זה מלקות שהרי הוא ניתן לתשלומים, לפי שהאיסור הוא עצם המלאכה ועליה יש חיוב תשלום^{יה}.

סימן ד

דין עבודות עבד ופרך בבנו ובתלמידו

-א-

במכילתא שמותר בבנו ותלמידו עבודת עבד

במכילתא (ר"פ משפטים) שש שנים יעבוד. שומע אני כל עבודה במשמע, תלמוד לומר לא תעבוד בו עבודת עבד, מכאן אמרו, לא ירחוץ לו רגליו וכו' ולא יטלנו לא בפוריון ולא בכסא ולא בלקטקא, כדרך שעבדים עושין. - תלמוד לומר ובאחיכם בני ישראל איש באחיו, אבל בבנו ובתלמידו רשאי, ומפורש בדברי המכילתא שאע"פ שנאסר לעבוד בעבד עברי עבודת עבד, מ"מ מותר לעבוד עבודת עבד בבנו ובתלמידו.

ונראה שנאמר כאן דין מיוחד שניתן לרדות בבנו ובתלמידו, שאף שאסור לרדות בשאר בני חורין מ"מ הותר לרדות בבנו ובתלמידו, ואע"פ שלכאורה היה מקום לדחוק שכן הדין בכל ב"ח, רק שבאופן הרגיל באיזה זכות וכות יותר לו לרדות בו, ורק בבנו ותלמידו שחייבים בכבודו שייך שיעבידם עבודת עבד, אולם בפשוטו בוודאי זה אינו שהרי גם בשכיר ובמשרת וכו' שייך שישתעבד בהם ויעבידם עבודת עבד, וביותר שבספרא (פ' בהר) אמר בו אין אתה רודה אבל אתה רודה בב"ח, ומשמע

ואפשר לומר יותר, שגם את"ל שאין לו זכות להעבידו בכך, מ"מ כיון שאינו איסור ממוני דהיינו שהאיסור 'לגזול' זכויות עבדו ולהעבידו בעבודה בזויה, אלא הוא איסור של ב"א למקום להשתעבד בן מלך בעבודה בזויה, א"כ אף אם חייב בתשלומים לפי שמעיקרא אין לו זכות על כך, מ"מ אינו בגדרי לאו הניתן לתשלומין, ועי' במשנ"ת בהערה בסמוך.

^{יה} ובדבריו למדנו שגדר הדבר אינו שכיון שאסור לו לעבוד בעבדו לפיכך חייב לשלם לו על מה שהעבידו וכפי הנראה בדברי החת"ס, אלא גדר הדבר שהאיסור הוא זה גופא להשתעבד בו כנגד זכותו ולפיכך זה נחשב כלאו שניתן לתשלומים, לדברי החת"ס אפשר שאע"פ שחייב לשלם לו מ"מ לא חשיב לאו הניתן לתשלומים, ש"ל כמשנ"ת למעלה שהאיסור לרדות הוא דין כללי שאין לו זכות כמו שאינו יכול לרדות בב"ח, ואילו האיסור לרדות בעבד הוא דין בפני עצמו של"ת בפרך, וא"כ י"ל שאע"פ שחייב בתשלום אינו בגדר לאו הניתן לתשלומים, וד"ק.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ששפיר ניתן לדבר גם על שאר אנשים למרות שבאופן הרגיל מהכ"ת שיוכל להשתעבד בהם, ובהכרח שנאמר כאן הלכה מיוחדת שיכול להעביד בנו ותלמידו עבודת עבד¹¹.

ואולם באמת הדברים צ"ב מהו יסוד ההיתר לעבוד בהם עבודת עבד, ומאי שנא משאר כל אדם שאסור, וביארו את הדברים¹², ע"פ מה שאמרו בכתובות (צו, א) 'אמר רבי יהושע בן לוי כל מלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו וכו' עיי"ש בסוגיא, ולהכי אין בזה עבודת עבד שהרי זהו חובת התלמיד לרבו, ועל דרך זה מצאנו גבי כיבוד אב בקידושין (לא, ב) 'כיבוד מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מכניס ומוציא', וברמ"א (רי"מ, ד) הוסיף וישמשנו בשאר דברים שהשמש משמש רבו, ומקורו ברמב"ם (ממרים ו, ג) ובטור (שם) ומבואר [וכ"ה בכמה אחרונים] (עי' פסקים ותשובות שם) שהוא חיוב כחיובי העבד לאדונו, וכיון שמצד עצמם חייבים לעשות זאת עבור אביהם לפיכך אין בזה איסור עבודת עבד.

ועדיין יל"ע בזה, דהא ניחא אם העבד אינו מחויב לעבוד לרבו עבודת עבד, א"כ האיסור תלוי במה שאין לאדון זכות להעבידו, אך אם ננקוט שהעבד עצמו משועבד לכל העבודות וגם לעבודת עבד אלא שאדונו אסור לו לצוותו על כך, א"כ מוכח שאין האיסור תלוי בזכויות המצווה, והגרר"ק בקנין פירות (אות מה) הקשה עוד שהרי בנשיא ומלך גם מחויבים לשמוע להוראותיהם, ואע"פ מבואר שיש בזה איסור לגבי לא תרדה בפרך וה"ה לעניין איסור לעבוד עבודת עבד דמאי שנא.

וביאר הגרר"ק ע"פ מה שאמרו חז"ל בכתובות (סו) ש'כל המונע תלמידו מלשמשו כאילו מונע ממנו חסד שנא' למס מרעהו חסד' ו'אף פורק ממנו יראת שמים', ונמצא א"כ שהציווי הוא לטובתו של התלמיד ולהכי אין בזה איסור, משא"כ לגבי מלך ונשיא שאין את המעלה הזו, א"כ אע"פ שהעם חייבים לעשות מצוותם מ"מ אין בזה תועלת עבור העם ולהכי אסור לרדות בהם, ויסוד לדברים חזקן ברבינו יונה

¹¹ ויש להוסיף דבר נחמד, דבגמ' ב"מ (מא, א) אמר רב יוחנן מאן דמתרגם לי חבית אליבא דחד תנא מובלגא מאניה בתריה לבי מסותא, ויש להתבונן מדוע נקט דווקא שירות זה, ועוד יל"ע היאך הותר לו לשרתו באופן כזה הא זהו בכלל העבודות הבזויות שאסור משום 'עבודת עבד', ולפי דברי המכילתא שנאמר היתר מיוחד לרב לרדות בתלמידו ולהעבידו אפילו בעבודת עבד, אפשר שכוונתו הייתה לומר שמי שיתרגם לו הוא יחשיבו כרבו עד כדי שכבר מחויב לשמשו ומותר לו אפילו בדבר שהוא עבודת עבד.

וראיתי במהר"ץ חיות שם שכתב "נ"ב דק"ל דעבד שהולך כליו של האדון לבית המרחץ קונה ע"ז כחזקה (קידושין כב, ב), דזה הוי עבודת של עבד, וק"ל כל המלאכות שהעבד עושה לרבו, תלמיד עושה לרבו, וקאמר ר' יותנן דמי שיתרץ לו חבית יולך אחריו לבית המרחץ ויפרסם לכל שעושה לו שירות שחייב התלמיד לרבו, וכמדומה לי שראיתי זאת בס' תולדות אדם ואין ספרו ת"י כעת. ועי' ג"כ ב"ק (כ:) הי מתני', א"ל לך תשמש לי שקל סודר כך ליה ע"ש, ועי' ג"כ ס' באר שבע בתשובה סי' כב מה שהאריך בה הרבה לפרש דוקא ר' יוחנן אמר זאת לרבותא ע"ש עכ"ד.

¹² עי' בזה בכמה מפרשים על המכילתא שם (הוי זיכרון אהרן), וכל"ה בקניין פירות אות מה.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

הנ"ל שכתב שלא יצווה אדם רק לטובתו של המצווה, שאם מצווה עבור עצמו והוא ירא ממנו ולפיכך עושה מצוותו הרי עובר על איסור ל"ת בפרך.

-ב-

בבן ותלמיד לא שייך 'עבודת עבד'

ונראה לבאר את הדברים באופן נוסף^{יח}, ע"פ דברי הרמב"ם (א, ז) שכתב 'כל עבד עברי אסור לישראל שקנהו להעבידו בדברים בוזים שהם מיוחדים לעשות העבדים וכו' שנאמר לא תעבוד בו עבודת עבד אינו נוהג בו אלא כשכיר שנאמר כשכיר כתושב יהיה עמך וכו', בד"א בעבד עברי מפני שנפשו שפלה במכירה, אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו. והביאור בזה שכאשר אדם רודה בעבדו ומעבידו עבודת עבד הוא סותר את מה שנאמר 'כשכיר וכתושב יהיה עמך' שהרי משתמש בו כעבד כנעני, אך באופן שעושה מדעתו ורצונו אין כאן 'צורה' של 'עבודת עבד' שהרי עבודה זו באה לו מתוך בחירה.

והנה לעיל נתבאר להוכיח מדברי הגמ' בב"מ (עג, ב) שאיסור לא תרדה קיים גם בבן חורין, ובאמת שגם לעניין עבודת עבד מפורש ברמב"ם להלן שזה קיים גם בזה"ז שאין לנו עבדים, שכתב (שם, ה) 'מלך שגזר שכל מי שלא יתן המס הקצוב על כל איש ואיש, ישתעבד לזה שנתן המס על ידו הרי זה מותר להשתמש בו יותר מדאי, אבל לא כעבד וכו'. ומתבאר שאע"פ שאינו עבד אסור להשתעבד בו, ובהכרח וכמשנ"ת לעיל (ב, א) להוכיח שמה שנתמעט בן חורין הוא רק כשעושה מדעתו ורצונו שבזה לא חשיב 'עבודת עבד', אך אם רודה בו ומשתעבד בו שפיר שייך האיסור אע"פ שאינו עבד.

ומעתה נראה שכל זה דווקא כשרודה בזולתו בלא סיבה ומעבידו עבודת עבד, שבזה אין שום פירוש לעשייה מלבד הנהגת אדון בעבדו, אך באופן שמעביד את בנו או תלמידו בעבודת עבד כיון שזהו צורת הנהגה של בן ותלמיד הרי שאין כאן 'עבודת עבד' אלא עבודת בן או תלמיד, וזהו שאמר המכילתא שבבנו ובתלמידו מותר, אולם בנשיא ומלך, אפשר שאע"פ שמחויבים לעשות דבריהם, מ"מ כיון שרדייתם בעמם הוא כאדון בעבדו - אסור, וכמו באדון שאסור לו לרדות בעבדו למרות שהעבד מחויב לעשות דבריו.

ובעיקר מש"כ הרמב"ם שבישראל שלא נמכר ליכא איסור עבודת עבד, כתב הכסף משנה 'גם זה שם אבל בבנו ותלמידו רשאי, וכתב רבינו שהוא הדין לשאר כל אדם שאינו עבד ונתן טעם לדבר', וכוונתו לדברי המכילתא הנ"ל, והקשה בספר שבות יהודה (קדמון, על המכילתא שם) מדוע לא הביא את הספרא שמפורש שיכול לרדות בב"ח בפרך, ובפרט שהכ"מ עצמו ציין לזה לעיל, והביא שכ"ה בהגהות מימוני שם שמקור הרמב"ם מהספרא שדורש בו אין אתה רודה אבל אתה רודה בב"ח.

^{יח} ועוררני ליסוד הדבר.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ולכאורה אם משום הספרא שהביא הג"מ, יש מקום לחלק שנקט הכ"מ שעד כאן לא הותר בב"ח אלא עבודת פרך שהחיסרון הוא משום ה'רדייה' ובה אמרינן שכל שעושה מדעתו ורצונו ליכא איסור דאינו 'רדייה', אך לענין עבודת עבד שהחיסרון הוא בעצם המלאכה הבזויה א"כ אפשר שאפילו בב"ח שעושה מדעתו ורצונו אסור, קמ"ל שכשעושה מדעתו ורצונו אינו עבודת עבד כלל, ומזה שלמד מבנו ותלמידו נראה שיסודו אינו 'היתר' אלא הגדרה במלאכה ששוב אינה מלאכת עבד וכמשנ"ת, ולהכי גם בכל ב"ח אם עושה זאת מדעתו ורצונו לא חשיב מלאכת עבד^{יט}.

אולם באמת שהדברים מפורשים בספרא (ה, ז) גם לענין עבודת עבד, וז"ל, לא תעבוד בו עבודת עבד, שלא יטול אחריך בלנטיא ולא יטול לפניך כלים במרחץ, דבר אחר לא תעבוד בו עבודת עבד בו אין אתה עובד עבודת עבד, אבל עובד אתה בבן חורים עבודת עבד, וכ"ה בסמ"ג (לאוין סי' קעו) 'בו אי אתה עובד אבל אתה עובד בבני חורין עבודת עבד, שהרי אין לו בושת בזה שאינו עובדו אלא ברצונו'.

והעולה מהדברים שאם עושה מדעתו ורצונו אין איסור כיון שאינו עבודת עבד, אולם אם כפוהו כנגד דעתו ורצונו אסור לעבוד בו עבודת עבד, וזהו שאסר הרמב"ם לעבוד באדם שנמסר לו מדינא דמלכותא, ומטעם זה אסור גם לנשיא ולמלך להעבידו עמו בעבודת עבד, אולם באב ובנו רב ותלמידו גם כשעושים כנגד דעתם ורצונם אינו 'עבודת עבד', ולפיכך מותר בכל גווני.

ג-

עבודת פרך בבנו ותלמידו

והנה יש לדון האם מה שהותר באב ובנו ורב ותלמידו הוא רק בעבודת עבד או גם בעבודת פרך, ובסברא נראה שיש מקום לחלק בזה, שלענין עבודת עבד הרי שעבודת 'בן' ו'תלמיד' לעולם אינו עבודת עבד, וכמו שנתבאר לעיל שזה מצורת הנהגת הבן עם אביו והתלמיד עם רבו שהוא משמש, ובפרט שיש לבן ולתלמיד תועלת מעצם שימושם וכנ"ל, ולפיכך בהם לא שייך עיקר האיסור של 'עבודת עבד', אולם לגבי 'עבודת פרך' שגם אצל בנו ותלמידו זו עבודה 'מפרכת', שפיר אפשר שאסור להעבידו את בנו או תלמידו ב'עבודת פרך'.

וראיתי בזה דברים מפורשים בחת"ס בב"מ (שם) שאמרו 'ראית שאינו נוהג כשורה מנין שאתה רשאי להשתעבד בו, תלמוד לומר לעולם בהם תעבדו ובאחיכם, יכול אפילו נוהג כשורה תלמוד לומר ובאחיכם בני ישראל איש באחיו, והוקשה לחת"ס

^{יט} והחידוש בבנו ותלמידו הוא שלמרות שאינו עושה זאת מדעתו ורצונו שהרי חייבים הם לשמש גם במלאכת עבד, מ"מ כיון שהשימוש שעושים אינו מחמת שיעבוד כעבד אלא כתלמיד בפני רבו או בן אצל אביו א"כ אינו בגדרי עבודת עבד. [וא"כ אין ראייה מדברי הכ"מ לאסור עבודת עבד בבנו כשאינו מדעתו ורצונו, דא"כ מה נתחדש בהם יותר מכל אדם, ובהכרח כוונתו ללמוד ממה שהותר בבנו ותלמידו אפילו שלא מדעתם, משום שאין 'צורה' של השתעבדות, שה"ה גם בכל אדם העושה מדעתו ורצונו, ופשוט].

לא תרדה בו בפרך - למעשה

מהכ"ת שיוכל להשתעבד באדם שנוהג כשורה בפרך, וביאר שהכוונה היא 'כמו תלמיד לרבו שמצוה לשמשו ואפי' עבודת עבד כנעני, ומ"מ אין הרב רשאי לרדותו בפרך וכו', והיינו דילפי' מייטורא איש באחיו דהוה סגי למכתב ובאחיכם בני ישראל לא תרדה בפרך, ומאי איש באחיו, אלא לומר איש ואדון כגון הרב לא ירדה באחיו תלמידו בפרך^ס.

אולם בפשטות דברי המכילתא נראה שמותר גם לרדות בהם בפרך, שהרי המכילתא דרש מקרא ובאחיכם בני ישראל איש באחיו - אבל בבנו ובתלמידו רשאי, ונראה שהוא מדייק קרא שדווקא לגבי איש באחיו נאמר ההמשך שלא ירדנו בפרך, אבל במי שאינו אחיו וכגון שהוא בנו או תלמידו רשאי, ונמצא א"כ שמותר לרדות בהם בפרך^{סא}, והדברים צ"ב מהו יסוד ההיתר הא כיון שהעבודה אינה מדעתו ורצונו שהרי חייבים לעשותה, והיא עבודת פרך מצד עצמה וא"כ מה טעם ההיתר.

-ד-

במקור הדין לאסור בבן חורין

והנה לעיל (סימן א) נתבאר הנידון האם איסור לא תרדה בפרך נאמר גם בבן חורין, ובחינוך (מ' שמ"ו) מבואר שאינה נוהגת בזמן הזה לפי שאין עבד עברי בזה"ז, ובדעת הראשונים שיש לא תרדה גם בב"ח, מצאנו שני דרכים, א. כמבואר בראב"ד שהוא

^ס וכן נראה ביוסף אומץ (עמ' 290) בשם רבו והובא להלן (י, ב).

^{סא} וכן נקט הגר"ק בקנין פירות שם, וכן נראה מדברי כל מפרשי המכילתא, ועי' בסמוך.

ובעיקר דברי המכילתא יש קושי שנראה שהנידון הוא לעניין עבודת עבד, ומיתי את הפסוק 'ובאחיכם איש באחיו' שהוא נאמר על ל"ת בפרך, ומצאנו בזה שני מהלכים באחרונים, בחזון נחום בפירושו מדרש אליעזר והביא כע"ז מפירוש הגר"ס אוהנה [נדפס במהדורה ה"ל] ביארו שתחילת המכילתא שש שנים יעבד שומע אני כל עבודה במשמע, ת"ל לא תעבוד בו עבודת עבד וכו', ת"ל ובאחיכם וגו', והכוונה ללמד שגם בשש שנים שצריך לעבוד אסור להעבידו בעבודת עבד ובעבודת פרך, ועל זה סיים 'אבל בבנו ובתלמידו רשאי', וילפינן לה מתיבת 'בו' ולא בבנו ותלמידו ועי"ש במד"א שיש שלש פסוקים ועכ"פ המיעוט דבנו ותלמידו נאמר על שני האיסורים.

אך הגר"א הגיה 'בו, בו אי אתה עובד עבודת עבד אבל בבנו וכו', ולדבריו לכאורה המיעוט הוא רק לעניין עבודת עבד ולא לעניין עבודת פרך, אך יל"ע שא"כ היאך הביאו את הקרא ד'ובאחיכם בני ישראל' הא פסוק זה מדבר בעבודת פרך, ועי"ש בפירוש קו המדה (להגר"ז גרבו זצ"ל) שהילופתא משום שעבודת פרך כולל גם עבודה קשה שאינה לפי כבודו וכמבואר ביראים, ושפיר ניתן ללמוד מזה גם לעבודת עבד, ועי"ש עוד שבעבודת פרך יש את ענין ההשפלה עבד כנעני המעבידו בעבודת עבד, וכבר נתבאר לעיל להוכיח מכמ"ד שהשוו את האיסורים ולמדו זה מזה [ויש דעות בראשונים שהוא לאו אחד וכן משמע ברש"י סוטה (ג, ב) ועי"ש בחי' הגר"ז, ועי' בהגר"פ פרלא על הרס"ג (ל"ת רע) שהאריך להוכיח מהרבה ראשונים שהם לאו אחד, ול"ת בפרך כולל גם עבודת ביזיון עי"ש]. ועכ"פ עולה לפ"ז שגם לדעת הגר"א נראה שההיתר קאי עכ"פ גם באיסור ל"ת בפרך, וכן נראה מהקדמונים הנ"ל.

יש להביא עוד סייעתא לזה שברמב"ם (ממרים ו, ח) ובטור ושו"ע (רמ, יט) כתבו ש'אסור לאדם להכביד עולו על בנו ולדקדק בכבודו עמהם, שלא יביאם לידי מכשול וכו', ומשמע שהאיסור הוא רק מפני המכשול, ולכאורה צ"ע דתפ"ל שכשמכביד עולו עובר על ל"ת בפרך, [וכמתבאר ברמב"ם (עבדים ט, ח) שכ' 'מותר לעבוד בעבד כנעני בפרך, ואע"פ שהדין כן, מדת חסידות וכו' ולא יכביד עולו על עבדו וכו', ומבואר שהכבדת עול היא עבודת פרך], ונראה מזה שלמדו שלגבי בניו אין את האיסור שלא תרדה, ואסור רק מפני חשש מכשול.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ק"ו מעבד, וכן נראה ברבינו יונה שלא הוצרך לילפותא מחודשת לאסור רדייה בב"ח, אלא הבין שהאיסור נאמר על שניהם. ב. ברש"י נראה [וכש"כ הרא"מ] שדבר זה נלמד ממה שהתורה חזרה ואמרה איסור לא תרדה ובוזה נתחדש לאסור גם רדייה של נשיא בעמוס^כ.

וראיתי מבארים^{סג} ששני הדרכים תלויים ביסוד איסור לא תרדה בפרך, שלדעת הראב"ד גדר האיסור הוא להשתעבד בזולתו בפרך, והתורה צוותה על כך בעבד עברי להפליג ולאסור לרדות בו בפרך למרות שנמכר לו כעבד וק"ו שאסור לרדות בב"ח, וכן נראה ברבינו יונה שאיסור זה אינו כלל איסור מסוים לעבד אלא כל שרודה בחברו הוא בכלל איסור ל"ית בפרך.

אולם רש"י נקט שהאיסור הוא מדיני העבדות שאמרה בהלכות 'עבד' שלא ירדנו בפרך, וכשאמרה תורה 'כי עבדי הם' זהו הסבר גם לאיסור לרדות בפרך, ולפיכך צריך 'לפנותא' לרבות גם נשיא בעמו ומלך במשרתיו, והוסיפו עוד שלפ"ז נראה שלדברי רש"י אין לך בו אלא חידושו וכל מה שנתחדש הוא רק בנשיא או מלך שזהו צורה דומה לרדיית אדון בעבדו, שהרי העם והמשרתים מחויבים להוראותיהם, אך בשאר בן חורין אין איסור לרדות, שהרי לא נתחדש אלא דומיה דע"ע.

והביאו שבספר תוכחות חיים (מהגר"ח פלאגי פ' וארא) כתב שלא רק המלך והנשיא אסורים לרדות, אלא גם אשת המלך והנשיא, וצ"ב מה 'החידוש', ומתבאר שהאיסור אינו בכל ב"ח אלא רק במלך ונשיא והוסיף הגר"ח שגם לנשותיהם אסור, עוד הביאו מדברי ההר אפרים על המכילתא במשפטים (עמ' פח, ב) שכתב ליישב שיטת רש"י שאסור גם במלך ונשיא, ומאידך בספרא דרש שמותר לרדות בב"ח, שהכוונה היא לגבי שאר בני אדם שאינם נשיא ומלך שמותר לרדות בב"ח, וחזינן שנתרבה איסור לא תרדה רק בנשיא ומלך שמעמדם עם עמם והמשרתים הוא כעין עבד ואדון.

ועל דרך זה ביארו בדעת החינוך הנ"ל שכתב שאיסור לא תרדה נוהג רק בעבד עברי, וסיים 'ואע"פ שאינה נוהגת בזמן הזה, לפי שאין קנין עבד עברי נוהג, מכל מקום ראוי לו לאדם להזהר בענין מצוה זו גם היום בהיות עניים בני ביתו, ולהיזהר בה הרבה', והמדובר על עניים שאוכלים על שולחנו תמורת כך שמשרתים אותו, ונראה שגם החינוך אזיל בשיטת רש"י שהאיסור נאמר רק ברדייה שהיא כעין רדיית אדון

^כ ובאחרונים כתבו שלא מצאו בחז"ל מש"כ רש"י דרשה 'להביא' נשיא בעמו ומלך במשרתיו שלא לרדות בפרך.

^{סג} בספר שולחן ערוך, השלמות ועיונים באנציקלופדיה התלמודית.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

בעבדו, וזהו שכשהזכיר שעניין המצווה נוהג גם בזמן הזה, לא כתב שהוא נוהג בכל אדם הרודה בחברו, אלא דווקא בעניים בני ביתו שהם כמשרתיו^ט.

אולם נראה לדחות דרך זו, שהרי בספרא דורש בו אין אתה רודה אבל אתה רודה בבן חורין, ומבואר שבלא דרשה היה אסור לרדות בב"ח, ואם כדבריהם שהאיסור נאמר רק בעבד והוא הלכה מהל' עבדים א"כ מהכ"ת שייאסר לרדות בב"ח עד שצריך ילפותא להתיר, וביותר שהובא לעיל מדברי הראב"ד והר"ש שביארו שכוונתו להתיר בשכיר, וכבר נתבאר שנראה בדבריהם שההיתר הוא רק בשכיר ובפרט לפמשי"כ הר"ש דאירי ששכרו בהדיא לעשות בעבודת פרך, ועכ"פ כל זה בשכיר ולא בשאר ב"ח.

ולפמשי"ת (ד, ב) שישוד האיסור לרדות בחברו משום שעצם הרדייה בזולתו בפרך או בעבודת עבד היא כרדיית אדון בעבדו הכנעני, א"כ יש פירוש אחר לפעולה כתלמיד אצל רבו וכד', א"כ אפשר שלעולם יש לאסור גם בבן חורין ולפיכך הוצרך הספרא דרשה להתיר לרדות בב"ח [באופן שהותר], ומה שמאידך הביא רש"י דרשה להביא נשיא בעמו ומלך במשרתיו, היינו משום דס"ד שבאופן זה כיון שראוי להם לקבל מרות ממנו א"כ אינו מתפרש כ'עבדות' אלא כמלך ועמו, ונתרבה מקרא שגם בהם יש לא תרדה, וכ"ש בסתם ב"ח שרודה בו שאסור, ולדרך זו נמצא שלכו"ע אסור לרדות גם בב"ח, ועי' בהערה משנ"ת בזה באופן נוסף^ט.

^ט והנה עפ"י העלה שם ליישב מנהג העולם שלא לחששו כל כך לדברי רבינו יונה ש'לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים וכו', ולפמשי"ת שלדעת רש"י והחינוך האיסור הוא רק במלך או בנשיא וכד' ששייך ענין הרדייה דומיה דעבד, א"כ בסתם אדם שיש ממנו אימה או בושה להמרות את פיו, ליכא איסור דל"ת בו בפרך [ומ"מ נראה שלפי שני הצדדים אין הכרח שהאיסור הוא שייך לזכויות הממון שאינו זכאי להשתעבד בו וחייב על כך בתשלומים, והוא נידון העומד לעצמו וכמשנ"ת לעיל (סי' ג)].

[ובעיקר הדברים אפ"ל באופ"א שלכו"ע העניין שייך לאיסור לעבדות, רק שנחלקו האם רדיית בן חורין חמורה יותר שכשרודה כעבד באחיו שאין לו שום זכות להשתעבד בו מתפרש הדבר יותר כעבדות וסותר ל'עבדי הם', או דילמא שכיון שאדם זה אינו 'תחתיו' א"כ הפעולה אינה מתפרש כרדיית אדון בעבדו ולהכי אין כאן סתירה ל'עבדי הם', ורק שבמלך ונשיא שייך לאיסור].

^ט ואפשר באופן נוסף, שהנה באופן הרגיל מהכ"ת שיוכל לרדות בזולתו בפרך, הא אינו מחויב לעבדו בפרך, ואם מסכים הרי זה מדעתו ורצונו וזהו אין איסור, וכמו שביארו הראשונים לגבי שכיר שאין איסור ל"ת בפרך לפי שזה מדעתו שהרי יכול לחזור בו באמצע היום, או מפני שמעיקרא נשכר על דעת כך, ולזה הביא רש"י את האופן של מלך ונשיא שיכולים מכוח מעמדם לרדות בזולתם למרות שאין העם והמשרתים חייבים לעשות עבודה כזו וזהו רדייה בפרך.

והנה ברבינו יונה נראה שלא רק בנשיא ומלך אסור אלא ה"ה בכל אדם, שכתב 'לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם', ומזה שרש"י הוצרך לרבות נשיא ומלך שבאופן כזה אין איסור, מיהו י"ל שאינו הלכה ב'צורת' הרדייה שדווקא ברדייה של מלך בעמו שהוא 'שלטון' וכעין אדון בעבדו, אלא הוא 'שיעור' ברדייה, שרק באופן שלוחצו מאוד כמלך וכנשיא עובר על ל"ת בפרך, וה"ה בשאר אדם בעל מעמד רם שלוחץ את זולתו י"ל שעובר בכך, וכעין מה שמצאנו בראב"ד שאע"פ שכתב שבשכיר אינו עובר על ל"ת, מ"מ לגבי גר כתב שאם לוחצו עובר דק"ו הוא מהאיסור לרדות עבד.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ומעתה יש לפרש דברי המכילתא שהתיר לרדות בפרך בבנו ותלמידו, שעד כמה שהרדייה לעולם אינה מתפרשת כרדיית האדון בעבדו, אלא כמרות של האב על בנו או הרב על תלמידו א"כ לא שייך ביה האיסור דל"ת בפרך שישודו מההלכה ש"כי לי בני ישראל עבדים ואין לאחד לשלוט באחיו ולרדות בו.

סימן ה

בדין אנשים שאינם נוהגים כשורה

-א-

בדברי התוס' שקנסו חכמים כדי לייסורן

והנה בב"מ (עג, ב) ר' סעורס אחוה דרבא הוה, תקיף אינשי דלא מעלו, ומעייל להו בגוהרקא דרבא [ששעבדם לנשוא את רבא על כפיהם], אמר ליה רבא שפיר קא עבדת, דתנינא ראית שאינו נוהג כשורה מנין שאתה רשאי להשתעבד בו וכו'. ומבואר מדברי הגמ' שאיסור לא תרדה בפרך נאמר לא רק בעבדים אלא גם בכל ישראל ושייך גם בזמן שאין היובל נוהג ואין עבדים^{טו}, אלא שמ"מ במי שאינו נוהג כשורה הותר לרדות.

ולכאורה הדברים תמוהים, היאך הותר לרדות בפרך באנשים שאינם נוהגים כשורה ומה ידחה איסור לא תרדה בפרך, ועי' בתוס' בסוטה (ג, ב) שהבינו בתחילה שהוא דרשה גמורה ונתקשו שזה סותר לסוגיא בסוטה שם, ותירצו ד'אסמכתא בעלמא הוא וקנס חכמים הוא כדי לייסורן, ובחי' הרעק"א (שם) 'קשה לי היאך תקנו חז"ל לעבור על לאו דלא תרדה בקום ועשה^{טז}.

ואשר יראה לפרש דברי התוס', דהנה יש לחקור ביסוד האיסור לעבוד עבודת פרך בזולתו, האם הוא דין מעניין הדין ש"כי לי בני ישראל עבדים' וכשרודה בחברו בפרך הוי כצורת עבדות ואסור וכשם שאסור להעבידו עבודת עבד ולמכרו כדרך העבדים,

ומעתה נראה שאמת הוא שלכאורה מוכח מדבריהם שאין האיסור בכל אדם נכבד המבקש איזה דבר מזולתו, אך אין הכרח שהאיסור הוא רק באופן שיש לו 'שליטה' על זולתו כאדון נשיא או מלך, ושפיר "ל שכל שלוחץ את חברו עובר בכך, אם אכן הוא לחץ גדול כמו בנשיא מלך או עכ"פ כבעל הבית עם בני ביתו העניים וכדברי החינוך.

^{טו} ולעיל (הערה א, וכן אות ח') נתבאר שיש מהאחרונים שפירשו את העניין באופ"א, אך בוודאי פשטות דברי הגמ' וכו' בכמה אחרונים שמבואר כנ"ל [וכן נראה בתוס' שהובא להלן וכן מפורש ברעק"א שם], ועי' במשנ"ת לעיל ליישב סוגיא זו עם המבואר בספרא שמותר לרדות בפרך בב"ח. ^{טז} ועוררנו ליישב קושיית הרעק"א, שאין כוונת ההתוס' לומר ש'ההיתר' לרדות באינו נוהג כשורה הוא אסמכתא, אלא גם האיסור לרדות באחיו שאינו עבד עברי הוא גם רק מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא [וכעין שיטת החינוך שהובאה לעיל (ב, ד)]. ולפ"ז לק"מ היאך הותר איסור דאורייתא דל"ת בפרך באינו נוהג כשורה, מיהו הרעק"א נקט בפשיטות לא כן, וכבר נתבאר להוכיח שדעת הרבה ראשונים שאיסור זה נאמר גם בב"ח וכפשטות הגמ' בב"מ.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

או דילמא שהוא איסור שייך לעניין העבדות אלא דבר בפני עצמו שאסור לרדות ולהשפיל את חברו.

ונראה שהתוס' נקטו כצד א' שישוד האיסור מדיני העבדות, ואע"פ כן לדעת רוב הראשונים אסור לרדות גם בבן חורין, והטעם בזה מפני שאין פירוש אחר לרדייתו מלבד ההשתעבדות בחברו כעבד ולזאת אסור לשעבדו בפרך, ולפי"ז י"ל שנקטו תוס' שכל זה רק באופן שהפרך נעשה כרדייה ושליטה על זולתו, ובאופן זה יש כאן רדיה כמו אדון בעבדו הכנעני, אך באופן שיש תכלית לענוש את הבני אדם שאינם נוהגים כשורה, הרי שהמלאכה זו אינה כשליטת אדון עליהם, אלא כנתינת עונש להעבידם בפרך ובקושי, ובאופן זה לא נאמר האיסור כללס"ה.

-ב-

בגדרי ההיתר ומהו 'אינם נוהגים כשורה'

ואולם הדברים עדיין צ"ב, שהרי ההלכה שמותר לרדות בבני אדם שאינם נוהגים כשורה, אינה הלכה דווקא ב"ד או אדם שבא לכפותם ולהענישם, אלא זהו דין על כל אדם שאם יש לו עבד או פועל ושכיר שאינו נוהג כשורה שמותר לרדות בו בפרך וכמו שמתבאר ברמב"ם (א, ה) ובשו"ע (רסז, טו) שכתבו 'אנשים שאינם נוהגים כשורה, מותר לרדותן בחזקה ולהשתעבד בהם', ומבואר שזה דין על כל אדם, וביותר מבואר ברב"י (ג, ס) שאחר שהזכיר את האיסור לצוות על חברו כאשר חברו ירא להחל דבריו, הוסיף 'אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפץ', ומבואר שזהו דין על כל אדם, וצ"ע הא התם הרדייה היא כרדיית אדם ומאיזה טעם יותר לרדות בהם.

ונראה להוסיף עוד להעיר בזה, שאין לומר שהדין אינם נוהגים כשורה הוא מפני שיצאו מכלל 'עמיתך', ומפני שעליו לא נאמר 'ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך', ומומר יצא מכלל עמיתך ואינו 'אחיד'ס"ט, שא"כ פשוט שמותר

ס"ה ואפשר שעד כאן לא נתקשה הרעק"א אלא בעניין זה של עבודת בפרך באינם נוהגים כשורה, שבזה איכא למימר שאין נפק"מ בכוונתו בעת הרדייה, כיון שבפועל הוא מעביד ומשעבד אדם פרך ולהכי בכל גווני שייך האיסור דל"ת, והתוס' נחלקו שגם לעניין זה כשהרדייה היא כעונש באופן זה לא שייך האיסור שהרי אינו כעבדות [ואפשר עוד שאינה עבודה בלא תכלית, שהרי התכלית שייענש ע"מ שאינו נוהג כשורה], אולם לגבי האיסור של עבודת עבד בזה גם יותר פשוט שכשאינו נוהג כשורה ומשתעבדים בו ל"ש האיסור.

ויש להעיר בגדר הדבר שהותר לרדות בהם משום 'עונש', שבלשון הרמב"ם (ה"ח) משמע שכשאינו נוהג כשורה מותר להשתמש בו עבודת עבד גם שלא בתורת עונש שכתב אחר שהזכיר איסור עבודת עבד 'ואם אינו נוהג כשורה מותר להשתמש בו כעבד', ולפ"ז הדק"ל וצ"ע.

ס"ט ומטעם זה מותר להלוותו ברבית וכמבואר בשו"ע (קנט, ב) והטעם כתבו הפוסקים דברבית כתיב וחי אחיד עמך ומומר אין אנו מצווין להחיותו.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

לרדות בו ואין צריך לזה ריבוי, וגם שלכאורה אי אפשר לרבות לאסור ממה שנאמר 'ובאחיכם בני ישראל איש באחיו תרדה בו בפרך', שהרי אינו 'אחיו'.

וביותר שמצאנו בפוסקים שהגדירו מה הכוונה בני אדם 'שאינם נוהגים כשורה', ובמאירי בב"מ (שם) כתב שהם 'בני אדם הפחותים ומזולזלים ביותר ושאינם נוהגים כשורה', וברבינו יהונתן (שם מד, א מדפה"ר) כתב 'אינשי דלא מעלו, כגון סובאי יין או זוללי בשר שמפקירין עצמן לעבירה', ובפירוש רבי ברוך הספרדי (שם) כתב 'אנשי בליעל, פריצים', ברדב"ז בהל' עבדים (שם - עא) כתב 'שלא נתפרש גדר הדבר, והכל לפי הזמן ולפי המקום', ועכ"פ למדנו שבוודאי אין יסוד ההיתר מפני שיצאו מכלל עמיתך, שא"כ היה להם לומר גדר זה שמבואר בהרבה מקומות ומדוע 'לא נתפרש גדר הדבר'?, וצ"ע א"כ מהו יסוד ההיתר לרדות בהם בפרך.

-ג-

בהיתר לרדות באנשים פחותים ומזולזלים

ונראה לבאר לפי מה שכתב המאירי (שם) 'בני אדם הפחותים ומזולזלים ביותר ושאינם נוהגים כשורה אינם בכלל לא תרדה בו בפרך אלא מותר לרדותם ולהשתעבד בהם בחזקה', ומשמע שישוד ההיתר מצד שאנשים כאלה שאינם נוהגים כשורה והם כ'אנשים פחותים ומזולזלים ביותר', כלפיהם אין הרדייה מכריחה שליטה של אחר עליהם כאדון על עבדו, שהרי בלא"ה הם אנשים מזולזלים ובהם לא נאמר האיסור רדייה^{עב}, ואפשר שגם התוס' סברו כן, ולהכי אין כאן נידון של איסור לא תרדה דאורייתא, והקנס חכמים הוא שאמרו שאכן ירדו בהם^{עד}.

ומסתבר שכל זה בתנאי שמדיני ממון מותר לו להעבידם, וכגון שלוחצו בדברים לעבוד עבודה קשה ואומר לו שישלם לו על כך, שבאדם שנוהג כשורה כיון שלוחץ

^ע ואולם הערוני חכ"א שיחי' שלכאו' יש לדון בזה שאע"פ שמומר אינו בכלל 'עמיתך' מ"מ אפשר שהוא עדיין בכלל 'אחיד', והביא סייעתא ממה שהוצרכו לטעם שיוחי אחיד' - ומומר אין מצווים להחיותו, ומשמע שבלא"ה לא היה ממועט משום עצם מה שנאמר וחי אחיד ומומר אינו אחיד. אולם אין זה מוסכם, ועי' במשנה למלך (מלוה ולוה ה, ב) שכתב 'וראיתי בתשובת מהר"י הלוי (סי' כ"ב) שנשאל על מומר אחד שהלוח ברבית, וחכם אחד היה אומר שאינו חייב להחזיר הרבית משום דטעמא דרבית חוזרת היינו משום וחי אחיד וא"כ זה המומר כיון שאינו אחיד אינו מוזהר על זה וכו', ומהר"ל כתב דלעולם מיקרי אחיד דלעולם לא יצא מכלל האחוה ולא הותר להלוותו אלא משום שאין אנו מצווין להחיותו'. במל"מ כתב 'ותימה הוא שהרי המרדכי והרמב"ן והסמ"ג כתבו דטעמא דרבית הוא משום דאחוה כתיב ביה ומומר לאו אחיד הוא וכו' עי"ש, ובאמת שכן מבואר עוד בכמה וכמה ראשונים, ועי"ע בפסחים (מט, ב) וברש"י שם.

^{עא} נדפס במהדו' פרנקל בסוף הספר.

^{עב} אולם שוב ראיתי שבחתי"ס בהגהות על הש"ע (או"ח קסט, א) משמע שמצדד כן, אך לבסוף העלה הדבר בצ"ע עי"ש, ועי' גם בחי' בב"מ שם שעולה מדבריו (שהעמיד ברבו) שנקט שאינו מפני שיצא מכלל עמיתך אלא מפני שמדובר ברבו שמחויב לו את עצם העבודה ועי' בזה להלן.

^{עג} וכעין שמצאנו לעניין עבודת עבד שאם היה נוהג לעשות עבודות כאלו קודם שנמכר אין בזה משום עבודת עבד, עי' ברמב"ם (א, ז).

^{עד} ויש לדון לעניין חיוב תשלום על המלאכה, ועי' בזה להלן (בירורי הלכות יא, א-ג).

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ואין זה מדעתו ורצונו אסור לו לרדות בו לעבוד עבודת פרך ואף שמשלם על כך, ונתחדש בזה שכשאינו נוהג כשורה מותר אם מתחייב לו בתשלום על עבודתו, שאין בו משום ל"ת בפרך.

אולם באופן שמצד דיני הממון אין לו זכות לכפותו ולהשתעבד בהם, א"כ היאך יוכל לגזול אותם, וכי מפני שאינו נוהג כשורה נוכל להפקיע את זכויותיו, וע"י בלח"מ (עבדים א, ה) שכל שמשתעבד בזולתו בדברים שאין לו זכות הרי זה איסור גזל וצריך לשלם לו על כך, ובאמת שכבר עמדו בזה האחרונים (ע"י תו"ח וחת"ס) שם, וע"י בהערה ע"ה.

[ויש להוסיף שאין נראה להתיר זאת משום תקנת חכמים לייסרם כדי שישבו בתשובה והפקר ב"ד הפקר, שהרי דין זה נאמר לכל אדם שמותר לצוותם לעבוד בפרך, ולא נאמר בראשונים ובפוסקים שזהו דווקא כשעושה כן לייסרם ולחנכם, ופעמים שגם העובד בפרך אינו יודע כלל שהיא עבודת פרך (שגם זה אסור, ע"י בפתיחה אות ט), ובוודאי שאינו יודע את האיסור לרדות בפרך עם הגדרים והפרטים והיאך התקיים בזה התק"ח לייסרם כדי להחזירם למוטב, ובהכרח כמשנ"ת שמדובר באופן שאין נידון מצד הזכויות הממוניות?].

ודבר זה נפק"מ למעשה, באדם שיש לו פועל או שכיר שאינו שומר תורה ומצוות, ואפילו אם הוא שומר מסורת, אך הוא אדם פחות ומזולזל, מסובאי יין וזוללי בשר,

ע"ה ובאחרונים יש שכתבו שצריך לשלם להם ממון על מה שהשתעבד בהם, ע"י ערוך השולחן העתידי (ה"ל יובל מ, יב), ודברות משה (הערה צב), ולדבריהם מדובר באופן שאינו מחויב בעבודה זו, ומ"מ כופה עליו לעבוד ואח"כ צריך לשלם להם, וקשה מאיזה דין ויוכל לכפותו, וצ"ל שהוא קנס חכמים (ע"י בתוס' בסוטה ג, ב) וצ"ע.

ובתורת חיים (שם) ר"ל דא"ר שמשועבדים משום המס שלא שילמו, והחת"ס תמה בזה טובא, ולפיכך רצה לומר שמדובר באנשים שמחויבים לשמשו וכגון תלמיד לרבו, אך מ"מ עבודת פרך אסור (וע"י לעיל בזה), ומחמת שאינם נוהגים כשורה מותר, וע"י בדבריו בהגהות על המג"א (קסט, א) שהתקשה באיזה זכות משתעבד בו והעלה בצ"ע, ולדבריו בב"מ לכאורה הוא מיושב.

[וע"ע בדבר החת"ס הנפלאים בת"מ שמות (כא, ו) בדין נרצע שאמרו חז"ל 'אזן ששמעה כי לי בנ"י עבדים וכו' ולמאי דק"ל הוא רק בנמכר בגניבתו, וביאר ע"פ מה שאמרו שאם אינו נוהג כשורה מותר לעבוד בו עבודת פרך, והנה זה שגגב ונמכר בגניבתו אע"פ שעשה שלא כדין מ"מ מכירתו כפרה על עוונותיו וכיון שלקה הרי הוא כאחיק ואסור לעבוד בו עבודת עבד, אך כשמלאו לו ימיו והוא בשדירות לבו דבק בשפחה ובניה הכנענים, הרי עדיין לא שב ממנהגיו הרעים ומעתה יהא מותר לעבוד בו עבודת פרך, ע"כ ירצע באזנו ובדלת ששמע כי לי בנ"י עבדים וזה התיר עצמו לעבוד בו עבודת עבד' עכ"ד].

ולפמשנ"ת אפשר שא"צ להעמיד דווקא בתלמיד ורבו (שהוא דווקא רבו מובהק וכמשנ"ת במקו"א), אלא באדם שלוחץ את זולתו לעבוד בפרך וכגון שהוא שכיר שלו ומחויב לעבוד לו, וכאשר משתעבד בו בקושי באופן שאין כאן עניין ממוני [כגון שזה עבודה שאין לה תכלית, או שרודה בו בדברים וכד'], נאמר הדין שבאנשים שאין נוהגים כשורה אין איסור משום עצם עבודת הפרך, וכן לכאורה כשלוחצו בדברים שיעבוד עבודת פרך תמורת תשלום, נראה שאם השני מתרצה אין כאן גזל שהרי נתרצה (וכעין תליוהו וזבין), אך כיון שהכריחו על כך יש בזה משום ל"ת שהכריחו לעבוד בפרך.

ע"י וע"י בזה עוד בספר ברכת אברהם (סוטה ג, ב).

לא תרדה בו בפרך - למעשה

מפקיר את עצמו לעבירה, איש בליעל ופריץ (וכנ"ל מהראשונים), מותר לצוות עליו שיעשה עבודות פרך או מזלזלות אף כשאינו עושה זאת מבחירתו, כל שאין לפועל יזכות ממונית¹ להימנע מלעשות עבודה זו².

ד-ד-

רדיה בפרך 'לתועלת' ובאדם שראוי לכך

והראני חכ"א שיחי', שיש לפרש עוד את הדברים, ע"פ דברי הקובץ הערות (סי' ע"ד"ה ובתוס') גבי מש"כ תוס' במו"ק (יד, ב) בהא דנידוי דוחה לאו דמקלל חבריו, אף דכל עיקר דין נידוי הוא מדברי קבלה, ושמא מסוטה ילפינן. וכתב הגרא"ו יולולי דבריהם היה נראה, דכל האיסורין שבין אדם לחבירו אינן איסורין אלא דרך קילקול והשחתה שלא לצורך, וכמו בלאו דלא תשנא את אחיך, דאין האיסור אלא בשנאת חנם, היינו שלא ראה בו דבר ערוה, אבל אם ראה עליו דבר ערוה מותר לשנאותו. ואין לומר דשם הטעם משום דאינו בכלל אחיך, הא ליתא, דמבואר בתוס' דאם ישנאהו בשביל טעם אחר עובר עליו בלאו, ולא הותר אלא לשנאתו בשביל דבר ערוה שראה בו.

וכן בלאו דחובל, כתב הרמב"ם (חוי"מ ה, א) דהאיסור הוא דוקא אם חובל דרך נציון, והיינו מדחזינן דמותר לרב להכות תלמידו וכו'. וכן בלאו דאלמנה ויתום לא תענון, כתב הרמב"ם (דעות ו, י) דאם עינה אותן ללמדן תורה או אומנות ליכא איסורא. וכן בלאו דלא תלך רכיל, מותר לספר לה"ר על בעלי מחלוקת כדי להשקיט המריבה. וכן בלאו דאונאת דברים, מותר להקניטו בדברים דרך תוכחה, וכן מותר להלבין פנים דרך תוכחה, אם לא חזר בו אחרי שהוכיחו בסתר, ומותר גם לקללו בשביל זה, כמו שעשו כל הנביאים בישראל, והוא לשון הרמב"ם בהל' דעות (ו, נ). ומוכח מכ"ז, דכל האיסורין האלו הותרו לצורך תועלת עכ"ד.

ובאמת שיש להעמיק הרבה בדבריו, בכל פרטי המצוות שביאר לפי יסוד זה שהאיסור בעבירות של ב"א לחברו הוא רק דרך קילקול והשחתה שלא לצורך, ולפיכך כל שיש בזה צורך אין איסור, אך עכ"פ לפי דבריו הראוני ליישב קושיית הרעק"א על התוס' בסוטה שאם זה אסמכתא בעלמא, היאך הותר לרדות באנשים שאינם נוהגים כשורה, ולדברי הגרא"ו יש לומר שכיון שהבינו חז"ל שבאנשים שאינם נוהגים כשורה זה הדרך הראויה לנהוג בהם, א"כ אין זה דרך השחתה וכשם שמותר לנדות למרות האיסור לקלל.

ואולם נראה שיש מקום לחלק בזה, שבכל האופנים הללו יש 'תועלת' מהפגיעה בזולת, וכגון שהוא חייב נידוי, או שמכה אותו לחנכו, או מצער יתום ואלמנה ללמדם וכד' [וגם לגבי לשה"ר על בעלי מחלוקת אפשר שכוונתו להתיר משום שיהא מזה תועלת לזה שמדבר עליו שתשקט המחלוקת], ובזה נקט הגרא"ו שכיון שיסוד

¹ עיי' להלן (בירורי הלכות יב, א) שנתבאר שבפשטות דין זה נאמר גם לגבי עבודת עבד.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

האיסור משום ההשחתה א"כ כשעושה זאת לתועלת מותר, אך הכא אינו כדי 'לחנכם' וכנ"ל, וא"כ אע"פ שראוי לרדות בהם משום שאינם נוהגים כשורה מ"מ לכאורה אין בזה טעם להתיר את האיסור שהרי אינו לתועלת.

סימן ו

בדיני לא תרדה בפרך בبن חורין

-א-

כמה נידונים למעשה בלא תרדה בפרך

כתיב (ויקרא כה, מו) 'לעלם בהם תעבדו, ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך', מפורסם ביה מדרשא שהמשאיר ספרים בבית הכנסת מחמת כן צריך לטרוח האחראי לאסוף את הספרים, הוא עובר ב'לא תרדה בו בפרך', והעידו שכך היה מודעה בכולל חזו"א מהגה"צ רנ"מ קרליץ זצ"ל [אביו של הגרנ"ק זצ"ל].

ויש לברר האם אכן עובר בלאו דאורייתא או שהוא מדרכי מוסר, וגם יש לדון באיזה אופנים נאמר איסור זה. ורק אציין, שפשוט שאין כאן נידון האם חייבים להחזיר ספרים שזהו חובה פשוטה ועי' בהערה ע"י, אך הנידון האם יש בזה איסור דלא תרדה בו בפרך, ויש לדון בהרבה אופנים שלכאורה יותר שייך שם מכשול באיסור זה.

ראשית, בדין אדם שאינו רוצה לומר דרשה באירוסין וכד' או שיעור בבית הכנסת וכד', ואדם בא ולוחצו האם עובר על לא תרדה. שנית, מצוי שאדם אינו רוצה לגשת לעמוד להיות ש"ץ מפני אימתא דציבורא, וגבאי בית הכנסת לוחצו לגשת האם עובר על ל"ת בפרך או לא.

שלישית, דבר המצוי מאוד בזמננו, שאדם שיש לו מפעל חסד או מקום תורה ועושה עבודה מידי פעם מגביות, ודרכו של עולם להטיל יעדים על אנשים מסוימים שכל אחד צריך להשיג סכום מסוים, והנידון האם מותר לאחראי על המגבית ללחוץ על פועליו שייקחו על עצמם 'ייעד', ועל דרך זה יש לדון האם מותר ללחוץ אנשים מהקהילה מהשיבה לקחת 'ייעד' במגבית, או שיש בזה רדייה בפרך או עבודת עבד.

רביעית, ידועים דברי רבינו יונה בשערי תשובה (ש"ג אות ס') שאדם נכבד שמצווה על זולתו לעשות לו איזה דבר, ומחמת כבודו או יראתו עשה את הדבר, עובר המצווה

ע"י שהרי בוודאי שחייב כל אחד להחזיר את הספרים שלמד בהם גם אם אין כאן איסור דלא תרדה בו בפרך, ואף בלא 'מצוות' חייב להחזיר מצד ה'דרך ארץ' שקדמה לתורה וראשית צריך להיות "אדם", אך באמת שכבר מוני המצוות מנו כאן כמה וכמה מצוות הן ב"א למקום כביטול תורה וכבוד בית הכנסת וכבוד הספרים ועוד, והן מצד ב"א לחברו 'ואהבת לרעך כמוך' 'והלכת בדרכיו', ועוד.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

באיסור לא תרדה בפרך. ויל"ד האם בכל אדם שיש אי נעימות לסרב לו עוברים, או שזהו רק באדם נכבד מאוד או שיש ממנו יראה.

-ב-

בגדרי 'עבודת פרך' שנאסרו

ולברר הנידונים האלה, ראשית יש לנו לברר מהו גדר 'עבודת פרך' ע"י, שברש"י (כה), פירש 'מלאכה שלא לצורך, כדי לענות. אל תאמר לו החם לי את הכוס הזה, והוא אינו צריך, עדור תחת הגפן עד שאבוא. שמה תאמר אין מכיר בדבר אם לצורך אם לאו, ואומר אני לו שהוא לצורך, הרי הדבר הזה מסור ללב, לכך נאמר ויראתי, ומקורו בספרא, ובדבריו נראה שבשני האופנים החיסרון הוא מחמת שעבודתו שלא לצורך.

אולם ברמב"ם (הל' עבדים א, ו) מבואר שיש כאן שני אופנים וז"ל כל עבד עברי אסור לעבוד בו בפרך, ואיזו היא עבודת פרך זו **עבודה שאין לה קצבה**, ועבודה שאינו צריך לה אלא **תהיה מחשבתו להעבידו בלבד** שלא יבטל, מכאן אמרו חכמים שלא יאמר לו עדור תחת הגפנים עד שאבא שהרי לא נתן לו קצבה, אלא יאמר לו עדור עד שעה פלונית או עד מקום פלוני, וכן לא יאמר לו וכו' ואפילו להחם לו כוס של חמין או להצן ואינו צריך לו אסור ועובר עליו בלא תעשה שנאמר לא תרדה בו בפרך, הא אינו עושה לו אלא דבר קצוב שהוא צריך לו עכ"ל. ונראה שהבין את הספרא ששני הציורים הם אופנים שונים, א. עבודה שאין לה קצבה ואע"פ שיש לה תכלית בשביל התועלת שתצא מהמלאכה, ב שמצווה עליו לעשות עבודה שאין לו בה כל תכלית.

והראב"ד השיג על הרמב"ם שלא מסתבר לאסור לתת עבודה שאין לה קצבה, ובמה גרע זה משוכר פועלים שאינו נותן קצבה למלאכתם, אלא כוונת חז"ל שלא יאמר לו עד שאבוא, והוא מתעכב לבא **עד שיצטער** והוא הדבר המסור לשם שיכול לומר לא היה לי פנאי לבא והשם יודע בו וע"ז נאמר ויראתי וכו', ובדבריו נראה שאע"פ שיש תועלת מהמלאכה אך מצערו במלאכתו, ועי' בכ"מ בבבאור דעת הרמב"ם, ומשמע שהכוונה ברמב"ם שמצווה אותו באופן כזה כדי לצערו.

והנה מצאנו עוד אופנים בספר יראים (סי' קצ"ט) וז"ל בפרך פ"י שמעבדו מלאכה עבודת נשים לאנשים ועבודת אנשים לנשים, עבודת יום ללילה ועבודת לילה ליום. ותניא לא תרדה בו בפרך לא יאמר לו [החם הכוס] והוא אינו צריך לו וכו' עכ"ל, ויסוד הדברים כש"כ בסמ"ג (לאוין סי' קעד) ש'נלמד פרך זה, מפרך האמור במצרים 'ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך', ותניא (סוטה יא, ב) בפרך שהיו מחליפין עבודת נשים לאנשים ועבודת אנשים לנשים עבודת יום לעבודת לילה ועבודת לילה לעבודת יום, וכ"ה בהג"מ (עבדים א, ב).

ע"י והובאו הדברים לעיל בפתיחה (מאמר א).

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ונראה שגם המורגל בפי בני אדם כ'עבודת פרך' שהיא עבודה קשה המפרכת גופו של אדם גם זה בכלל האיסור שלא תרדה בו בפרך, שהרי איסור זה הוא בגדרי הפרך שהיה במצרים והתם פרש"י (שמות א, יג) בפרך - בעבודה קשה המפרכת את הגוף ומשברתו וכ"ה ברשב"ם, וא"כ גם זה בכלל האיסור, וכ"ה להדיא במאירי בקידושין (כב, ב) 'שאסור לעבוד בו עבודת פרך כגון עבודה שאינה צריכה לו, או עבודה ביותר מדאי ושלא כדרך שאר פועלים וכו', והראוני שכן משמע בתרגום שתרגם (כה, מו) 'לא תפלה ביה בקשיו', מלשון 'קושי'.

וראיתי שכן כתב החפץ חיים על הספרא (ו, ו), ושם ביאר שזהו שנאמר ב' פעמים לא תרדה בפרך, דלעיל (פי' מג) מדבר כשאומר לו מלאכה שאינו צריך, וע"ז נאמר 'ויראתך מאלוקיך' שאין אחד יודע בזה, אך הכא הכוונה היא ל'עבודה קשה המפרכת את הגוף ומשברתו', ואולי י"ל שגם הרמב"ם שלא הזכיר זאת הוא מפני שזה פשוט שזה בכלל האיסור, ועי"פ.

ולמדנו ו' אופנים ששייך איסור לא תרדה בפרך, א. כשהמלאכה ללא קצבה (רמב"ם), ב. כשהמלאכה ללא תועלת (שם), ג. כאשר מצווה אותו באופן מסוים כדי לצערו (ראב"ד), ד. כשמעביד אותו עבודת נשים לגברים או להיפך (סמ"ג), ה. כשמעבדו בלילה (סמ"ג), ו. עבודה קשה המפרכת ומשברת גופו של אדם (מאירי).

ומלבד זאת מצאנו איסור נוסף לעבוד בעבד עברי 'עבודת עבד' שהם עבודות בזויות ושפילות, ואסור לאדון להעביד את עבדו בהם, שבזה הוא מתנהג באחיו בשפלות גדול כעבד כנעני ואסור.

-ג-

בדיני לא תרדה בפועלים ושכירים

והנה לעיל (סימן א-ב) נתבאר שדעת הראשונים שאיסור לא תרדה בפרך נאמר גם בכל אדם אפילו בבן חורין, שאסור לאדם לרדות בזולתו באופן שהיא 'רדייה' בפרך, וכן לעניין איסור עבודת עבד מבואר שהוא נוהג גם בבן חורין, שברמב"ם (א, ה) מפרש את הסוגיא בב"מ (עג, ב) לעניין איסור עבודת עבד שאסור לרדות באחיו גם בבן חורין, ורק באנשים שאינם נוהגים כשורה מותר, ובנמכר מדינא דמלכותא אע"פ שמותר להשתעבד בו ביותר, מ"מ אסור לעבוד בו עבודת עבד.

עוד נתבאר לעיל (סי' ב') שבאופן שעושה המלאכה מדעתו ורצונו, אין איסור לא תרדה בפרך וכן עבודת עבד, ובעניין זה מצאנו שני דעות, שיטת השלי"ה שההיתר הוא דווקא באופן שנשכר על דעת כך, ואע"פ שלא אמר לו להדיא כל שמנהג כל השכירים לעשות כך, ואילו דעת המג"א (קסט, א) שכיון שיכול לחזור בו בחצי היום לפיכך גם בלא שבא על דעת כך מותר לרדות בו שהרי יכול לחזור בו, ובדעת השלי"ה נראה

^פ אולם זה דחוק ברמב"ם שהרי כתב 'ואיזו היא עבודת פרך וכו', ומשמע שאופן אחר אינו בכלל האיסור, ואינו מוכרח דיל שבא לפרש עד היכן כולל האיסור.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

שכיון שפעמים שלא נח"ל לחזור בו באמצע היום מפני שבכך מוציא שם רע על עצמו כפועל וכד', ולפיכך גם זה נחשב כעשיה נגד דעתו ורצונו, אך המג"א ס"ל שכיון שיכול לחזור בו סגי.

ונתבאר בדעת המג"א שגם הוא מודה שאם אינו יכול לחזור בו אסור, ומסתבר עוד שאם יהיה לו נזק גדול בענייניו וכגון שיש לו משרה קבועה אצל מעבידו ואם יסרה יפסיד את משרתו וכד' מסתבר שבאופן כזה אינו נחשב כעושה מדעתו ורצונו וגם המג"א מודה שאסור, ומ"מ לדברי שניהם אם סיכם מפורש שיצטרך לעשות גם המלאכות הקשות שהם מוגדרים כ'עבודת פרך', או שיעשה מלאכות בזויות שהם כ'עבודת עבד' לדברי שניהם מותר.

ומעתה בנידון השלישי האם עובר על לא תרדה בפרך באופן שמטיל 'יעד' על אחד משכיריו במפעליו, אם סיכמו זאת מעיקרא או שזהו דרך העולם ומנהג כל המקומות וכבר מעיקרא שנכנס לתפקידו היה 'סתמא' שכלול בזה גם מלאכת גיוס הכספים, מותר לו לצוותו על כך, אך אם לא היה על דעת כן נראה לחוש משום איסור לא תרדה בפרך, שהרי זה מלאכה קשה המפרכת גופו של אדם למי שאינו רגיל בכך, ונראה שבאופן זה גם לדעת המג"א אסור וכנ"ל שבאופן שחושש על כל משרתו מסתבר שגם המג"א מודה שהוא בכלל רדייה ולא חשיב מדעתו ורצונו^{פא}.

ובאמת שיש בזה עוד מכשול גדול, והוא ב'איסור עבודת עבד', שכתב הרמב"ם (א, ז) 'אבל לא יעשה אתו בלן לרבים או ספר לרבים או נחתום לרבים, ואם היתה אומנותו זאת קודם שימכר הרי זה יעשה', ונראה שאע"פ שיכול לעשותו נחתום שאין זה עבודה בזויה, אך אסור לו לעשותו נחתום לרבים, ומקורו במכילתא משפטים (סי' יז) ושם נוסף גם חייט, ובמסכת עבדים (פ"ב) נוסף שולחני, ועי"ש בקנין פירות (אות מג). ולפ"ז כשמבקש משכירו לעשות מלאכה שתלויה בציבור וכגון לגייס כספים וכד', הרי שיש בזה איסור 'עבודת עבד'.

ועוד יש נידון גדול והוא פלוגתא בפוסקים, ועי' בקנין פירות (שם) בארוכה בזה, שעצם שינוי עבודתו מדבר אחד למשנהו אע"פ שאינה עבודה בזויה ואע"פ שאינה עבודה עם הרבים מ"מ יש בזה איסור של עבודת עבד שמעבידו בכל דבר שחפץ גם בדברים שלא נשכר עבורם, וכגון שלא ידע לעשות מלאכות מסוימות וכעת האדון חפץ ללמד את עבדו עבודה זו, שגם זה בכלל עבודת עבד, וכיון שנקטינן שכשאינו

^{פא} ויש להדגיש שהמדובר הוא באופן שהיעד הוא להתרים ולהשיג כסף, אך באופן שמחייבו 'לתרום' אלא שיכול להביא את הכסף גם מאחרים [ואפשר שהוא בסכום ה'יעד'], א"כ אינו מוכרח 'לעבוד' שהרי התרומה עצמה אינה עבודה, מיהו גם דבר זה בוודאי אסור, וכש"כ השו"ע (יו"ד רמח, ז) 'אדם שוע שנותן צדקה יותר מהראוי לו, או שמיצר לעצמו ונותן לגבאי כדי שלא יתבייש, אסור לתובעו ולגבות ממנו צדקה, והגבאי שמכלימו ושואל ממנו, עתיד הקב"ה ליפרע ממנו'.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

מדעתו ורצונו גם בב"ח יש להיזהר בכל דיני עבודת עבד, א"כ יש להיזהר מאוד מלשנות עבודת שכיר מדבר אחד לדבר אחר שלא הגיע מעיקרא על דעת כך.

סימן ז

בגדר עבודת פרך שנאסרה בכל אדם

-א-

שיטת רבינו יונה בגדרי 'רדייה' ו'פרך'

כתב רבינו יונה (ג, ס) 'ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך - לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם, אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפץ, וכ"ה בחרדים (ל"ת פ"ה או ע"ג) בשמו וכ"ה באורחות צדיקים (שער האכזריות).

ולמדנו בדבריו שני חידושים, א. ב'שיעור הכפייה' שלא רק אדון בעבדו או בעל הבית במשרתו, אלא גם אדם שמצווה את חברו שאימתו עליו או שהוא בוש להחל דבריו עובר, ב. ב'שיעור הפרך' שנראה בדבריו שגם מלאכות קלות שיש לו תועלת בעשייתם ועושה מלאכת שרגיל בה ובזמן הרגיל בה ואעפ"כ עובר על ל"ת בפרך.

ובאמת שיל"ע בשיטתו מדוע עובר ל"ת בפרך באופן שמצווה עליו לחמם לו צפחת מים או לקנות לו ככר מהשוק, היכן יש כאן 'עבודת פרך', ובפרט שהרי אצל עבדי עברי גופיה פשוט שאין איסור לצוותו לחמם מים או לקנות לחם ואע"פ שעליו נאמר הלאו, ומאי שנא שאר אדם שאסור. ועוד העירו שעניין זה ש'להחם צפחת מים' נחשב עבודת פרך נזכר בספרא (פ' בהר ו, ז), אך שם הוא עבודת פרך משום שאומר לו לחמם את המים והוא אינו צריך לזה עי"ש, ומה עניין זה למבקש מחברו לחמם לו צפחת מים כדי להשתמש שהוא השתמשות רגילה כמו בשלחו לקנות עבורו לחם מהשוק.

וראיתי מבארים שנקט רבינו יונה שיסוד האיסור לצוות את עבדו לעשות מלאכה שאין לו בה תועלת, הוא מפני שבעבד עברי יש לו 'זכויות' שניתן לאדונו כדי 'לשמשו' ולסייע לו, ולפיכך בדבר שאין לו בה תועלת א"כ הוי סתם רדייה ושליטה באחיו העברי, וזהו 'לא תרדה בפרך' שרודה בו בדבר שאין לו בו זכות.

ומתוך הלכה זו למד הרבינו יונה דין נוסף, שבאופן שאינו עבדו ומחויב לעשות מלאכתו, גם כשמצווה את חברו שיעשה לו מלאכה קלה ויחמם לו את המים כיון שמצווהו על דבר שאינו חייב לו ואין לו 'זכות' לשעבדו, עובר בלא תרדה בפרך,

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ומטעם זה הביא הרבינו יונה את הדוגמא של לחמם מים גם לעניין האיסור לצוות את חברו שאינו מחויב לו, לפי שבשני האופנים יסוד האיסור משום שאין לו זכויות.

אולם כבר נתבאר לעיל (ג, א-ב) לתמוה במהלך זה, שלא מסתבר שזכותו בעבד תלויה האם מצווהו לתועלת או לא, וביותר שצריך מקור לכל החידושים האלו א. שאין לו 'זכות' ממונית לצוותו בדבר שאין לו תועלת, ב. שמחמת שאין לו זכות אסור לו לצוותו משום ל"ת, ג. שמתוך כך נלמד שאסור לצוות כל אדם לעשות עבורו דברים, וביותר שהוא כעין איסור גזל שהרי זה מותנה בכך שאינו עושה מדעתו ורצונו, והוא איסור בפני עצמו שאינו שייך ל"ת בפרך²⁹, וצ"ע.

-ב-

גדר עבודת 'פרך' כל שאינה כצורת 'מלאכה'

והנה לעיל (ו, ב) הבאנו כמה דרכים מדברי הראשונים בגדר 'עבודת פרך', ונתבאר שאע"פ שהרמב"ם הזכיר רק מלאכה שאין לה קצבה או תכלית, מ"מ מודה הוא שגם מלאכה שהיא עבודה קשה שאין דרך לעשותה היא גדר בגדר עבודת פרך, ועוד נתבאר שגם מלאכה שאין דרך לעשותה כגון מלאכת נשים לאנשים או להיפך, וכן מלאכת יום בלילה וכד' הוא בכלל זה, וצ"ע שנכלל בהגדרת 'עבודת פרך' דינים שונים במהותם, חלקם בצורת המלאכה, חלקם בצורת הציווי והכל בכלל 'פרך'.

ונראה³⁰ שגדר איסור לא תרדה בפרך הוא שלא 'לרדות' באדם לעשות עבודה ה'מפרכת', והגדרת 'פרך' אינה כל מלאכה שיש בה מאמץ, אלא דבר שאין דרך לעשותו, ולפיכך כשעושים זאת אינו בגדרי 'מלאכה' שהיא דבר מבורך (ע"י אבות ב, ב), אלא היא בגדר 'פריכה' ושבירת הגוף, ועניין זה הוא בכמה אופנים, האופן הפשוט ביותר אם העבודה היא ללא תכלית שבזה בוודאי אין כאן כלום מלבד פריכה ושבירת הגוף, וכן עבודה קשה מאוד שאין דרכו לעשותה היא שבירת הגוף ואינה מלאכה.

וכן על דרך זה מש"כ הראשונים שבכלל ל"ת בפרך היא מלאכת אנשים לנשים או להיפך וכן מלאכת יום בלילה וכד', נראה שהעניין בזה שכיון שהוא דבר שמתאים למישהו אחר או בזמן אחר, הרי כשנעשה ע"י מישהו שאין דרכו במלאכה כזו או בזמן כזה, א"כ המלאכה היא שלא כדרכה והיא 'פריכה' ולא מלאכה.

ויש להוסיף [וכבר עמדו בזה], שהרי לא לחינם זה מלאכת אנשים וזה מלאכת נשים, וכן מלאכת יום ומלאכת לילה, ובוודאי שהתועלת היא יותר כשהדבר נעשה כתיקונו, וא"כ כנעשה שלא תיקונו הוי כעין מלאכה בלא 'תכלית' שהרי הוא מפסיד את התכלית.

²⁹ וע"י בלח"מ (עבדים א, ח) שכל שמשתעבד בזולתו בדברים שאין לו זכות הרי זה איסור גזל.

³⁰ והדברים נתבארו גם לעיל בפתיחה (מאמר ב).

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ומעתה מבואר גם מש"כ הרמב"ם לאסור מלאכה שאין לה קצבה וכגון שאינו אומר לו גבול העבודה ומתי היא מסתיימת, וכן מש"כ הראב"ד שמכוון לצערו ואומר לו שיבוא בזמן מסוים ואינו בא, וכן מה שנוכר בספר חסידים אזהרה לרדות בשכירי בדברים קשים, שבדברים האלה אע"פ שהמלאכה היא מלאכה כצורתה הרגילה, מ"מ ע"י אופן הציווי או ההתנהלות של הבעה"ב הרי זה נהפך 'ממלאכה' שהוא דבר טוב הנותן תחושה טובה של סיפוק והתקדמות ב'יצירה', ל'פריכה' שהיא משברת גופו ונפשו בלא סיפוק ותחושת הצלחה, [וגם כשהעבד אינו יודע האם יש תכלית ממלאכתו או לו, וע"י בהערה^{פד}].

-ג-

בגדרי 'עבודת פרך' כשאינו מחויב בה

ומעתה נראה לבאר בדברי רבינו יונה, שגם אדם המצווה את חברו לעשות עבורו מלאכה קלה, וחבירו אינו יכול להשתמט ממנו מחמת היראה או הכבוד ממנו, הרי גם המלאכה הקטנה אינה מוגדרת כ'מלאכה' אלא כ'פריכה', שהרי הוא רודה ושולט בזולתו לעשות דברים שאינו אמון על עשייתם, שהרי אדם שאינו 'עבד' או 'שכיר' אינו אמור לעשות מלאכה שלא לרצונו ותועלתו, ורדייה בזולתו שיעשה עבורו מלאכה היא פריכה ושיבור גופו ונפשו של זולתו, ששולל ממנו את חירותו ומשתמש בגופו כנגד זכויותיו.

ובאופן זה גם מלאכה קלה נחשבת לעבודת 'פרך', שישוד האיסור לרדות בזולתו לעשות עבודה 'מפרכת', ואין חילוק האם סיבת הפריכה היא מחמת קושי המלאכה, מחמת צורת הציווי, או מחמת ה'מצווה' שמנצלו לתשמישיו ללא זכויות. [ולפ"ז אפשר שמה שהביא את הדוגמא שלא יאמר לחברו לחמם לו מים, ואף שבת"כ הובא דרשה זו לעניין מלאכה שאין לה תכלית, בא לרמז שישוד האיסור מפני 'הפריכה' וכמו במלאכה שאין לה תכלית (וכנ"ל)^{פה}].

ולמדנו מדברי רבינו יונה דבר גדול, שיש שני גדרים באיסור לא תרדה בו בפרך, א. דבר שהוא בעצם עבודת פרך, והוא נאסר גם בעבד עברי למרות שמחויב לעשות לו את המלאכה לפי שהמלאכה מצד עצמה היא מלאכה שמפרכת גופו של אדם, ב. באופן

^{פד} ויש לדון באופן שמצוה על משרתו לחמם לו מים, ואע"פ שהוא אינו צריך לזה אך המשרת אינו יודע מכך, האם עובר משום ל"ת בפרך, והיה מקום לדון שאינו עובר שהרי המשרת עושה דבר שיש בו תועלת ותכלית, אך מאידך נראה להוכיח שעובר, דבספרא (בהר"ז) כתב 'לא תרדה בו בפרך, שלא תאמר בו החם את הכוס הזה והוא אינו צריך וכו', שמא תאמר לצורך עצמי אני עושה, והרי הדבר מסור ללב שנה' ויראת מאלוקיך וכו', ואם העבד יודע שזה לחינם א"כ אינו דבר המוסר ללב שהרי יודעים האם מתכוון לצורך או כדי לרדות בו, ומבואר שאע"פ שאינו יודע שכוונת אדונו לצוות עליו כדי לרדות, מ"מ כיון שהיא מלאכה בלא תכלית חשיב עבודת פרך לפי שמלאכה שאין בה כל תועלת הרי היא 'פריכה' מצד עצמה [ונתבאר הדברים בארוכה לעיל (שם)].

^{פה} ומה שהרבינו יונה הזכיר איסור לא תרדה זו בכל אדם שאינו מחויב לו, ולא כתב כספרא שאסור אפילו במי שמשועבד לו כשהוא דבר שאין בו תועלת, נראה שהטעם מפני שרבינו יונה מפרט שם דווקא הלואין שמצוי שנכשלים בהם בני אדם, ולכן מנה האיסור בציווי שלא לתועלת דלא שכיח.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

שאינו 'מחויב' לעשות לו מלאכה, והוא רודה בו לעשות המלאכה, בזה עובר גם כשהמלאכה מצד עצמה אינה עבודת פרך שהפריכה היא בעצם מה שחברו רודה בו ושולט עליו, לעשות מלאכה כנגד זכויות דעתו ורצונו.

ונפק"מ גדולה בזה, שפעמים רבות השני מחויב לעשות לו מלאכות, וכגון בן שחייב לשמש את אביו, תלמיד את רבו¹⁹, אשה לבעלה או בעל לאשתו, שבאופן זה אין מקום לחוש לצוות על הנ"ל לעשות מלאכות קטנות מפני האיסור שהתפרש ברבינו יונה, שכיון שכל מה שזה בכלל 'עבודת פרך' הוא מפני הפריכה שרודה בחברו כנגד זכויותיו, א"כ מסתבר שכאשר הוא מחויב בדבר לא שייך איסור זה²⁰, ודו"ק.

-ד-

האם אסור 'לבקש' מאדם שירא ממנו טובה

והנה לשון רבינו יונה 'לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, 'לא יצוה' אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ודבריו הובאו כצורתם בספר חרדים (ל"ת פ"ה או ע"ג) בשמו וכ"ה באורחות צדיקים (שער האכזריות) 'ובזה הוזהרנו, שלא יעבד אדם בחבירו עבודה קשה, ולא יצוה עליו' אלא דבר שעושה ברצונו ומדעתו, ומודגש בדבריהם שהאיסור הוא באופן ש'מצווה' על חברו ולא סתם שמבקש ממנו שיעשה לו דבר.

וראיתי בספר יוסף אומץ²¹ (עמ' 290) שכתב 'וכל שכן שאיסור גדול דאורייתא הוא לנכבד לצוות שום דבר למי שיהיה, כי בע"כ יענה אמן וכן יעשה אע"פ שהוא נגד רצונו מפני שאין לו פנים למרות המצוה אחרי שהוא נכבד, וכ"כ החסיד ר"י בשערי תשובה בכותבו הלואין שאין העולם נזהרין בהן וז"ל ובאחיכם בני ישראל וכו' לא יצווה אותם לעשות קטנה או גדולה וכו', עכ"ל. וראיתי לא"מ החסיד ז"ל מדקדק בלשונו כשמבקש מאחד מתלמידיו ללכת אל בית שכונו, א"ל בדרך שאלה, רצונך שתלך לבית פלוני ולא בלשון ציווי.

ויש לדון במה שהביא בשם אביו החסיד ז"ל שהיה 'מדקדק בלשונו כשמבקש מאחד מתלמידיו ללכת אל בית שכונו, א"ל בדרך שאלה, רצונך שתלך לבית פלוני ולא בלשון ציווי', האם הכוונה רק משום שבאופן זה אכן התלמיד היה עושה מרצונו, שהרי נתן לו רבו אפשרות לסרב, או שהכוונה היא שכיון שאינו בדרך 'ציווי' בזה צורת הבקשה אינה כ'רדייה' שהרי מצידו אינו מצווה ומכריחו אלא מגלה לו שהוא מעוניין בדבר כזה, ואע"פ שהשני אינו מסרב לו רק מפני כבודו או יראתו כיון שהוא מבין שאכן הוא מעוניין בדבר הזה, כיון שאינו בדרך ציווי חסר בצורת ה'רדייה'.

¹⁹ ואפשר שבהם מותר לרדות גם במה שהוא עבודת פרך בעצם, ועי' בזה לעיל (ד, ג), אך גם אם ננקוט לאסור, וכמו שנראה בדברי החת"ס ועי"ש, מ"מ כל זה בעבודת פרך ולא במלאכה קלה.

²⁰ והגמ"מ לובין והגר"נ קופשיץ שליט"א הסכימו עם הדברים.

²¹ לר"י יוזפא, וציינו שהיה ראש לדיינים בק"ק פרנקפורט בתקופת השל"ה.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ומסתבר יותר שעדיין היה מקום לאביו החסיד לחשוש שמא תלמידיו עושים לו את מבוקשו מפני שהם 'בושים להחל דברו', ואע"פ ששאל אותם בדרך שאלה רצונך שתלך לבית פלוני קשה לסרב, ופעמים רבות עדיין בושים להחל דברו, ומשמע יותר כפי שנתבאר לדייק בלשון רבינו יונה וסייעתו הנ"ל שהאיסור הוא דווקא ש'לא יצוה' אותם לעשות קטנה או גדולה, ומשמע קצת שהאיסור לרדות ולהשתעבד בחבריו הוא רק באופן של 'ציווי' שהוא כרדיית אדון בעבדו וכנ"ל, ולפי"ז מצאנו קצת לימוד זכות על העולם שלא הקפידו כל כך בזה, ומכל מקום צריך לבקש בנוסח: האם רוצה - מוכן, לעשות לו את הטובה שהוא נצרך אליה^פ.

והעולה מן הדברים, שמסתבר שגם אחר שני החידושים המבוארים ברבינו יונה האיסור הוא שלא 'ישתעבד אדם בחבריו', ולפיכך אם 'אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו', נאמר ש'לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם', אולם לא כל בקשה מזולתו היא בכלל 'ציווי' ו'שיעבוד', ועוד שהרי מבואר שגם 'לרצונם' מותר, ואם אדם מסכים כדי למצוא חן בעיני זולתו, או שרוצה לשמשו וכד' אינו עובר^צ, ובזה בררנו קצת את הספק הרביעי לעיל (א, צא).

ונראה להוסיף עוד, שכשם שנתבאר לעניין שיעור הפריכה שרק מחמת שהשני אינו מחויב בדבר, א"כ גם מלאכות קלות מוגדרות כ'פרך', גם לאידך גיסא מה שמשמע שהאיסור הוא רק כאשר 'משתעבד' בהם ו'מצוה' עליהם, היינו רק בעניין זה שאינו פרך בעצם אלא רק מחמת המצווה וצורת הציווי, אך באופן שרודה בזולתו לעבוד 'עבודת פרך' בעצם כגון שאין לה קצבה או שהיא מלאכה קשה וכד', בזה עובר אפילו שאינו 'משתעבד' בו או 'מצווה' עליו, אלא כל שמאלצו לעשות עבודת פרך הוא בכלל זה.

^פ ויש לציין לדבר חדש המבואר בפירוש הלשון הק' על ל"ת בפרך שכתב ע"פ המבואר בסוטה (יא, ב) שפרך הוא פה - רך, שהתחיל פרעה בלשון רכה, שא"כ גם המחלה את פני חברו עד שמתרצה לעשות לו הוא בכלל איסור ל"ת בפרך, מיהו נראה ששם איירי רק ב'עבודת עבד' שבפה רך משכנעו לעשות עבודה זו.

^צ וידוע שגדולי תורה זיע"א היו נזהרים מאוד בבקשה מזולתם ע"פ דברי הרבינו יונה, [ועי' תשובות והנהגות (ח"א סי' תק"מ) 'ושמועה שמעתי שמרן הגרי"ס זצ"ל מבריסק הקפיד מאד על דברי השע"ת ולכן נזהר לא לבקש משום אדם לעשות עבורו דבר ואפילו להביא הכובע וכדומה].

וכנראה שהרבה פעמים היה זה מתוך ענוותנותם שסברו שהטעם שאין מסרבים להם הוא מפני היראה או הבושה לסרב ולא מפני הרצון לזכות להיות משמשי האדם השלם (עי' מס"י פ"א), ואע"פ שמכילתא מבואר שאין איסור לרדות בפרך בתלמידיו (עי' בזה לעיל סי' ד'), אך חששו שאינם בגדרי תלמיד שבפשוטו הוא רק ברבו מובהק (עי' בזה בירורי הלכות י, ה), ועי'.

^{צא} והנה לשון רבינו יונה 'ואם אימתו עליהם וכו'', לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם', ומבואר שבאופן שמצוה אותם לרצונם ותועלתם מותר, ויש לדון באופן שמצוה אותם לתועלתם אך אין זה לרצונם, לפי שהם סבורים שמבקש לתועלת עצמו כגון מגיד שיעור שמבקש מהשומעים שיעשה פעולה מסוימת, והוא מצווה על כך מתוך מחשבה לתועלת שומע השיעור, אך השומע חושב שמבקש לתועלת עצמו, ויש לדון בזה, ועי' להלן (בירורי הלכות י, ו) ובחערות (שם).

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ודוגמא לדבר, אדם שיש לו מנקה או משרת, ושופך מדעת לכלוך קשה כדי להעבירו לנקות, אע"פ שאינו 'מצוה' עליו או 'משתעבד' בו בקושי לנקות עובר, שהרי כאן העבודה עצמה היא פרך, וכל מאלץ את זולתו לעשות עבודת פרך עובר, וע"י בזה לחלן (בירורי הלכות פ"ו) בארוכה.

סימן ח

האם מותר לרדות בחברו לקיים מצוות

-א-

לרדות בחברו לומר דברי תורה

הגרש"פ שטיינברג זצ"ל סיפר ששמע מהחזו"א זיע"א^א שפעם ישב באספת רבנים, ושתק, כדרכו. וביקשו הגאון ר"א ווסרמן זיע"א שיאמר דברי תורה. ואף שידע שאינו רוצה לדבר בפני ציבור, וא"כ כשמבקשו על כך הרי זה לא תרדה בפרך לפי דברי רבינו יונה הנ"ל שהלאו נוהג בכל אדם שמצווים עליו לעשות דבר שלא ברצונו - מ"מ טען הגר"א ווסרמן שבדברי תורה שאני. ואז החזו"א הציע קושיא אחת^ב.

והוסיף החזו"א ואמר להגרש"פ, שהוא עצמו סבר שאין נפק"מ בין דברי תורה לשאר דברים, וגם בזה שייך הלאו דלא תרדה בפרך, אלא שמחמת כבודו של הגרא"ו הציע דברי תורה, ע"כ המעשה. ומבואר שהחזו"א לא חשש ל'לפני עיורי' שמכשיל את הגרא"ו באיסור ל"ת בפרך, וכנראה סבר שעד כמה שלדעת הגרא"ו אין בזה איסור, א"כ אינו 'נכשלי' בזה והחזו"א אינו מכשילו, וע"י בזה לחלן (אות ב).

ובפשוטו אינו מבואר מה הנידון ומדוע שיהיה היתר לרדות בחברו לומר דברי תורה, וביאר הגרצ"א שטיינברג שליט"א שגם אם ננקוט שאיסור ל"ת בפרך הוא אפילו בדברים שהעבד חייב לעשותם לאדונו, אך בדבר שהעבד חייב לעשותם משום חיובו לעשותם לקונו, ובוודאי שהכופה אותו אינו עובר בל"ת בפרך, שהרי הכפייה היא מפאת חיובו לשמים וכמו שכופין על המצוות שלא שייך לדון בזה משום ל"ת בפרך^ג.

^א ואביא את המעשה כפי המובא בספר מעשה איש (ח"ה עמ' קלו) ומקור המעשה מבנו הג"ר אליהו שליט"א, ובדומה לזה מובא במעדני שלמה ובכמה ספרים, ובתשובות והנהגות (ח"א סי' תק"מ) יש מעט שינוי באופי המעשה, אך אין נפק"מ בהכרח לעניין הנידון ההלכתי - כפי שהחזו"א גופיה העמיד זאת בפני תלמידו הנ"ל.

^ב והגר"ש שקופ זצ"ל שגם הוא ישב באסיפה, אמר על כך תירוץ, והחזו"א לא השיב. [ומוסרים שהנידון היה בדין רשות האוסרת בעירובין, והקושיא נדפסה בחזו"א (או"ח סי' צ' ס"ק ל"ב), והגרש"ש זיע"א שהשתתף שם, השיב דבעינן שיהיה לו גם זכות ממונית בחצר, והחזו"א שתק, אך בספר חזו"א (שם סי' קי"ד) נדפס תשובת החזו"א לגרש"ש בעניין זה ע"ש].

^ג ויש לבאר את הדברים בשני אופנים א. משום 'הרודה' שכיון שאינו רודה בו כדי להשתמש בזולתו אלא שיעשה חובתו, לא שייך בזה איסור לא תרדה בפרך שנאסר בזה להשתעבד בשני, ב. משום

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ומעתה בנידון דידן כיון שהאדם מחויב ללמד תורה את מי שרוצה להיות תלמידו וכש"כ הרמב"ם בהל' ת"ת (א, ב) 'כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך הוא חייב ללמד את בן בנו וכו', ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינם בניו וכו', להכי נקט הגרא"ו שבאופן זה אין איסור של"ת בפרך שהוא כעין כופין על המצוות, ואפשר שהחזו"א נקט שחייב זה אינו מחייב כל חכם ללמד דברי תורתו לכל אדם, אלא ללמד 'תלמידים' צ"ה.

והביא בזה גמ' נפלאה בפסחים (סב, ב) 'רבי שמלאי אתא לקמיה דרבי יוחנן אמר ליה ניתני לי מר ספר יוחסין [והכוונה שביקש שילמדו מתניתא דדברי הימים - ע"פ רש"י]. א"ל מהיכן את, א"ל מלוד, והיכן מותבך בנהרדעא, א"ל אין נידונין לא ללודים ולא לנהרדעים, וכל שכן דאת מלוד ומותבך בנהרדעא, כפייה וארצי, ועי"ש בסוגיא. ולכאורה צ"ע היאך כפייה ללמדו עד שהסכים האסור לרדות בחברו בפרך, ולכאורה זה סייעתא לשיטת רבי אלחנן וסרמן זצ"ל שאין איסור בכפייה על חברו ללמדו דברי תורה.

והנה בביאור מה שאמר לו רבי יוחנן 'אין שונין ספר יוחסין וכו' פרש"י 'לדחוייה איכוון, לישנא אחרינא לפי שאינם מיוחסין', וביארו כוונת רש"י בל"א שכיון שאינם מיוחסים היה חשש ללמדם הלכות ייחוס, ולפי"ז אמר ליישב שכיון שלא סירב ר"י מחמת קושי אלא מחמת שסבר מאיזה טעם צדדי שאין ראוי ללמדו, ובזה שפיר יכול לדחוק בו ולשכנעו שראוי ללמוד ואין בזה ל"ת בפרך^צ, אך לל"ק ש'לדחוייה איכוון' א"כ לכאורה סירב מחמת שלא חפץ ללמדו, וא"כ קשה על שיטת החזו"א.

הנרדה שכיון שהוא מחויב בדבר ועושה מצוה א"כ הרי הוא עושה את לעצמו, וכשאדם מאלץ את זולתו לעשות דבר עבור עצמו אין בזה משום ל"ת בפרך, ונתבאר העניין להלן (אות ד) וכן בבירורי הלכות (ו, ג-ד).

^צ עוד הביאו מה"ר זאב כהן שליט"א לפרש שנחלקו ביסוד ל"ת בפרך האם חיובו משום שמצער את חברו לעשות דבר כנגד רצונו, או מפני שהשני מרגיש ביזיון ו'מנוצל' ע"י הרודה בו, ונפק"מ באופן זה שרוצה ללמוד ממנו תורה שלפי הצד ה' לא שייך לאסור שהרי השני צריך אותו ואין כאן ביזיון של ניצול, אך לפ"ז אינו הלכה דווקא בדברי תורה אלא גם אם מבקש ממנו שילמדו חכמה יוונית ושאר מרעין בישין ולא משמע שהנידון היה בכל אופן אלא רק בדברי תורה, ומשמע יותר כמשנ"ת.

וראיתי עוד שהביאו לפרש המעשה, שמטרת הגרא"ו היה לפרסם את החזו"א שכידוע בתחילת דרכו היה נחבא אל הכלים וכמעט לא ידעו על גדלותו, ואחז הגרא"ו שהחזו"א מחויב לומר דברי תורתו כדי שתתפרסם גדלותו, ומאידך החזו"א סבר שאינו מחויב בדבר.

^צ ועדיין יש להעיר בזה דלכא' צ"ב מה החיסרון בזה שאינם מיוחסים, ועי' במהרש"א בח"א שהטעם שגזנו ספר יוחסין הוא מפני חשש סכנה מאלה שאינם מיוחסים, וראיתי שלפ"ז נראה שהטעם שלא רצה ללמד לודים ונהרדעים לפי שאינם מיוחסים וא"כ יש חשש סכנה, ולכאורה באופן זה הלחץ הוא לעשות כנגד חששותיו ובזה שפיר יש ל"ת בפרך, ועדיין יש לדחות, שבא בדבריו להסיר את החשש ושוב לימדו ר"י בנפש חפצה, ועי'.

והעירו שבירושלמי (ס, ה, ג) איתא ש'א"ל מסורת בידי מאבותי שלא ללמד אגדה לא לבבלי ולא לדרומי שהן גסי רוח ומעוטי תורה. ואת נהרדעאי ודר בדרום, ומשמע כדברי רש"י בלישנא בתרא שהיה טעם מדוע דחהו, ולפ"ז ניחא שכל שכעת חוזר בו מטעמו מותר וכו"ל.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ולענ"ד אינו קשה כ"כ, שלא כל דבר שבתחילה סירב לעשותו מכריח שאם יעשהו הוי כ'עבודת פרך', ובפרט שפעמים שגם אם סירב מחמת קושי או סיבה אחרת, מ"מ ע"י ההפצרות השני משתכנע וכעת הדבר נעשה לדעתו ורצונו, וגם אפשר דאיירי כשאינו בדרך 'ציווי' שנתבאר לעיל (ד, ט) שאפשר שבזה לא שייך האיסור המבואר ברבינו יונה.

-ב-

בדין רדייה ללמד תורה

והנה חכ"א שיחי', הביא עוד גמ' בפסחים (קכב, א) 'חמשה דברים צוה רבי עקיבא את רבי שמעון בן יוחי כשהיה חבוש בבית האסורין, אמר לו רבי למדני תורה, אמר איני מלמדך (פ"י מפני אימת המלכות), אמר לו אם אין אתה מלמדני אני אומר ליוחי אבא ומוסרך למלכות, אמר לו בני יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק, אמר לו ומי בסכנה והלא עגל בסכנה וכו', עי"ש שרבי עקיבא לימדו תורה. ואם כדברי החזו"א שאסור ללחוץ על זולתו ללמדו תורה, צ"ע טובא.

ובאמת שהגמרא זו נפלאה מצד עצמה, שרשב"י סבר שרבי עקיבא מחויב ללמדו תורה בדרגה כזו שאם אינו מלמדו הרי הוא כ'רודף' שמחויב מיתתו וצריך למסורו למלכות. וביותר שהרי ר"ע גופיה יושב באותה שעה בבית האסורים על מה שלימד תורה ברבים למרות גזירת המלכות, ולא הסכים לטענת פפוס בן יהודה שיש להימנע מלהקהיל קהילות ברבים משום פיקוח נפש וכמבואר בברכות (סא, ב), וכמו שציין לזה הרשב"ם (נפסחים שם), ובוודאי שסבר כעת שאינו מחויב בזה, ומ"מ תלמידו רשב"י אחז שגם כעת בבית האסורים הוא מחויב ללמדו תורה בדרגה כזו שאם אינו מלמדו הרי הוא חייב מיתתו¹³.

ואולם נראה פשוט שאין מכאן קושיא על החזו"א, שלא מסתבר שהחזו"א חלק על היסוד שנתבאר לעיל, שהאיסור ל"ת בפרך הוא רק כאשר רודה עבור עצמו כאדון הרודה את עבדו, אך כשרודה את חברו לקיים מצוה שהוא 'מחויב' בה, אין בזה משום לא תרדה שהרי איננו 'משתעבד' בחברו ורודה 'עבור עצמו', אלא מאלץ את זולתו להיות גומל חסד לנפשו לקיים את חובתו לקונו, ואינו שייך לנאמר באיסור לא תרדה, שיסודו הוא רק כעין מה שנתחדש בפרשת עבדים ברדיית האדון בעבדו העברי שהוא ל'השתעבד' בזולתו.

¹³ ועי' במכתבו הנשגב של הגר"ב ליבוביץ זצ"ל (נדפס בברכ"ש בפתיחה לחלק ב"ב כתובות) שהביא את הסוגיא בברכות, ושהקשו הראשונים הרי ק"ל שפיק"נ דוחה את כל התורה מלבד ג' עבירות, ומאיזה טעם מסר נפשו ללמד תורה ברבים, 'ותירצו כי זהו קיום כל התורה, מפני שאז עמד בסכנה כל קיומה של התורה, והיה החוב מן התורה שהתנא הקדוש ר"ע יתן את נפשו עבור קיומה. אף כי אין דבר חביב לפני הקב"ה כמו ר"ע ותורתו, דמשה רבינו ע"ה שמח בתורתו ומתעצב במיתתו, אולם מפני שאם אין גדיים אין תיישים הוטלה החובה על התנא ותורתו שימסור את נפשו עבור קיומה של התורה להבא', ולהלן שם ביאר שגם פפוס בן יהודה לא חלק עליו ביסוד הדברים, רק שסבר שניתן ללמד תורה גם בהיחבא עי"ש.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ובזה יש ליישב מה שהערנו לעיל (אות א) מדוע החזו"א הסכים ואמר את דברי תורתו, הרי עד כמה שחשש בזה משום ל"ת בפרך, א"כ יש כשאומר את דברי תורתו יש בזה משום לפני עיור לא תיתן מכשול שמכשיל את הגרא"ו באיסור ל"ת בפרך^{צח}. ולפי המבואר נראה ליישב שעד כמה שהגרא"ו סבור שהחזו"א מחויב ללמד אחרים מדברי תורתו, א"כ אין בזה לא תרדה בפרך ואף אם האמת שאינו מחויב בזה, שהרי מ"מ אין כאן השתעבדות ורדייה מצד הרודה וכמשנ"ת, [ויש לדון בזה עוד ועי' בהערה צט].

ונמצא א"כ שאין כאן 'פלוגתא' ביסוד הדברים בגדרי האיסור דלא תרדה בפרך, אלא שנחלקו החזו"א והגרא"ו האם אכן 'מחויב' הוא ללמד את תורתו לגדולי התורה שהיו באסיפה שם, והכל לפי המקום והזמן, ובזמן שהיה ר"ע בבית האוסרים סבר רשב"י שהוא מחויב בדבר בדרגה הגבוה ביותר, ושוב לא שייך לאסור בזה משום ל"ת בפרך^פ.

והראוני יסוד לדברים מעובדא נוספת שהייתה עם החזו"א (מעשה איש ח"ד עמ' קפ"ו), שבשמחת אירוסיו של הגר"נ שולמן זצ"ל עם בתו של הגרי"מ שלינגר זצ"ל ראש ישיבת קול תורה השתתף הגרשז"א זצ"ל. החזו"א שהשתתף בשמחה במהלך השמחה ביקש מהגרשז"א שישא דברים, אך הוא בשום אופן לא רצה לדרוש בפני החזו"א, החזו"א הפציר בו שוב, עד ששאלו מדוע הינך מסרב לדבר, ענהו הגרשז"א: "כיצד אוכל לדבר כשהחזו"א יושב כאן בשמחה, איזה צורה ופנים תהיה לזה שאעמוד לדבר?, אך החזו"א ביקשו שוב והוסיף: יודע אני שיש כאן חשש של "לא

^{צח} שאיסור ל"ת בפרך הוא רק כאשר עושה מלאכה מתוך הרדייה, אך אם רודה והשני אינו מסכים לעשות את המלאכה אינו עובר, ואף אם האיסור משום עצם הרדייה ועי' בזה לעיל (ג, ד), מ"מ חלק מהפצא של הרדייה הוא שהשני נרדה ומתוך כך עשה מלאכתו [ועי' להלן (י, א)].

^{צט} ובאמת שהיה מקום לדון עוד ליישב, שאין איסור לפני עיור כאשר השני סובר שמותר לו ע"פ דין לעשות כן, ולפיכך כל שהגרא"ו סבר שמותר אין איסור לפני עיור, אלא שעניין זה הוא נידון באחרונים, ובש"ת כתב סופר (יו"ד סי' ע"ז) הוכיח מכמה ראיות שאין בזה איסור דלפני עיור, אך ציין לשעה"מ (אישות ט, טז) שנקט לא כן ע"פ שיטה לנ"ל, והכת"ס דחה הראיה ע"ש, והשעה"מ ציין לש"ת משאת משה (שנת תצ"ד - יו"ד סי' ד'), ושם האריך בנידון זה ומסיק (עי' ד"ה ומענה חוזרני) שכל שלדעתו הדבר אסור, אסור לו להאכיל את חברו אע"פ שדעת חברו שהוא מותר ודלא כהכת"ס.

ולפמשנ"ת למעלה, אפשר שאין הכרח שהחזו"א סובר כשיטת הכת"ס שאין איסור לפני עיור בכה"ג, משום שלעניין לא תרדה בו בפרך כל שהשני סובר שהכפייה היא כ'כפייה על המצוות' א"כ אין כאן רדייה כאדון על עבדו, [ועי' להלן (בירורי הלכות ט, א-ב)], וד"ק.

^פ וחכ"א שיחי' רצה לפרש בעיקר המעשה באופ"א, שאין כוונת החזו"א שאמר את הד"ת מפני כבודו של הגרא"ו למרות שהיה בזה 'עבודת פרך', אלא שידע בעצמו שבעצם הוא יכול לסרב, ואעפ"כ מפני כבודו של הגרא"ו הסכים החזו"א מרעתו ורצונו לומר ד"ת, ובאופן כזה אין ל"ת בפרך שהרי לא היה מוכרח כלל בדבר, ושוב לא שייך לדון כאן משום 'לפני עיור'. ומ"מ איך שיהיה אין הדברים סותרים למשנ"ת בנידון בדין לא תרדה בדברי תורה, שהרי החזו"א גופיה הסביר שהיה להם ויכוח בעניין זה [אך כפי שנתבאר הויכוח היה רק במאורע שם ולכו"ע אדם שחייב לעשות עבודה קלה אין איסור ללחצו על כך וכנ"ל].

לא תרדה בו בפרך - למעשה

תרדה בו בפרך", אך אעפ"כ אבקש שתדבר, וגם משום שהכלה יתומה היא מאביה, וצריך שתדברו, אם לא בשמכם אז עכ"פ בשם ישיבת קול תורה.

בשלב זה החליט הגרש"ז שאי אפשר לסרב כ"כ לגדול הדור והסכים לדבר. הוא נעמד בפני המסובים ואמר: מי אני שאעמוד לברך ולדבר כאן כשיושב אתנו גדול הדור, אך היות שמרן ביקש ממני - מברך אני בשם הישיבה את החתן והכלה שיזכו לבנות בית נאמן בישראל. בזה סיים את ברכתו והתיישב. החזו"א העיר לו על הדרשה וחיידק^א.

והנה בפשוטו הדברים צ"ע, שהרי מעשה זה סותר לדברי החזו"א שחשש ללא תרדה כאשר אדם מאלץ את זולתו לומר דרשה, והרי הגרש"ז לא רצה בשום אופן לדרוש לפני החזו"א וכנ"ל, והיאך היה ניתן ללחוץ עליו. ונראה^ב מבואר כמשנ"ת, שבאופן שיש על האדם מצווה וחיוב לדבר, לכו"ע אין אסור ללחוץ לקיים את חיובו, והוויכוח היה רק האם אכן היה מחויב בדבר, ולפיכך כאן שנקט החזו"א שהגרש"ז מחויב בדבר מפני שהיה ר"י קול תורה והכלה הייתה יתומה מאביה, שפיר מותר ללחוץ עליו ואין בזה איסור.

-ג-

בדין רדייה לקיים מצוות

והנה לפ"ז עולה שאין 'כלל' שבדברי תורה וענייני מצוות אין איסור ל"ת בפרך, אלא שבדבר שהשני מחויב בזה מצד חיובו לשמים שפיר ניתן לכופו על כך שאין זה 'שירות' לזולתו כעבד לאדונו, אלא שכופה אותו לקיים חיובו וכשם שכופין על הצדקה ועל שאר המצוות.

ומעתה נחזור לנידונים הראשונים לעיל (ו, א) שלגבי הנידון הראשון כשלוחצים אותו לומר שיעור או דרשה, נראה שהנידון תלוי האם הוא אכן מחויב מצד הלכות ת"ת לומר את השיעור או הדרשה, ואם ננקוט שאכן מחויב הוא, וכגון שהוא מצווה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים, מסתבר שגם החזו"א מודה שאין בזה איסור ל"ת בפרך, שהרי זה ככופין על המצוות שאין בזה ל"ת בפרך.

אולם באופן שאינו מחויב ולוחצים עליו לומר דרשה, שפיר יש בזה חשש לא תרדה, ומסתבר שגם הגרא"ו לא נחלק בדבר וכנ"ל, והראוני שבאורחות רבינו (ח"א עמ' רל"ג) הביא שבבר מצוה לנכדו של הסטייפלר זצ"ל 'הפצירו רבות בכמה רבנים שידרשו, כשראה את זה מו"ר הקפיד ואמר שיש כאן לאו גמור 'לא תרדה בו בפרך', ואסור

^א כיום, אמר הגרש"ז זצ"ל לנכדו, מתפלל אני על עצמי איך העזתי לעמוד ולדבר כשמרן החזו"א יושב ע"י השולחן, והוסיף ואמר, שאינו מסוגל להבין את המראה שראה אז, שני ת"ח שדיברו עם חזו"א, והי' קצת מילי דבדיותא שהזכירו בפניו. עמדתי בצד וחשבתי כיצד יתכן לעמוד בפני גדול הדור ולדבר עמו כך, בעוד אני, לפני שדברתי עמו ישבתי והתכוננתי, ועל כל מילה שהוצאתי מפי חששתי מאד ע"כ מהספר מעשה איש.

^ב אף שאין למדים מתוך מעשה, אך מ"מ בוודאי שיש מכאן סייעתא למשנ"ת בדעת החזו"א.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

להפציר שידרשו, ואם רוצה מרצונו הטוב שידרוש, אבל לא להפציר וכו' עיי"ש. ואע"פ שמסתבר שהיה תועלת בדרשות והיה בזה 'מצווה', מ"מ כל דרשן אינו 'מחויב' בדבר, והמכריח את זולתו בדבר שאינו מחויב בו עובר בלא תרדה.

ומסתבר עוד, שלא רק בלימוד התורה אלא גם במצוות חסד, וכגון שיש אדם שצריך עזרה מאנשים אחרים, ויש כאן אדם שמחויב בזה הן אם זה מצד 'חובת הציבור' והן אם מחויב בזה משום שהיא מצווה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים, ומחויב להכניס את עצמו במעשה חסד הזה למרות שזה כנגד דעתו ורצונו, באופן זה אין איסור לכפותו על כך שהרי הכפייה אינה לעשות מה ש'אני' אומר לו וכרדיית אדון בעבדו, שהרי הכפייה היא לעשות מה שהוא מחויב ומדין כפייה על המצוות.

ולעניין זה שיש לו אימתא דציבורא ואינו חפץ לגשת לעמוד, באופן הרגיל כיון שאינו מחויב בדבר [ואף אם זה דבר ראוי שכל אחד יטול אחריות על צורך הציבור], אם כן אין היתר ללחוץ אותו לגשת לעמוד, ואף שיש קיום מצווה בדבר מ"מ אינו מחויב בדבר וא"כ אין זה מוגדר ככפייה על המצוות אלא ככפייה לעשות רצוני וזהו איסור ל"ת בפרך^{קי}.

ומעתה לכאורה גם זה שבעצמו צריך את החסד יכול לכפות את החברו, אם אכן חברו מחויב בדבר מצד מצוות חסד, שאע"פ שהפעולה נעשית עבור הכופה, אך העשייה אינה מתוך שליטה ורדייה כאדון בעבדו, אלא מתוך חיובו לקונו וכעת הנזקק הוא רק ה'חפצא דמצווה' ולפיכך כשרודה בחברו לקיים חובתו לא הוי 'רדייה' כרדיית אדון בעבדו^{קכ}, וזהו כעין משנ"ת לעיל (ד, ב-א) לגבי כפיית הרב שתלמידו יעבדנו עבודת עבד שאין בזה איסור כיון שאינו כעבודת עבד.

ודוגמא לדבר, אדם נתקע עם רכבו בכביש שאין כמעט עובר ושב, ועובר כעת אדם שיכול לסייעו, הרי שהשני חייב לסייעו שהרי זה מצוה המוטלת עליו, ואפשר שיש בזה החיוב של פריקה וטעינה^{קכ}, דלפי מה שנתבאר כעת יוכל בעל הרכב התקוע

^{קי} ואע"פ שהיה מקום לדון שכיון שאינו כופה אותו לקיים מצווה א"כ לעולם אינו מוגדר ככפייה לעשות רצוני אלא רצון קוני ולא חשיב כרדייה בפרך, אך בהכרח שזה אינו שא"כ מדוע אסר רבינו יונה לצוות על זולתי לעשות טובה ולקנות ככר עבורי, הא לו יהי שיש כאן כפייה, אך עדיין הכפייה היא לעשות חסד, ובהכרח שכל שאינו מחויב ואסור לרדות בו כמו שאסור לרדות כל אדם, א"כ הגדרת הכפייה היא רדייה בפרך.

^{קכ} ואע"פ (שבפשוטו) גם העבד חייב מדינא לעשות מה שאדונו מצווהו, מ"מ כאשר מצווה אותו גדר החיוב 'לעשות רצון אדוני', וזה גופא אסור על אדונו לרדות ולצוותו בדברים המפרכים, אך בעניין חסד אינו מחויב לעשות 'רצון הנזקק', אלא ללכת בדרכי ה' ולגמול חסד עם הנזקקים, וכיון שאין הייחס אלא הנזקק אלא כאתרוג שמקיימים בו מצווה [לא בייחס לקיום אלא בייחס לחיוב, ודו"ק]. וא"כ כשכופה אחרים שיעשו עמו חסד הוא ככפייה שיעשו מצווה בלא שייכות אליו ככפייה שיעשו רצונו וכאדון המצווה עבדו.

^{קכ} והוא תלוי ביסוד החיוב של פריקה וטעינה, ובחינוך (מ' פ') מבואר שהוא משום חמלה על האדם שנפל שורר, ולכאורה עניין זה הוא לאו דווקא בבעלי חיים, וכבר נחלקו הראשונים האם חיוב פריקה

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ללחוץ אותו שיעזור לו, ואף אם לפי כללי דין 'כופין על המצוות' אין היתר לכפות ממש על כך^{קי}, מ"מ מותר לו ללחוץ אותו, ואין לחוש בזה משום לא תרדה שהרי לוחצו לקיים חובתו לבוראו ואינו רדייה כרדיית אדון בעבדו^{קי}.

-ד-

הרודה בחברו לקיים מצוות ויש תועלת לעצמו

ועדיין יש לדון באופן הנ"ל, כאשר השני שכופה אותו יודע בעצמו שסיבת הכפייה אינה מחמת שאיכפת לו כבוד שמים ולוחצו אך ורק כדי שיקיים חובתו לבוראו, אלא משום שהוא נצרך לטובה הזו לכן הוא לוחץ, ואם היה זה דבר שנוגע לחברו לא היה מתערב במצווה זו ללחוץ על כך, וכן יש לדון באופן שכופה אותו לקיים איזה מצוה וכגון להשלים את המגיד שיעור שלא הגיע (וכנ"ל), אך יש לו בזה טובת הנאה ונמצא א"כ שמצידו רודה גם מחמת 'רצונו' שפלוני יעשה מה שהוא רוצה.

ולפמשנ"י שיסוד ההיתר לרדות בחברו לקיים את המצוות הוא רק באופן שאכן חברו מחויב בדבר, נראה שגם באופן זה שאינו מכוון לשם שמים מ"מ לא שייך כאן האיסור, שהרי חברו אינו עובד ועושה מלאכה עבורו אלא עבור עצמו לקיים את חובתו לקונו, ויסוד האיסור לרדות בזולתו ולהשתעבד בו לצרכיו בעבודת פרך, וזה אינו שייך באופן שעושה את המלאכה לעצמו.

ובאמת שלעיל (אות ב) נתבאר מהגמ' בפסחים לגבי רשב"י ור"ע, שגם באופן שהנרדה סובר שאינו מצווה על הדבר, אך הוא יודע שהרודה חושב שהוא מצווה על הדבר, אין בזה משום ל"ת בו בפרך, שהרי הרדייה אינה מתוך השתלטות על זולתו אלא רק כעין כפייה על המצוות.

ועדיין יש להסתפק, באופן שהוא מצידו כופה את חברו אך ורק מתוך נקיות לעשות רצון קונו, אך השני אינו יודע מכך או שאינו מאמין לו, והוא 'נכפה' מחמת שפלוני מצווה עליו ומכריחו, האם באופן זה יש היתר.

ולכאורה נידון זה תלוי בחקירה האם האיסור לא תרדה נקבע כדין ב'עבד' שלא ירדו אותו וישפילהו, או כדין ב'אדון' שלא יתאכזר על עבדו, שאם הדין ב'עבד' אפשר שגם באופן שמצד האדון אין כאן רדייה בפרך אסור, שהרי עושה כן מתוך

וטעינה נאמר רק בבהמה או גם באדם, ולפ"ז דנו פוסקי הזמן בדיון פריקה וטעינה ברכב שנתקע וכד', והגר"י לברמן זצ"ל (בקובץ צהר ח"ו) האריך בסוגיא זו, ואכ"מ.

^{קי} וכגון שזהו מצוות עשה שמתן שכרה בצידה, או לפי דעת הפוסקים שאין היתר לכפות את חברו על המצוות ורק ע"י ב"ד, ועי' בזה בקצה"ח ובנתיבות המשפט ובמשו"ב (סי' ג').

^{קי} ויש לדון באופן שיש מצווה וחיוב על חברו לעזור לו, אך הוא מכוון לרדות בחברו משום תועלת עצמו, האם מותר כיון שיש חיוב על חברו לעזור לו, או שאסור שהרי אינו כופה אותו על 'מצווה' אלא רודה בו לתועלת עצמו והוא כרדיית אדון בעבדו, ואי"ה להלן יבואר נידון זה.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ההכרת, אך אם הוא דין ב'אדון' כיון שכאן אינו כופה אותו להשתמש בו אלא שיקיים חובתו לבוראו לא שייך בזה ל"ת^{קח}.

ולכאורה לפ"ז היה נראה שאם מכריחו לעזור לו, והוא מכוון לתועלת עצמו, וגם חברו יודע שמכוון לתועלת עצמו, ואע"פ שחברו מחויב בדבר - אסור, שהרי הן מצד הרודה והן מצד הנרדה המעשה מתפרש כהשתמשות בחברו, וא"כ לפי שני הצדדים יש לאסור משום ל"ת בו בפרך.

ואולם יש לדון, שאפשר שכל שהאדם מחויב בדבר מצד חיובו לקונו, א"כ חשיב שעוסק ועובד לצורך עצמו, ואע"פ ששני הצדדים אינם חושבים על כך, מ"מ המעשה שלו הוא מעשה קיום חיובו כלפי שמיא ובאופן זה אינו עובר, שהרי זה ככופה את חברו שינקח את ביתו של עצמו שמסתבר שאינו עובר משום ל"ת.

סימן ט

השארית ספרים ולכלוך בבית הכנסת

-א-

באיסור השארית ספרים ולכלוך

נתבאר לעיל (סי' א') שיש איסור לא תרדה בו בפרך גם בבן חורין, ולפ"ז באופן שאחד 'מצווה' על זולתו לאסוף או להחזיר את ספריו, יש כאן לחוש לדברי רבינו יונה וסייעתו לאסור, ואע"פ שאם ננקוט שרק 'עבודת פרך' אסורה ולא כל ציווי הוא בכלל זה, וקשה להגדיר החזרת כמה ספרים כעבודה קשה, אך אפשר שכו"ע מודים לרבינו יונה שלכפות בן חורין לעשות דבר כנגד דעתו ורצונו תמיד זה נחשב לעבודת פרך, ולכן המצווה על חברו להביא לו ספר או להחזיר את ספריו יש לחוש בזה לדברי רבינו יונה ואסור^{קט}.

ואולם עדיין יש לדון בשכיר שאחראי על החזרת כל הספרים הנותרים במקומותיהם, ובאופן כזה לכאורה גם אם ננקוט שהיא 'עבודת פרך', מ"מ אם מעיקרא נאמר לאותו אדם שמלאכתו להחזיר את כל הספרים למקומם יהיה איך שיהיה וגם אם יהיו הרבה ספרים, הרי שבאופן זה גם השל"ה מודה שאין איסור ל"ת בפרך ועבודת עבד וכמשנ"ת לעיל (סי' ב').

^{קח} ובחינוך (מ' שד"מ) בשרשי המצווה נזכר הטעם משום שיש לאדון להיות רחמן וכו', ולא מפני הדאגה לכבוד העבד, וכן משמע מהספרא (בהר"ו, ז) שהאיסור משום הרדייה של האדון.
^{קט} כגון חברותא שאחד דומיננטי וטיפוס חזק והשני טיפוס עם אופי חלש, והחזק מצווה על השני שיביא ספר או יחזיר את הספרים בצורה שקשה לו להשתמש ממנו, שאם אינו 'מחויב' בדבר יש ל'מצווה' לחוש לאיסור ל"ת בפרך.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ולכאורה רק באופן שמעיקרא דיברו על כמות סבירה של ספרים, והזדמן כעת שהצטברו הרבה ספרים באופן שלא הייתה כוונתו לזה מראש, ומאידך קשה לו לסרב לאסוף את כל הספרים 'ולהתווכח' שלא זה היה הסיכום ואינו מחויב בכמות כזו, שבזה אפשר שיש חשש לא תרדה, אם נגדיר את עבודה זו כעבודת פרך מחמת גודל הקושי או מטעם אחר, ועיי' בהערה^ק, ובאופן זה לדעת הש"ה עוברים בלא תרדה, שהרי מעיקרא לא הגיע על דעת שישנם כ"כ הרבה ספרים, ולדעת המג"א כיון שיכול לחזור בו אפילו באמצע היום אין איסור ל"תק"א.

ובאופן שאינו אחראי על הספרים, מסתבר שאם החליט לאסוף אין בזה ל"ת בפרך שהרי החליט מדעתו ורצונו לאסוף את הספרים ומי כפהו על כך, רק שפעמים אדם מחליט שהוא מחויב להחזיר את הספרים מצד ביטול תורה דרבים או כבוד הספרים וכד' או כשהוא גבאי בית הכנסת, ובאופן כזה יש לומר שהמוציא ספרים ואינו מחזירם עובר בל"ת בפרך, שהרי במעשיו הוא משעבד את מי שיש לו אחריות, וזה כנגד דעתו ורצונו שהרי בוודאי היה מעוניין שכל הספרים יהיו במקומם ולא יצטרך לטרוח בכך.

והנה בעיקר נידון זה כבר דנו גדולים וטובים, וכבר נודעו דברי הקה"י זיע"א במכתבו^ק ש'ודאי מידת אכזריות ורשע להטיל על אחרים להחזיר ספרים שהוא השתמש בהם, ואולם בדבריו לא נזכר האיסור של 'לא תרדה בו בפרך', ובפשוטו לא שייך בזה לא תרדה בפרך (וכנ"ל).

אכן העידו בשם כמה גדולים זצ"ל שחששו בזה משום לא תרדה^ק, וכנראה דבריהם נאמרו כאשר אין אדם שנשכר למלאכה זו של החזרת הספרים, ומאידך הוא אחראי

^ק ולכאורה לא שייך 'לא תרדה בפרך' באופנים המבוארים בראשונים, אלא רק מחמת שהיא עבודה קשה עבודה המפרכת גופו של אדם, לפי המבואר לעיל (ו, ב) עוברים גם באופן זה. שהרי זה עבודה עם תכלית ושיעור, וכן אין כוונת מאן דהו להעביד את המסדר כדי לצער, וגם לפי מש"כ הראשונים ללמוד דין זה של 'פרך' ממצרים ולאסור עבודת גברים לנשים ועבודת יום ולילה, מ"מ באופן הרגיל מסתבר שלא שייך עניין זה שהרי זה עבודת גברים, וגם היא עבודה שאינה מסוימת דווקא ליום או ללילה.

ואולם אם נגדיר זאת כעבודה קשה המפרכת גופו של אדם יש לאסור. ויש להוסיף שאם ננקוט שאינה עבוד פרך, א"כ אין לאסור אפילו לדעת רבינו יונה, שהרי באדם שזהו תפקידו בוודאי שלא כל עבודה נחשב לעבודת פרך וכנ"ל, [ואולי באופן שהיא עבודה שאינה מתאימה למסדר הספרים, יש לאסור לפי שזה כעין עבודת גברים לנשים, ועיי'].

ויש לדון עוד כאשר רק אוסף הספרים קשה לו וזה מפרך את גופו האם עוברים על לא תרדה בפרך, שאפשר שדין 'פרך' אינו נמדד בכל אדם לפי מה שהוא, אלא רק 'סוג עבודה' שהיא פרך, ועיי'.

^ק א"כ יהיה לו הפסד גדול אם לא יסכים לאסוף את הכול עיי' לעיל (ביאורי סוגיות ו, ג). ויל"ד בזה מי עובר, האם הגבאי שלוחצו, או המשאיר את הספרים שגורם ל'עבודת פרך', גם שלכאו' יש כאן כמה שעשהו, שהרי ע"י כל אחד שהשאיר את ספריו בלחוד עדיין לא הייתה זו עבודת פרך ועיי'.

^ק קריינא דאגרתא (ח"א מכתב נ"ט), ושם נוסף חומרא אם האוסף ת"ח שמחמת כן בטל מלימודו. ^ק מפורסם שכן היה מודעה בכולל חזו"א מהגה"צ רנ"מ קרליץ זצ"ל [אביו של הגר"ק] "אם הניח את הספר שלא במקומו, עד שבא מתנדב וסידר הספרים במקומם, הריהו צריך לחשוש גם משום

לא תרדה בו בפרך - למעשה

על הדבר, וכגון שהוא גבאי בית הכנסת או שהוא מרגיש אחריות על הדבר, ובאופן זה יש מקום לומר שאסור משום לא תרדה וכו' ועי' בהערה ק"ד.

ובאמת שנידון זה שייך יותר באופן שמשאיר לכלוך כוסות וכדומה בבית הכנסת, וחברו אוסף את הכלל שלו, שאם זה מצב ש'מחייב' לנקות מחמת כבוד בית הכנסת, א"כ נמצא שהמשאיר את הכלל מטייל על השני את חיוביו, ורודה בו לעשות דבר שהוא עבודת פרך, ומ"מ מסתבר שכל זה רק באופן שאכן היא 'עבודת פרך', אך אם משאיר מעט לכלוך שאינה עבודת פרך מסתבר שאינו עובר וכאן אין לחוש לאיסור ל"ת המבואר ברבינו יונה קט"ו.

ויש אופן נוסף שיש בו חשש לא תרדה בפרך, כגון שעושים שמחה בבית הכנסת, ואחר השמחה נשארים הספסלים והשולחנות לא מסודרים, והמנקה נאלץ לסדר את הריהוט במקומו למרות שאין זה מתפקידו, או שמשאירים לכלוך מרובה והמנקה צריך לנקות לכלוך שאינו מקובל, ואין זה מתפקידו וחיובו לנקות, ומאידך

הלאו "ובאחיכם בני ישראל לא תרדו בפרך" שנצטוונו שאסור לשעבד אדם מישראל לעשות קטנה או גדולה (עי' רבי"ט), וראה בתשובות והנהגות (ח"ה סי' שצד) שכתב 'ושמעתי על רב גדול בפרנקפורט דתלה מודעה בבית המדרש, שמי שלוקח ספר ולא מחזירו עובר בלאו "דלא תרדה בו בפרך" כיון שגורם לגבאים לטרוח שלא מרצונם ולהחזיר את הספרים למקומם, וחידוש גדול הוא שאפילו לא בקש מחבירו רק גרם לחבירו לטרוח בניגוד לרצונו דינו כעבודת פרך ואסור בלאו, ומו"ר הגר"מ שניידער זצ"ל היה מאוד נבוך בזה שהרי האיסור הוא לרדות בפרך, ולהחזיר ספרים למקומם אינה עבודת פרך, אבל אמר שכיון שגברא רבה אמר מילתא, הלוא הוא רבינו יונה מגדולי הפוסקים הקדמונים, ראוי לחוש לדבריו, ולא לגרום לחברו לטרוח בניגוד לרצונו, וכ"ש במקום שעלול לגרום ביטול תורה, שמחפשים את הספר ולא מוצאים אותו כיון שאינו במקומו, ובספרו טעם ודעת עה"ת (ויקרא כה, מג) שכך פרסם גם רבו הגר"מ שניידר זצ"ל לחוש בזה ללא תרדה ע"פ רבינו יונה.

ק"ד וכן משמע בלשון המודעה שהיה מתנדב ולא 'שכיר' לעבודת סידור הספרים, ולכן באופן שהוא אחראי על הדבר ומחויב לאסוף את הספרים (מחמת תורנות, או מחויבות מוסרית, ציבורית), ומאידך לא נכנס לדבר על דעת שאנשים ישאירו במכוון ספרים, בזה יש לדון שעובר משום ל"ת בפרך. ואולם גם בזה יש חידוש גדול, שהרי לא 'ציווה' עליו לאסוף ואפילו לא ביקש ממנו, רק שגרם לזולתו שיעשה עבודה שאינו חייב בה, ואפשר שנקטו שכיון שפיזור מחייבו לסדרם, א"כ בכך רודה בו בעבודת פרך כנגד דעתו ורצונו [ואף שאין כאן 'ציווי', אפשר שבמה ש'מחויב' לא בעינן ציווי, וכשם שבאדון הרודה בעבדו מסתבר שא"צ דווקא ציווי ויעי']. ועוד העירו, שבאופן הרגיל אין אוסף הספרים עובד ומשרת את הציבור, שהרי הוא עובד אצל 'הגבאי' או שאיכפת לו שיהא הבית כנסת מסודר, וקשה להגדיר שמשמשי הספרים משתעבדים ומשתמשים בו בפרך, ואפשר שאמרו כן בדרך הפלגה שלפי דברי רבינו יונה שייך כאן 'עניין' האיסור, וצ"ע.

קט"ו שהרי אין כאן 'ציווי' וכבר נתבאר לעיל (ז, ד) שדברי רבינו יונה נאמרו רק במקום 'ציווי', ויש להוסיף עוד שעד כמה שהוא מחויב בדבר, א"כ אין לאסור משום הרבינו יונה וכשם שעבד עובר רק כשרודה בו בעבודה שהיא בעצם עבודת פרך וכו', שם. ויש מקום לדון עוד, שכיון שהשני עושה זאת מחמת 'כבוד בית הכנסת', א"כ אי"פ שהשני גרם לו לעשות זאת מ"מ הוי כעושה לקיים מצוותו שנתבאר לעיל שאין בזה לא תרדה, ועי'.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

נפשו שפלה ואינו מסוגל להתחמק מלעשות זאת, ובאופן שזה עבודה קשה יש לחוש בו משום לא תרדה בפרך^{קטז}.

-ב-

הגורם לחברו לעבוד בפרך

והנה יש לדון לגבי המשאיר ספרים ואינו מחזירם, שעובר על לא תרדה משום שרודה בחברו שרוצה לעיין בספר, ומחמת שחברו לא החזיר את הספרים צריך לחפש ולטרוח עבורם וא"כ רודה בחברו שמחפש את הספר. ועל דרך זה יש לדון באדם שחוסם את החניה ואינו מאפשר לחברו לצאת עם רכבו, וכן כשאדם חוסם את המעבר שמיועד לציבור, וע"י שחוסם לו את הדרך גורם לו לטורח ולעבוד בפרך לסחוב משא כבד וכדומה.

ונראה שזה וודאי שבאופן שאינו בגדרי עבודת פרך אינו עובר, שהרי אינו 'מצווה' עליו לאסוף את הספרים או לטרוח, וכבר נתבאר שכל שאינו בדרך ציווי ורדייה לא שייך לאסור משום הרבינו יונה, ולכן לעניין חיפוש הספר עבור עצמו בוודאי קשה להגדיר זאת כעבודת פרך האסורה, ולעניין חסימת החניה וכד', לכאורה ע"י זה גורם לו לעבוד 'עבודת פרך' שפיר יש לדון לאסור זאת, שהרי בוודאי מסתבר שאם מאלץ את עבדו לעבוד בפרך עובר משום לא תרדה אע"פ שלא ציווה עליו (וכנ"ל).

אולם העירני בזה הגרנ"מ רוזנברג שליט"א שמסתבר שיסוד איסור לא תרדה הוא לרדות בחברו שישמש אותו, אך אם מאלץ את חברו לעבוד בפרך עבור עצמו, אף שפשוט שהדבר אסור, אך לא שייך בזה לא תרדה בפרך, שאין האיסור להטריח את השני או לצער, אלא לרדות ולהשתמש בו כעבד, וכאשר גורם לו שצריך לטרוח לחפש את הספר או לסחוב את המשא מהרכב, אין כאן 'השתמשות' בזולתו, שהרי חברו עובד עבור עצמו.

ולפ"ז אם מפזר ספרים או לכלוך וכדומה, שמאלץ את עבדו או משרתו לעבוד בקושי אצלו, וכן כשחוסם את החניה, או מאריך את דרכי הגישה למקום עבודה של פועל שבא לעבוד אצלו, שפיר יש לחוש משום לא תרדה אע"פ שאינו ע"י 'ציווי', שהרי

^{קטז} ובאופן שזה עבודה 'קשה' שמוגדרת כעבודת פרך, בוודאי שגם אם אינו מצווה על כך יש לחוש משום לא תרדה שהרי עושה זאת כנגד דעתו ורצונו, שהרי לא נשכר לסדר את הספסלים או לנקות לכלוך גדול כמו לכלוך שאחרי שמחה, וגם אם אינו בגדרי 'פרך', בוודאי לא גרע ממה שדנו איסור ל"ת באספת ספרים משום שמאלצים אדם לעשות מלאכה שאינו מחויב בה כנגד דעתו ורצונו, שאפילו בלא 'ציווי' אסור.

אולם חכ"א שיח' העיר, שלכאורה נידון זה שייך רק בפעמים הראשונות שהמנקה או המסדר אינו יודע שלפעמים יש לכלוך או בלגן מרובה, אך לאחר שרואה שפעמים יש דברים כאלה, הרי שעליו לפנות לגבאי ולסכם עמו בצורה ברורה מה כלול בעבודתו ומה לא, או לחילופין על מה יש להוסיף בתשלום, ואם אינו פונה לגבאי א"כ הריהו מסכים לזה ואין בזה משום ל"ת. ונראה שזה תלוי בנסיבות, ופעמים שמחמת הבושה או הלחץ אינו רוצה לעשות עסק מדברים שקוראים פעם בתקופה וכד', ורוצה למצוא חן בעיני הגבאי וכד', וא"כ עדיין אין זה מדעתו ורצונו.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

מאלץ את חברו לשמש אותו בעבודת פרך, אולם כשגורם לו טרחה ועבודת פרך עבור עצמו לא שייך איסור זה.

-ג-

בדין מעמיד את חברו בחיוב מצוות

וראיתי שהסתפקו באדם שמטיל על זולתו מצוות שיהיה חייב לקיים כנגד רצונו, וכגון שממציא לו מצוות שאי אפשר לעשותם ע"י אחרים, וע"י כך יצטרך לטרוח ולעבוד עבודה קשה או עבודה שאינה מתאימה לו, וכגון אדם זקן שעולה לאוטובוס ועושה כן על דעת שיהיו בני אדם שיקומו לו מפני כבודו, זקנותו או מחמת חשש סכנה שיעמוד הזקן במשך הנסיעה, האם באופן זה עובר על ל"ת בפרך ועבודת עבד כיון שעולה על דעת לרדות בהם, או דילמא שיכול לטעון שהוא אינו רודה בהם ומה שהם קמים עבורו הוא מפני המצווה שהם חייבים בה.

והנה בוודאי שעניין זה הוא מידה מגונה עד מאוד, אך אפשר שבאופן זה לא חשיב רדיה בפרך, שהרי נתבאר לעיל בטעם ההיתר לרדות בבנו ותלמידו משום שאין הרדייה כרדיית אדון בעבדו אלא כצורה של בן המשמש את אביו, ועל דרך זה י"ל גם כאן שהרי הם אינם קמים ומתאמצים מחמת הגברא, אלא מחמת החפצא דמצוה שעומדת כאן לפתחם.

ואולם נראה שאין ראיה מהדין בנו ותלמידו, דשאני התם שזהו המהלך הרצוי שהקב"ה ציווה בתורתו שהבן והתלמיד יכבדו, והוא דבר חיובי עד שאמרו חז"ל שהמונע מתלמידו לשמשו מונע מהם טובה וכנ"ל (ד, א), משא"כ הכא שהוא דבר המזדמן שמחמת שהמציא את עצמו לפניו צריך לכבדו א"כ דמי יותר למלך ונשיא שאע"פ שיש מצווה לכבדם מ"מ כתב רש"י שיש בזה איסור ל"ת בפרך, ובפרט כשממציא לו מצוות כהשבת אבדה וחסד, ששם אין שום ביטוי בצורה בין עבד לעושה חסד והחילוק הוא רק בכוונה ובתוכן הפנימי של הדבר, ובזה בוודאי יש לחוש שאסור להביא את חברו למצב שיהיה מוכרח לעשות עמו חסד וכד'.

ונראה לדון בזה, ע"פ מה שנתבאר לעיל (ז, א) בדעת רבינו יונה שסובר שגם המצווה את חברו לקנות לו ככר לחם מהשוק עובר בל"ת בפרך, דאע"פ שלגבי עבד עברי לא הוי רדייה, מ"מ גדר האיסור הוא לרדות בחברו לעשות מלאכה שאינו אמור לעשותו, ולענין זה בב"ח שאין מוטל עליו שום שיעבוד לזולתו גם דבר קט מוגדר כרדייה בפרך, ולפ"ז לכאורה בנידון דידן אם יזמין לה מצוה שאינה כרוחה בטרחה מרובה, מסתבר שאינו עובר בל"ת בפרך, שהרי הוא מחויב במלאכה הזו מחמת המצווה והוא כפועל שכל שעושה את המוטל עליו אינו עובר בל"ת.

ולכאורה סברא זו תלויה האם אין לו זכות להמציא לו מצוות שאינו מחויב בהם ובכך לשעבדם, שלענין זקן אפשר שבעצם זכותו לנצל את זקנותו, ולפ"ז באופן שהיא מלאכה קשה בוודאי אסור דעכ"פ אינו עדיף מנשיא ומלך שאסור להם לרדות

לא תרדה בו בפרך - למעשה

בהם. מיהו אפשר לדון כאן היתר מצד אחר, לפמשנ"ת שאיסור ל"ת בפרך הוא לעשות מלאכה, ולא בכל דבר שאינו נעים לשני לעשות הוי עבודת פרך ולפיכך אין לא תרדה בפרך ברדיית חברו לתת צדקה, ואפשר שלעמוד בנסיעה אינו בגדר 'עבודת' פרך, והוא גם כעין צדקה שאין בה ל"ת, ועי'.

סימן י

בדין רדיה בדבר שאינו מלאכה ו'הנהגה הראויה'

-א-

לרדות בחברו לעשות דבר שאינו מלאכה

בקובץ אגרות חזו"א (ח"ב סי' פט) כתב וז"ל דכאות רוח של האדם קשה יותר מדוחק של הצרכים הגופנים, ובהיות כן, יש לי הצדקה שלא לאכף עלי בבקשות לעשות דברים שהם דכאות רוח אלי, ונגד דברים משוכנעים לי. ולהשיב ריקם פני מבקשים קשה עלי מאוד, ובש"ת לר"י ז"ל כתוב שזה בכלל לא תרדה בו בפרך עכ"ל, [נציין לזה בתשובות והנהגות (ח"א סי' תק"מ)].

ויש לדון בכוונת דבריו שברבינו יונה כתוב 'שזה' בכלל ל"ת בו בפרך, האם כוונתו שאם יעשה מה שמבקשים ממנו לעשות דברים שהם דכאות רוח אצלו כנגד מה שמשוכנע, הרי בזה עוברים על לא תרדה, או שגם אם יסרב יעברו בל"ת בפרך, כיון שקשה עליו מאוד להשיב ריקם את פני המבקשים, ונמצא שהמבקש ממנו דבר הוא מכריחו 'לעשות' דבר כנגד רצונו, שהרי ממ"נ לעשות את המבוקש הרי זה דכאות רוח ונגד המשוכנע אצלו, ולסרב כיון שהוא דבר קשה עליו מאוד נמצא שהמכריחו לסרב גם גורם לו לעשות פעולה כנגד רצונו, וא"כ גם בזה הוא נכנס לכלל ל"ת בפרך.

והראוני לשו"ע (וי"ד רמח, ז) 'אדם שוע שנותן צדקה יותר מהראוי לו, או שמיצר לעצמו ונותן לגבאי כדי שלא יתבייש, אסור לתובעו ולגבות ממנו צדקה, והגבאי שמכלימו ושואל ממנו, עתיד הקב"ה ליפרע ממנו'. ומדלא הזכיר ללאו דלא תרדה בפרך משמע שהלוחץ על חברו לתת צדקה אינו עובר על ל"ת בפרך, אלא כשאר איסורים של בן אדם לחברו שאסור לבייש ולצער שום אדם מישראל.

וביאר הדבר, שהאיסור הוא לרדות בחברו שיעשה 'עבודת' פרך, וכשרודה בו לתת צדקה וכן בשאר הדברים שאינם בגדר מלאכה ועבודה אין בהם ל"ת בפרך, ואע"פ שפשוט שאסור ללחוץ על זולתו שיעשה דבר, אף שיכול לסרב אך הרי גם יודע שקשה לו הסירוב ונמצא שמצערו ועובר על כמה איסורים של ב"א לחברו וכנ"ל,

לא תרדה בו בפרך - למעשה

אך מ"מ אינו עובר על ל"ת בפרך^{ק"י}, ולפ"ז כוונת החזו"א שלעשות את הדברים שהם נכאות רוח עבורו הם ל"ת בפרך^{ק"ח}.

ונפק"מ גדולה בנידון הנוגע למעשה שפעמים אדם רודה בזולתו שיתן לו אישור עבור העיריה לבנות, או לקבל את בנו למוסד מסוים וכד', והיו שעוררו שיש בזה משום לא תדרה בפרך, ולפמשינ"ת נראה שכיון שאין כאן 'מלאכה' ועבודה^ה לא שייך להגדיר זאת כעבודת פרך^{ק"ט}, ואף שיש לדון בזה משום כמה איסורים אחרים^{קכ}, אך אין בזה לא תדרה בפרך.

ואולם כשלוחץ על זולתו לעזור לו ולהפעיל את קשריו שיקבלו את בנו במוסד, וכן כשלוחץ עליו שידבר עליו לשלטון^ה יסדר לו עניינים בעיריה וכו', כיון שזה 'פעולה' ו'מלאכה' שמחייבת תמורה, ואם אינה לשכירות אלא לבסוף ניתן לקדש אשה תמורת כך שידבר עליה לשלטון^{קכא}, ובאופן זה אפשר שהרודה בחברו על כך עובר משום ל"ת בפרך^{קכב}.

ב-ב-

זהירות בכבוד פועליו שכיריו ובני ביתו

בספר חסידים (כת"י פראמא אות תתרכ"ז) 'כתיב לא ירדנו בפרך לעיניך^{קכג}, אל יקניט אדם את פועליו ואת שכיריו ואת מלמדי תינוקות יותר מדי אם עוסקים, ואומר להם פלוני פועל ואותו שוכר עושים יותר מכך, כי כל מי שמקניט אינו רואה סימן טוב וברכה באותה פעולה וכו', ומדבריו למדנו שאע"פ שמצווה אותם על מלאכות כדן וכפי כל שיטות הראשונים הנ"ל, מ"מ אם רודה בהם בשעת מלאכה ומקניטם עובר באיסור ל"ת בפרך.

ומצאנו עוד בספר יוסף אומץ (לר"י יוזפא הקדמון עמ' 290) שכתב 'שאם יש לו נער או בחור ומבקש ממנו איזה שירות מה שראוי לפי כבודו, או שקיבלו עליו השירות בעת שהכניסו לביתו וכו'. ואם על משרתיו העושים עמו בשכר מוזהר האדם להשגיח שלא להכביד עולם ביותר, ואמרו חז"ל אפילו בע"ע שמשועבד יותר לאדונו משכיר

ק"י אך זה אין נראה לומר שכיון שאין לו תועלת ממה שמסרב לא חשיב רדייה בפרך, שהרי איסור ל"ת בפרך הוא כשצווה עליו שיעשה מלאכה שאין ממנה תועלת וכמבואר ברמב"ם (א, ה) וכו"ל.

ק"ח ויש להוסיף שנראה שכשאדם סבור שמלאכה זו שיעשה עבור חברו היא 'עבודת פרך' - אסור לו לעשות מלאכה זו, שהרי בכך עובר על לפני עור שמכשיל את חברו בל"ת בפרך, ועי' במש"כ בנידון זה לעיל (ביאורי סוגיות ח, ב).

ק"ט שהרי הוא צריך רק 'הסכמה', ואילו 'החתימה' היא רק גילוי הסכמתו וא"א להגדיר את פעולת החתימה כמלאכה ועבודה.

קכ בנידון של אישור לעיריה יש לחוש בו משום לא תחמוד (הגמ"מ לובין שליט"א), וברדיה לקבל את בנו יש לחוש בו משום כמה איסורים של בן אדם לחברו.

קכא כמבואר בקידושין סג, א ע"ש.

קכב ושמעתי שכבר עוררו על זה.

קכג וציינו המפרשים שיש כאן ט"ס והכוונה לל"ת בפרך ולא לפסוק זה המדבר בע"ע הנמכר לעכו"ם שצריך למנוע מהעכו"ם לרדות באחיו.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

שנה, שאל יאמר לו החם לי את הכוס והוא אינו צריך וכו', כ"ש שלא יכביד עולו על שאר בני ביתו שאינן מקבלין שכר ממנו בשום מלאכה, רק במה שעושים ברצונם הטוב ואין מתביישין בו.

וכל שכן שאיסור גדול דאורייתא הוא לנכבד לצוות שום דבר למי שיהיה, כי בע"כ יענה אמן וכן יעשה אע"פ שהוא נגד רצונו מפני שאין לו פנים למרות המצוה אחרי שהוא נכבד, וכ"כ החסיד ר"י בשערי תשובה בכותבו הלואין שאין העולם נזהרין בהן וז"ל וכו' עכ"ל. וראיתי לא"מ החסיד ז"ל מדקדק בלשונו כשמבקש מאחד מתלמידיו ללכת אל בית שכנו, א"ל בדרך שאלה, רצונך שתלך לבית פלוני ולא בלשון ציוויקבד.

ונראה לי כשמכניס אדם לביתו נער או בחור היודע ללמוד, והבעה"ב צריך שיעשו לו איזה דברים שיש להם קצת בושה בהם, אז קודם שיקבלם בביתו וכו' יתנה עמהם שע"מ כן מכניסם לביתו שיקבלו ברצונם לעשות לו איזה שירות שמפרש להם, ואז אין חיוב להחניף להם בעת שמבקש מהם לעשות אחת מהמלאכות ההמה אחר שתנאי התנה וכו' עכ"ד, וראה בזה עוד דברים נשגבים בפלא יועץ (ערך 'שמש' ו'טורח') והובאו מדבריו להלן (בירורי הלכות פ"ג ופ"ד).

ומדברים אלו למדנו עוד כמה הלכות גדולות בדרך הראויה לנהוג עם פועליו ושכיריו, א. דברי הספר חסידים שיש לנהוג בהם בכבוד ולא לרדות בהם ולהקניטם בדברים שזה בכלל ל"ת בפרך, ב. להיזהר של להכביד עולו על בני ביתו, ג. שאם אינו מצווה רק שאומר בדרך שאלה, רצונך שתלך לבית פלוני באופן זה מותר, ד. אם מעיקרא מתנה עם שכירו שבא על דעת כך שיעשה כל דבר שירות שיבקש ממנו אין בזה חשש.

ולעיל (ז, ד) נתבאר לדון לגבי ההלכה הג' שנתבאר מהיוסף אומץ בשם אביו החסיד ז"ל שהיה 'מדקדק בלשונו כשמבקש מאחד מתלמידיו ללכת אל בית שכנו, א"ל בדרך שאלה, רצונך שתלך לבית פלוני ולא בלשון ציווי', האם הכוונה רק משום שבאופן זה אכן התלמיד היה עושה מרצונו שהרי נתן לו רבו אפשרות לסרב, או שכיון שאינו בדרך 'ציווי' בזה מצד המבקש לא חשיב 'רדייה' שהרי אינו מצווה ומכריחו אלא מגלה לו שהוא מעוניין בדבר כזה ע"ש.

קבד ולכאורה צ"ב הרי התלמיד מחויב לשמש את רבו, ואף אם ננקוט שאסור לרדות בפרך, [ועי' בהערה לעיל מדברי המכילתא שמותר], אך ציווי בעלמא לתלמידו לכאורה לכו"ע מותר, ומדוע נמנע מכך, ואפשר שחשש שאינם בגדרי תלמיד שהרי דין זה בפשוטו נאמר רק ברבו מובהק (עי' בזה בירורי הלכות י, ה), ועי'.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

-ג-

הדרך הישרה - הימנעות מבקשות מחבריו

והנה בפרשתן (פי קרח) 'לא חמור אחד מהם נשאתי ולא הרעתי את אחד מהם', וברש"י 'לא חמורו של אחד מהם נטלתי'. אפילו כשהלכתי ממדין למצרים והרכבתי את אשתי ואת בני על החמור, והיה לי ליטול אותו החמור משלהם, לא נטלתי אלא משלי, וברמב"ן (שם) 'אמר מה שררה אני משתרר עליהם, כי מעולם לא לקחתי מהם אפילו חמור אחד לעשות צרכי כדרך המלכים או השרים', ומבואר השתבח שאע"פ שהיה ראוי לו לקבל מכלל ישראל חמור כדרך המלכים והשרים מ"מ לא לקח מהם מאומה, וביקש שבזכות זה הקב"ה לא יפנה על מנחתם של קרח ועדתו.

ובדומה לזה מצאנו עוד בסוטה (י, א) 'ויקרא שמשון אל ה' ויאמר ה' אלוקים זכרני נא וחזקני נא אך הפעם הזה ואנקמה נקם אחת משתי עיני מפלשתים אמר רב אמר שמשון לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע זכור לי עשרים (ושתיים) שנה ששפטתי את ישראל ולא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל ממקום למקום', ומבואר שעניין זה שאדם אינו נוטל מהציבור כלום למרות ששרתו, זה נותן לאדם זכויות מיוחדות לזכות גם במה שאינו ראוי לו, וזהו שביקש שמשון שבזכות זה יוכל להפיל את הבית על הפלשתים קכח.

ובמדרש רבה (קרח, פי"ח) איתא 'לא חמור אחד מהם נשאתי מה שהיה דרכי ליטול לא נטלתי מהם, בנוהג שבעולם אדם שהוא עושה בהקדש נוטל שכרו מן ההקדש ואני בשעה שהייתי יורד מן מדין למצרים היה דרכי ליטול מהן חמור שבשביל צרכיהם ירדתי ולא נטלתי, וכן שמואל הצדיק אמר (שמואל א, יב) 'הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו את שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי וכו' וכשהייתי חוזר ועושה דיניהם וצרכיהם והולך וסובב כל עיירות ישראל וכו' דרך העולם בעלי דינין הולכין אצל הדיין ואני הייתי הולך וסובב מעיר לעיר וממקום למקום וחמור שלי'.

ולמדנו גודל המעלה אצל משה, שמשון, ושמואל שלא נטלו שום דבר תמורת שרתם וגם כשהיה ראוי להשם להשתמש ולקבל מאחרים לא קיבלו, ועל אחת כו"כ שאין ראוי לאדם לא לנצל ולבקש טובות צדקות ועזרות מאחרים בכל עת כאשר אינו מוכרח לכך קכז.

קכח ואפשר שהעניין הוא שכאשר נוטל מהרבים את המגיע לו מכוח ששרתו, א"כ חסר בזיכוי הרבים שהרי אינו רק נותן ומזכה אלא גם לוקח וזוכה, אך כשהנתינה היא בשלימות בלא תמורה אך זכותו עומדת לו בשלימות.

קכז והלום היה מעשה באדם שעשה שליחות ברכבו להביא מנות לארוחת צהרים לצהרון, והיו שני ארגזים עם מנות כאלה, הנ"ל חנה במקום מעט מרוחק, וכנראה לא חשק לסחוב שני ארגזים, וללכת ולחזור פעמיים גם לא חפץ, ולפיכך אמר לאברך שעבר באזור, אתה מוכן לעזור לי - קח ארגז אחד, ובעודו הולך קדימה- החל לעלות כמה קומות, ו"בטובר" אחרי ב' קומות אמר אם "קשה" לך אתה יכול להניח כאן על המדרגות.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

וידוע שגם גדולי עולם בדורות האחרונים זיע"א הקפידו על כך מאוד. וככל שנעזרים באחרים נהיים תלוי בהם, ומאבדים את המעלה והאשות העצמית כ'חביב אדם שנברא בצלם וכו', ועי' להלן (ביורוי הלכות יד, ג) מדברי החזו"א הנפלאים בחיסרון וגנות אלה שרגילים לבקש תמיד טובות מזולתם, עד שמסיים שם ומי שדבריו קלים ורגיל בבקשות - הוא שונא ושנאוי.

ולענ"ד הוא נכנס לחשש גדול של"ת בפרך, שהרי גם אם הסכים האברך לעזור לו, למרות שעצם הבקשה אינה ראויה וישרה שהרי זה מלאכתו, -ועתיד הקב"ה להיפרע הקב"ה ממנו א"כ יעשה תשובה ויפייס את חברו (וכנ"ל בשו"ע לעניין צדקה), אך כיון שלא סיפר מהי העזרה שמבקש מספר קומות וכו', בוודאי שלא הסכים אדעתא דהכי, והיא עבודת פרך [עכ"פ לפי הרבינו יונה], ונראה שאסור לאברך להמשיך "בחסד" זה, שהרי הוא מכשיל את חברו ועובר על "ל"ת בפרך, א"כ הוא מוחל לו בלב שלם [ומ"מ אפשר שהוא בגדר נתכוון לאכול בשר חזיר, אך לדברי האוה"ח (סוף פ' ויחי) דברים שבין אדם לחבירו אפשר שאינו עובר בדין נתכוון (אך אינו מוסכם)].

בירורי הלכות

פרק א

איסור לא תרדה בו בפרך

בפרשת בהר^{קכ} נאמר בתורה שהאדון לא ירדה 'בפרך' בעבדו העברי, ובדברי הראשונים נאמרו כמה וכמה אופנים שהם בכלל 'עבודת פרך', ופעמים שלמרות שעבודה זו אינה עבודה פיזית קשה, מכל מקום היא מוגדרת כעבודת פרך, בפרק זה אי"ה יבואר גדי 'עבודת פרך' המבוארים בדברי הראשונים.

עבודות קשות ומפרכות

א. הרודה בזולתו ומצווהו לעשות מלאכות קשות ומפרכות^{קכח}, או שאין מהם תכלית, וכגון שמבקש ממנו לחמם לו מים או להביא לו דבר והוא אינו צריך^{קכט}, וכן אם מצווהו במלאכה שאין לה קץ כגון שאומר לו עדור תחת הגפן עד שאבוא^{קל}, עובר בלא תרדה בפרך.

מצער אותו בשעת העבודה

ב. וכן כשמצערו ומבזהו בצורת העבודה, וכגון שאומר לו תעבוד עד שאבוא והוא מתעכב כדי לצערו^{קלא}, או שמכביד עליו עולו^{קלב}, או מקניטו בדברים ואומר לו פלוני עושה מלאכה טובה ממך^{קלג}.

קכז ויקרא כה, מג - מו.

קכח איסור לא תרדה בפרך נאמר בפרשת בהר (כה, מג) ולהלן (שם, מו). ובראשונים ביארו בכמה אופנים מהו עבודת פרך, ונתבאר לעיל (ביאורי סוגיות ו, ב) שמסתבר שגם לשיטתם המורגל בפי כל 'עבודת פרך' שהיא עבודה קשה המפרכת גופו של אדם היא בכלל האיסור, שהרי האיסור הוא בגדרי הפרך שהיה במצרים וכמבואר בראשונים, והתם פרש"י (שמות א, יג) 'בפרך - בעבודה קשה המפרכת את הגוף ומשברתו' וכן 'ברשב"ם, וכן המאירי בקידושין (כב, ב) 'שאסור לעבוד בו עבודת פרך כגון עבודה שאינה צריכה לו או עבודה ביותר מדאי ושלא כדרך שאר פועלים וכו', וכן ביאר הח"ח על הספרא בהר ו, ו) שנשנה פעמיים חד לאסור עבודה שאין בה תועלת וחד לאסור עבודה קשה.

קכט עניין זה נזכר בספרא (פ' בהר ו, ז) וברמב"ם (א, ו).

קל גם זה מהרמב"ם (שם) ומקורו בספרא (שם), והובאו דבריהם לעיל (שם).

קלא ראב"ד (שם) פירש שזהו הכוונה באיסור לומר לו עדור תחת הגפן עד שאבוא שהבעל הבית מתעכב ואינו מגיע כדי לצערו והובאו דבריו לעיל (שם).

קלב מבואר בספר יוסף אומץ (לרבי יוזפא) והובא לעיל (ביאורי סוגיות י, ב).

קלג דבר זה מבואר בספר חסידים (כת"י פראמא אות תתרכ"ז), והו"ד (שם), והעירו שמצוי כשיש לאדם כמה בני בית שעושים תורנות לנקות את הבית, ואומר לאחד מהם פלוני מנקה טוב יותר, [ולעניין בניו ובנותיו עי' להלן (בירורי הלכות ד, ג) שאפשר שבהם אין לא תרדה].

בעבודה שאינה מתאימה לו

ג. גם כאשר אינו מצערו, אך אם מעבידו במלאכה שאינה מתאימה לו כגון עבודת נשים לגברים או להיפך^{קלד}, וכן מעבידו בלילה^{קלה}, הרי זה עובר בלא תרדה בפרך.

והדברים שכיחים מאוד לכל אחד שעוסק עם אחרים, וכגון שמצווה על בחור ישיבה שילוש ויאפה חלות, יתפור כפתור וכד', ישמור על תינוק קטן, וכן כשאומר לו לעשות דברים שאין מקובל לעשותם בלילה^{קלי}, ומסתבר שכל דבר לפי המקום והזמן^{קלי}.

מלאכה שאינה קצובה

ד. אדם שיש לנו נהג קבוע שמקבל תשלום חודשי, אין לומר לנהג 'בהמשך הנסיעה אגיד לך להיכן בדיוק לנסוע', שהרי זו מלאכה שאינה קצובה, אלא יאמר מה התוכניות ולהיכן צריך לנסוע, או לכל הפחות יאמר שהיום צריך נסיעות עד שעה פלונית וכד'^{קלה}. ויש לדון בדרייבר כשאינו אומר לנהג להיכן בדיוק רוצה לנסוע, ועי' בהערה^{קלט}.

^{קלד} יראים (סי' קצ"ט) סמ"ג (לואין סי' קע"ד) הגהות מימוני (עבדים א, ב) והובאו דבריהם לעיל (ביאורי סוגיות ו, ב). ויש לדון מה בכלל זה ועי' בזה בקנין פירות (אות מה), ומסתבר שהוא דבר המשתנה מעת לעת, וראיתי מי שכתב שכשמטילים על בחור צעיר לקחת ילד קטן לגינה או לשטוף כלים, זה בכלל עבודת נשים לגברים, והוא חידוש, ובפשוטו אינה מלאכה המיוחדת רק לנשים, ועי'.

^{קלה} יראים (סי' קצ"ט) סמ"ג (לואין סי' קע"ד) הגהות מימוני (עבדים א, ב) והובאו דבריהם לעיל (שם). ^{קלי} ויש בזה כמה פרטים מה בכלל עבודת נשים לגברים בקנין פירות להגרח"ק זצ"ל (אות מה), ועי' ש' לעיל (אות מג) בעניין עבודה בלילה.

^{קלי} ויש לדון בשטיפת כלים, כביסה, גיהוץ וכד', ומסתבר שהדברים משתנים מעת לעת, ומסתבר שבזמנינו שאין הרבה 'גבולות' ו'חלוקות', יותר קשה למצוא עבודה המיוחדת דווקא לנשים, ואולי להיפך וכגון בעבודות 'בנייה' שזה מיוחד רק לגברים, אך למשל בעבודת 'צביעה' של הבית, שמעתי שגם בזה יש מקומות שזה מתפקידי האשה, וצ"ע.

^{קלי} כל זה מבואר לפי הכלל שמלאכה שאינה קצובה היא עבודת פרך, שצריך לדעת או מתי מסתיימת מלאכתו, או מתי מסתיים זמן השכירות. ואציין עוד דוגמאות שאם אומר לדרייבר שצריך אותו עד שישגי מנדיבים חמשת אלפים דולר, או עד שישגי את האוטובוס שברח לו וכיוצא ב'אע"פ שאינו קצוב לזמן מסוים מ"מ היעד קצוב ובאופן כזה מותר.

^{קלט} יש להסתפק באחד שלוקח דרייבר ואינו אומר לו להיכן רוצה לנסוע האם יש בזה משום ל"ת בפרך, ולכאורה זה פשוט שאם שכר נהג ליום עבודה, מלאכתו קצובה ואינו חייב מראש לומר לו להיכן רוצה לנסוע, וכן באופנים הנ"ל (בהערה) שיש 'יעד' להיכן רוצה להגיע.

אולם יש לדון כששוכר דרייבר לפי שעה האם צריך לומר לכמה שעות צריך אותו, וכן כשמשלם לפי מונה האם צריך לומר לו להיכן רוצה לנסוע, שאפשר שכל האיסור רק ב'עבד' שאינו מקבל תוספת תשלום על עבודתו, וכן במשרת וכפי שיבואר להלן א"ה, אך אדם שמקבל תשלום על כל תוספת עבודה מותר, שהרי כל הזמן 'מתקדם' בתגמול על עבודתו, וגם זה נחשב כעין 'קצבה' ולא הוי עבודת פרך, ומסתבר שבלא"ה יש להתיר זאת ע"פ דברי המג"א (קסט, א) וכמבואר ברמב"ם ובראשונים,

לא תרדה בו בפרך - למעשה

והדבר מצוי בסוגי עבודות שאין בכוח אדם אחד להשלימם, והבעל הבית אומר למשרת שלו 'תתחיל בעבודה', ואח"כ אגיד לך מה עוד לעשות וכד', שכיון שאינו קצוב הן מבחינת 'המלאכה' והן מבחינת ה'זמן', יש בזה משום לא תרדה בפרך^{קמ}.

[ויש לציין שאם הנהג הפועל או המשרת יכולים לסרב לבעל הבית, ומדעת עצמם ורצונם מסכימים לעשות כל מה שמצווים, אין בזה איסור לא תרדה בו בפרך^{קמא}].

פרק ב

איסור לא תעבוד בו עבודת עבד

בדיני עבד עברי שנאמר בפרשת בהר, מלבד האיסור על האדון לעבוד בעבדו העברי ב'פרך' [ונזכר בפרק הקודם], נאסר גם 'עבודת עבד'^{קמב}. והגדרת הדבר, פירש רש"י שנאסר 'עבודה של גנאי, שיהא ניכר בה כעבד', ובראשונים מצאנו בזה כמה דוגמאות ואופנים, ואי"ה בפרך זה נברר גדר האיסור.

עבודה בזויה שדרך העבד לעשותה לאדונו

א. מלבד איסור 'לא תרדה בפרך' שהוא עבודות באופנים הנ"ל, יש איסור לעבוד בזולתנו 'עבודת עבד'^{קמג}, והיא עבודה בזויה שדרך עבדים לעשותה לאדוניהם, וכגון ליטול אחריו כליו לבית המרחץ או שיחלוץ

שכל שעושה זאת מדעתו ורצונו מותר, וכיון שיכול לחזור בו באמצע היום ולומר שאינו מוכן לנסוע בצורה כזאת, א"כ אין בזה משום ל"ת שהרי זה מהסכמתו, [אא"כ הנהג אינו מסוגל לסרב לנוסע שרודה בו, ועי' בזה להלן (בירורי הלכות ג, א)].

^{קמ} נתבאר דין זה באופן שאומר ל'משרת' שלו, משום שבזה אין קצבה גם לזמן עבודתו, אך לשכיר שיש לו שעות עבודה או עבודה לפי ימים, א"כ יש קצבה למלאכה מצד זמן העבודה [ובהערה לעיל נתבאר לדון שאם מקבל לפי שעה אפשר שבכל גווני מותר ואע"פ שאינו אומר לו מראש לכמה שעות צריך אותו].

^{קמא} דבר זה הוא לפי המבואר ברמב"ם בהל' עבדים (א, ז), שאין איסור ל"ת בפרך בבן חורין מפני שעושה כן מדעת עצמו ורצונו, ויש בזה כמה פרטים, ולהלן (פ"ג) יבואר עניין זה אי"ה. ^{קמב} ויקרא כה, לט.

^{קמג} איסור זה נאמר בפרשת בהר (ויקרא כה, לט) ונמנה במניין המצווה, ויש דעות בראשונים שהוא בכלל הלאו של ל"ת בפרך, ועי' בזה לעיל, ומשמע שיסוד האיסור מפני שבני ישראל הם עבדי ה' וכל עבודה שהיא עבודת עבד היא כסתירה ח"ו לבחינת 'עבדי הם', ועי' במש"כ בזה לעיל (שם ד, ב).

לא תרדה בו בפרך - למעשה

לו מנעליו וכדומה, אך מותר לספר לו שערך ולכבס לו כסותו ולאפות לו עיסתן^{קמז}.

מלאכות שבזויות מצד עצמם

ב. וכן אסור להעביד את זולתו במלאכות שהם בזויות מצד עצמם, וכגון לסחוב לו משאות גדולות^{קמה}, לנקות את הרפת להיות אינסטלטור, קצב או מעבד עורות (בורסקי) וכדומה בשאר דברים בזויים, לפי שעבודות אלו מיוחדות לעבדים ונאסרו משום 'עבודת עבד'^{קמו}.

עבודה עם הרבים בכלל 'עבודת עבד'

ג. אף על פי שהותר לצוות עליו לעשות מלאכות שאינם בזויות, כגון לצוותו לאפות לו עיסתו וכדומה, אך אסור לו לעשותו ספר או נחתום לרבים, אלא א"כ הייתה מלאכתו לכך מקודם, לפי שעבודה עם הרבים היא ביזיון ועבודת עבד^{קמז}.

לצוות על טבח לחלק את האוכל לבחורים

ד. טבח בישיבה שתפקידו להכין את האוכל, ולא לחלקו לבחורים, ומבקשים ממנו שהיום יחלק את האוכל לבחורים. וכן עובד משק איש תחזוקה וכדומה, שתפקידם לעשות תיקונים ובדק בית, ונותנים להם עבודה עם הציבור, אם אין זה מדעתם ורצונם הרי זה אסור^{קמח}.

^{קמז} דברים אלו מבוארים ברמב"ם (א, ז) [ודנו לומר שזהו רק כשהאדון יכול לעשותם בעצמו, אך זקן שאינו יכול לחלוץ מנעליו מסתבר שאין איסור לצוות על עבדו שיעשה לו זאת, שהציווי אינו מתוך עליונות האדון והשפלת עבדו, וכשה מדעת העבד מותר כפי שיבואר להלן א"ה]. וע"ע להלן שנתבאר שדין זה נאמר גם במי שאינו עבד עברי כל שמעבידו בעבודה בזויה כנגד דעתו ורצונו.

^{קמה} שכל מלאכת ביזיון היא בכלל עבודת עבד לפי שהיא מבזה ומיוחדת לעבדים, ועי' בערוך השולחן (יו"ד רסז, קלו) שכתב 'לא תעבוד בו עבודת עבד שלא יטול אחריו בלנטיא והוא שק ואמתחת בלשון יווני [ערוך]', ומבואר שיש משאות שזה ביזיון לסוחבם והוא בכלל עבודת עבד, וציינו לתנא דב"א (ר"פ כ"ג) שלשלוח אמה לקנות ירק מהשוק הוא גם מנהג שפחה כנענית, ועי' בשו"ת שבט הלוי (יא, רלה) שאסור למעביד לשלוח את המזכירה שלו ללכת עבורו לשוק עי"ש.

ואע"פ שיש מלאכות שכל הביזיון הוא כשעושה אותם לרבו, כגון לנעול מנעליו וכד', אך יש דברים שהם ביזיון בעצמם, ולפיכך גם כשעושה אותם עבור עצמו היא מלאכה בזויה.

^{קמו} עי' בבכור שור עה"ת (כה, לו) שכתב 'עבודה מבזזה כגון לנקות הרפת וכיוצא בה', וכן עי' בהלשין שכתב 'לא יעבוד עבודה בזויה קצב ובורסי', [וע"ע בפנים יפות (כה, מא) ומה שפירש"י לעיל עבודה של גנאי, היינו שבכלל עבודת עבד הם שני בחינות א' עבודה קלה שיש בה גנאי, וב' עבודה כבידה בקרקע אף שאינה של גנאי, ועכ"פ למדנו שיש עבודת עבד בדבר שהוא בזוי בעצם גם אם אינו עושה זאת לאדונו.

^{קמז} מבואר ברמב"ם שם, ומקורו בספרא ובמסכת עבדים (פ"ב).

^{קמח} לפי שאיסור זה נאמר לא רק בעבד עברי אלא גם בבן חורין, וכמו שיתבאר להלן.

פרק ג

האיסור בבן חורין

בפרקים הקודמים נתבאר שאסור על האדון להשתעבד בעבדו העברי ב'עבודת פרך' ו'עבודת עבד'. בפרק זה אי"ה יבואר מדברי הראשונים שדין זה נאמר גם בבן חורין, ויש אופנים שכשאדם שלוחץ על זולתו לעשות עבורו דברים מסוימים, אם חברו אינו יכול לסרב לו, הרי הוא עובר ב'לא תרדה בו בפרך' או ב'לא תעבד בו עבודת עבד'.

ובעניין זה ישנם שני חלקים: א. עבודה קשה ומפרכת, ב. כשאינה 'עבודת פרך', אך אם מאלץ את חברו - שאינו משועבד לו, לעשות עבורו מלאכה כנגד דעתו ורצונו, ובזה גם מלאכה קלה נחשבת ל'עבודת פרך'^{קמט}.

רודה בחברו כנגד רצונו ודעתו

א. איסורים אלו 'לא תרדה בפרך' ו'לא תעבד בו עבודת עבד', נאמרו גם בזמן הזה שכולנו בני חורין ואין לנו עבד עברי, כל שמצווה את חברו לעשות עבורו מלאכה כנגד 'רצונו ודעת עצמו'^{קכ}, ואף שאינו משועבד לו למלאכה, כל שרודה בו לעשות עבורו מלאכה כנגד דעתו הרי זה בכלל 'לא תרדה בו בפרך'^{קנא}.

^{קמט} חידוש זה מבואר ברבינו יונה בשע"ת (ש"ג סי' ס'), ולהלן בהערות א"ה יבואר שיטה זו.

^{קכ} הגדרה זו ע"פ הרמב"ם (א, ז) שכתב לגבי איסור לעבד בעבדו עבודת עבד 'בד"א בעבד עברי מפני שנפשו שפלה במכירה, אבל ישראל שלא נמכר מותר להשתמש בו כעבד, שהרי אינו עושה מלאכה זו אלא ברצונו ומדעת עצמו', ומבואר שכל שאינו עושה מרצונו ומדעת עצמו אסור, וכן מפורש ברבינו יונה (שע"ת פ"ג סי' ס') והובאו דבריו בחרדים (ל"ת פ"ה או ע"ג) בשמו וכל"ה באורחות צדיקים (שער האכזריות), ובחז"א בקובץ אגרות (ח"ב סי' פט) הביא לדברי רבינו יונה, וכן הזכיר זאת בקריינא דאגרתא (ח"ב סי' רס"ה ובנדמ"ח סי' תר"מ), וכן מתבאר בעוד ראשונים המובאים בהערה להלן.

^{קנא} עניין זה שאיסור לא תרדה נוהג גם בבן חורין מבואר בראשונים הנ"ל [רמב"ם, רבינו יונה, חרדים, קיצור חרדים לח"א (פט"ו סי' מח) והאורחות צדיקים], וכן מתפרש פשוט דברי הגמ' בב"מ (עג, ב) [ועי' במש"כ בזה לעיל (ביאורי סוגיות א, א) ובהערה שם], וכן מבואר ברש"י (ויקרא כג, מו), ובראב"ד בשיטה (ב"מ נט, ב) וכן מוכח מהר"ש סג"א ד' ורבינו הלל על הספרא (ו, ז), ונתבאר בארוכה לעיל.

אולם בחינוך (מי שמח) כתב שאינו נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג שישנם עבדים עבריים, אך מאידך סיים 'מכל מקום ראוי לו לאדם להיזהר בענין מצוה זו גם היום בהיות עניים בני ביתו, ולהיזהר בה הרבה' ועי' במש"כ בזה לעיל (שם, ב, ד) שגם לשיטתו משמע שהוא שייך ל'עניי' המצווה.

והראוני שרבינו הח"ח זע"א במניין המצוות הקצר שלו לא הזכיר לאו ש'לא תרדה בו בפרך', ואע"פ שלשונו בהקדמה 'על כן ליקטנו פה בעה"ת, בקונטרס מיוחד, את כל המצוות עשה שאפשר לנו בזמן הזה לקיימן וכל הלאוין שימנע האדם מלעשותם בזמן הזה, כפי שמנאם הרמב"ם והרבה מהראשונים ז"ל, ולכאורה בהכרח שנקט כשיטת החינוך שמצווה זו אינה נוהג בזה"ז. מיהו אפשר

לא תרדה בו בפרך - למעשה

וכתב רבינו יונה^{קנב} שהאיסור לרדות בחברו, אינו רק במלאכה קשה שהיא בגדרי 'עבודת פרך', אלא גם 'עבודה קלה' כקניית לחם בשוק או חימום מים אסור. והטעם בזה, שעצם שלילת חירותו וההשתעבדות בו שיעשה מלאכה למרות שאינו חייב בה - מוגדרת כעבודת פרך^{קנג}.

בפועלים ושכירים

ב. אולם אם יכול לסרב, כגון שסתם אדם שאין ממנו מורא או יראת הכבוד, מצווה עליו לעשות דברים אלו^{קנד}, וכן אם הוא שכיר יום ויכול

בזה ע"פ מה שסיים החרדים (שם) 'ענף מצוה' - וביארו שדבר שאינו נמנה במניין המצוות לשיטה אחת בראשונים אע"פ שהוא מצ"ע מדאורייתא מ"מ הוא 'ענף', ויש בזה נפק"מ לכמה דברים עי' בבינת אדם (או"ה כלל ח', וע"ע במש"כ בזה בהקדמה לסי' חרדים - השלם י-מ תשי"ח), ואפשר שהח"ח מנה רק מצוות שמנו הראשונים במניין המצוות, ומ"מ גם לשיטתו הוא מצ"ע דאורייתא. ואף שדבריהם נאמרו לגבי 'עבודת פרך', אך באמת מוכח שגם לעניין עבודת עבד אסור אפילו כשאינו עבד עברי, ויש לזה כמה ראיות, ואציין חלקם, שברמב"ם (א, ח) וכו"ה בהל' גר"א (ה, טו) כתב 'וכן מלך שגזר שכל מי שיתן מס הקצוב על האיש ישתעבד בזה שלא נתן וכו', הרי זה עובד בו יתר מדאי שדין המלך דין אבל אינו עובד בו כעבד', והועתק לדינא בטור ושו"ע (רסז, טז), ויסוד האיסור לעבד בו כעבד הוא מפני האיסור של 'עבודת עבד', וכמבואר בכו"מ ובב"י ובסמ"ע שם, ומבואר שגם בב"ח שייך האיסור [כשאנו מדעתו ורצונו], וכן מפורש בשל"ה והובא במג"א (קסט, א) שדן באיסור זה בב"ח, וכן מתבאר מדברי הרבה ראשונים שנקטו ששני האיסורים יסודם אחד ולמדין זה מזה, ועי' בזה בהגר"פ על הרס"ג (ל"ת רעג), וגם שיש שפירשו הסוגיא בב"מ (עג, ב) לעניין עבודת עבד, ואף שמדובר בה"ז שכולנו ב"ח, וכן מבואר בקצות החושן (סי' קעא), ועי' במשנ"ת בזה לעיל (ביאורי סוגיות א, ג).

ומאיידך ברמב"ם (ה"ז) מדובר לעניין עבודת עבד, ולעניין זה כתב שטעם ההיתר בב"ח לפי שזה מדעתו ורצונו, אך בהכרח שהרמב"ם סובר כן גם לגבי עבודת פרך, וכש"כ במנ"ח (מי' שמו) [לעניינו שם] שכוונת דברי הרמב"ם הוא לגבי שניהם, וכו"ה בקנין פירות (אותו מו) שמוכח מכמ"ד שהפוסקים למדו זה מזה, וכבר נתבאר העניין בכמ"ד.

קנב וז"ל רבינו יונה (שע"ת פ"ג סי' ס"י) 'לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם, אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפץ', ויסוד העניין לפי שנקטו הראשונים שאיסור לא תרדה בפרך נאמר לא רק בעבד עברי, אלא גם בבן חורין, וכמבואר בראשונים המובאים לעיל, ונקט רבינו יונה שבבן חורין גם מלאכה קלה מוגדרת כ'עבודת פרך'. ודבריו הובאו בחרדים (ל"ת פ"ה אי' ע"ג) בשמו וכו"ה באורחות צדיקים (שער האכזריות), וביוסף אומץ (לר"י יוזפא הקדמון עמ' 290), ובחזו"א בקובץ אגרות (ח"ב סי' פט), וכן בקריינא דאגרתא (ח"ב סי' רס"ה ובנדמ"ח סי' תר"מ) 'דהא כשחבירו ממלא רצונו רק מפני שקשה עליו להעזיז אית ב' משום לא תרדה בו בפרך', ומבואר שנקט דבריו לדינא, וראיות שכו"ה גם בשו"ת שבט הלוי (ח"ה קונטרס המצוות סי' נח) ולהלן (יא, רלה) חשש לדברי רבינו יונה.

קנב והדברים נתבאר היטב לעיל בפתיחה (מאמר ב) וכן לעיל (ביאורי סוגיות סי' ז) ואכ"מ.

קנב מבואר ברמב"ם (א, ח) שמתעם זה איסור 'עבודת עבד' הוא רק בעבד עברי שאינו עובד מדעתו ורצונו ונפשו שפלה מהמכירה, אך בבן חורין אין איסור לפי שעובד 'מדעתו ורצונו', וכתב המנ"ח (מי' שמי') שאע"פ שהרמב"ם הזכיר זאת בעבודת עבד כ"ה גם בעבודת פרך, ונתבאר (בהערה לעיל) כמה ראיות שיש ללמוד דין זה מזה, ובפרט לפי המבואר בכמה ראשונים שמונים את שני הלאוין לאיסור אחד עי' בזה לעיל בהערה סא, וכן מבואר בראשונים (על הספרא) שכשהוא נעשה מדעתו אין איסור

לא תרדה בו בפרך - למעשה

לחזור בו באמצע היום^{קנ"ה}, אם מסכים לקבל הוראות זולתו ולעבוד עבודה קשה, כיון שזה מדעתו ורצונו, אינו עובר^{קנ"ו}.

כשיסרב יפסיד פרנסתו

ג. ואפשר שבאופן שחושש לסרב שלא יפסיד פרנסתו, וכגון שהוא שכיר קבוע אצל זה שמצווהו, או שחושש שאם יסרב זה יזיק לשמו הטוב, הרודה בו עובר^{קנ"ז}, וכל שכן כשהשכיר אינו מסוגל לסרב למעבידו מפני היראה או הכבוד^{קנ"ח}.

אדם מכובד המצווה את חברו

ד. ולפיכך אדם שיש ממנו יראה או יראת הכבוד, אסור לו לצוות את חברו לעשות דבר, ואפילו דבר קל, כגון שמצווה עליו שיקנה ככר לחם

ל"ת בפרך, וכן מתבאר במג"א (קסט, א), [ועי' במש"כ בזה לעיל (ביאורי סוגיות ב, א-ג), ובעוד במקומות].

ולהלן הובא דברי רבינו יונה לאסור לצוות על חבריו לעשות אפילו דברים קטנים 'אם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו', ולפ"ז הדבר תלוי בכל איש לפי שיעור חזקו לעמוד כנגד ציווי של חברו, וזה שונתב למעלה 'אם יכול לסרב לו, כגון שסתם אדם וכו', ואכן באדם חלש אופי גם אם הציווי היה מאדם פחות יש חשש ל"ת בפרך, ועי' להלן.

קנ"ה מבואר במג"א (שם) שמטעם שיכול לחזור בו אפילו באמצע היום לעולם אין איסור ל"ת בפרך בשכיר, אולם מאידך בראשונים משמע שלא היה סגי להם בזה, והוצרכו לפרש טעם ההיתר לרדות בב"ח מפני שהוא נשכר למלאכה קשה, [וכ"מ ברבינו יונה ובראב"ד (שם) שאע"פ שע"פ הדין יכול לסרב, כל שקשה לו לסרב מפני הכבוד או היראה עובר באיסור, ולפיכך נקטנו שההיתר הוא רק כשיכול לסרב או לחזור בו באמצע היום בקלות].

קנ"ו שבאופן זה לא חשיב 'רדייה' בפרך, שהרי מדעתו ורצונו מחליט לעבוד קשה, ומסתבר שאינו בתורת 'היתר' משום מחילתו, אלא שבאופן כזה חסר בעיקר האיסור שהרי אינו 'רדייה', ועניין זה מתבאר מהרמב"ם והראשונים הנ"ל שהאיסור לרדות בב"ח הוא רק כשכופה עליו נגד דעת עצמו ורצונו, וזהו שמבואר בגמ' בב"מ (עג, ב) שאסור גם בב"ח, אך כשהוא מדעתו ורצונו מותר וזהו שמבואר בספרא (ו, ז) ונתבאר כל זה לעיל (ביאורי סוגיות א, ג) בארוכה.

קנ"ז עניין זה הוא ע"פ מה שנתבאר בדין הקודם, שישוד ההיתר לרדות בשכיר הוא מפני שיכול לחזור בו, ומאידך מבואר ברבינו יונה ובראשונים הנ"ל שאסור ללחוץ את זולתו, ובהכרח שההיתר לרדות בשכיר מפני שיכול לחזור בו, הוא מפני שאין בכך רדייה, אך כשחושש מפני מעבידו או שחושש על שמו הטוב או משכורתו וכו', אפשר שזה כרדייה באדם ש"רא' ממנו והרודה בו עובר על ל"ת וכמבואר ברבינו יונה, וכן צידד הגר"מ רוזנברג שליט"א.

קנ"ח ונראה שבאופן זה גם המג"א שביאר שלא חשיב רדייה מפני שיכול לחזור בו, מודה הכא דאסור מפני שלוחצו וכנ"ל, שבוודאי לא גרע מכל אדם שלוחץ את זולתו ואינו מסוגל לסרב לו שעובר וכנ"ל, ונתבאר עניין זה בארוכה לעיל (שם ב, ג), וכן נקט הגר"י טשזנר שליט"א שדברי המג"א אינם סותרים לרב"י.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

בשוק או שיחמם עבורו מיס^{קט}, וקל וחומר שאסור ללחוץ את הגר שיעשה לו איזה דבר^{קס}.

ובכלל זה כל אדם שיש לזולתו ממנו יראה או כבוד שקשה לסרב לו, והכל לפי המצווה והמצווה, וכגון בחור מבוגר שמצווה על בחור צעיר, וכן מגיד שיעור, רב, אדם נכבד ואפילו אם הוא נכבד רק כלפי המצווה, וכגון מארח שמצווה על האורח או בני ביתו.

בעבודה קלה

ה. איסור זה הוא אפילו אם מצווה לעשות עבורו מלאכה קלה^{קסא}, ולכן יש לכל אדם להיזהר שלא לצוות אדם שנפשו שפילה עליו לעשות אפילו דבר קטן, וכגון שנים שלומדים בחברותא ואחד מוביל את הלימוד ביד רמה, אסור לו ליצוות על החברותא שנפשו שפילה להביא ספר פלוני, שדבר זה הוא ירדיה' בזולתו בפרך.

ואפשר שכל זה כאשר הציווי בא מתוך רדיה ושליטה של אדם על זולתו, אך אם הציווי הוא מתוך קשרי ידידות, שותפות, שכנות וכד', אע"פ

^{קט} דבר זה מפורש בדברי רבינו יונה (ג, ס) והובא בחרדים (הנ"ל), וביוסף אומץ (לר"י יוזפא הקדמון עמ' 290), ובאגרות חז"ל (ב, פ"ט), וכן כתב בקריינא דאגרתא (ח"ב סי' רס"ה ובנדמ"ח סי' תר"מ) 'דהא כשחבירו ממלא רצונו רק מפני שקשה עליו להעניז אית ב' משום לא תרדה בו בפרך' [ואע"פ ששם נראה שלא היה נידון שעובר מדאורייתא, והסטייפלר אביא דבר זה ללמוד מכך 'עניין' המצוה], וכן משמע מהראב"ד בשיטה (הנ"ל) שהלוחץ גר עובר בל"ת בפרך, ומשמע שלא דווקא כשלוחצו לעשות עבודה קשה, ובפשוטו הדברים צ"ב מדוע דבר כזה מוגדר כעבודת פרך, ועי' במש"כ בזה לעיל (שם, ז, א) בביאור העניין שכשרודה בן חורין לעשות מלאכה כנגד דעתו ורצונו כל דבר מוגדר כעבודת פרך שהרי כופהו לעשות דבר שאינו מלאכתו ע"ש, ועניין זה אינו מפורש בשאר הראשונים, אך בוודאי שיש לנו לחשוש בדאורייתא לרבינו יונה וסייעתו, וכמבואר ביוסף אומץ בחז"ל ובקה"י (הנ"ל) וכו' בכמה פוסקים.

והביאו שבשול"ת ארץ צבי (להגה"ק מקו"יגלוב ח"א סי' ד) נקט שהוא מדרכי מוסר ואינו לאו גמור, והביא מהאמרי אמת שגם נטה לומר כן, אמנם ברב"י לא נראה כן, שהרי מנאו בין הלאוין מן האזהרות התלויות בלשון, [ועי' בח"ח בהקדמה שכתב בהגה"ה שניתן ללמוד מרבינו יונה הלכות, אף שזה ספר מוסר, לפי 'ששומר ודקדק את דבריו שלא יצא מגדר הדין', ועי"ש עוד, ואכ"מ]. אולם יש להדגיש שיש ברבינו יונה שני חידושים: א. שאיסור זה נוהג אפילו בב"ח, ב. שעובר גם במלאכה קלה. ואע"פ שהנידון הב' שגם במלאכה קלה עובר, הוא חידוש שלא מצאנו בשאר הראשונים מלבד הנ"ל, מ"מ עצם הדבר שהוא נוהג בב"ח, זה מוסכם גם בשאר הראשונים וכן"ל, ונפק"מ שבאופן שרדוהו בו על מלאכה קשה ומפרכת, גם לדעת שאר הראשונים עובר, ופשוט. [ויש בדבריו עוד חידוש, שגם צורת הרדיה אינה דווקא מתוך 'כפייה פיזית', אלא גם מתוך 'לחץ נפשי' משום שמתבייש או חושש להפר דבריו, ועי' במש"כ בזה לעיל (ביאורי סוגיות ב, א)].

^{קס} ראב"ד בשיטה בב"מ (נט, ב) שהלוחץ את הגר עובר משום ל"ת בפרך, והוא ע"פ הנ"ל שכל שלוחץ את זולתו ומחמת כן עושה עבורו מלאכה עובר בל"ת בפרך.

^{קסא} כמבואר ברבינו יונה ועוד וכן"ל בהערה.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

שלוחץ עליו כיון שאין הדבר מתפרש כרדייה בחברו - מותר^{קסב} [ועיי' בזה להלן (ד, ת)].

שייקח או יחזיר את ילדיו מהמוסדות

ו. לדוגמא, שכן שלוחץ על שכנו שייקח או יחזיר את ילדיו מהמוסדות בעקבות כך שהיום הוא נאלץ לאחר וכדומה, ופעמים שזה עבודה קשה הרבה יותר מקניית לחם בשוק, יש לחוש בזה משום לא תרדה.

ולפי המבואר יש לדון בכל מקרה לגופו, האם יש זה רדייה והשתעבדות בזולתו כאדון בעבדו שאסור, או שזה בקשה מתוך ידידותם כשכנים ובאופן זה מותר.

פרק ד

מכשלות המצויים בבית

בפרק הקודם נתבאר שגם בן חורין נאמרו האיסורים של 'עבודת פרך' ו'עבודת עבד', ועוד נתבאר שגם בעבודה שאינה 'עבודת פרך' מצד עצמה, אם אינו חייב לעשות לו זאת, גם מלאכה קלה מוגדרת כעבודת פרך.

בפרק זה יבואר אי"ה דוגמאות מעשיות, שבחלקם מותר ללחוץ על זולתו מפני שהשני 'מחויב' בהם^{קסג}, ובחלקם אסור מפני שאינו 'מחויב' בהם, או מפני שהם 'עבודת פרך' גמורה - ובזה אין היתר לרדות בו על כך בכל אופן.

עבודות קשות או מבזות בבני זוג^{קסד}

א. אסור על האיש לצוות על אשתו או להיפך, לעשות עבודות שהם בגדרי 'עבודת פרך', או דברים בזויים שהם בגדר 'עבודת עבד', וכמו

^{קסב} וכן צידד הגר"ק שליט"א.

^{קסג} או ש'מקובל' שאדם עושה כן לחברו, ויבואר להלן אי"ה.

^{קסד} נ.ב. הדברים האמורים בפרק זה (וכן בשאר החיבור) באו לדון משום האיסורים ש'לא תרדה בו בפרך' ו'לא תעבוד בו עבודת עבד', ופשוט ואין צריך לפנים שאין הכוונה שיש אפשרות 'לרדות' בזולתו ובפרט בבני ביתו לפי גדרי הדינים, בבחינת 'נבל ברשות התורה', ואכ"מ להאריך בסוגיא העמוקה של הדרך לזכות ל'ושכנתי בתוכם' 'זכו שכניה ביניהם', שבוודאי אינו יכול להיבנות במהלך של 'דרישות' ו'צווים' לפי ה'זכויות' וגדרי הדין, [ועיי' להלן (פרקים יג-יד) נתבאר מעט בחומר הרדייה בכל אדם], והכוונה היא רק לדון גם בגדרי הדין שפעמים בלא משים לב ניתן להיכשל בהם.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

שנתבאר לעיל^{קסח} האופנים שהם בכלל זה. איסור זה הוא גם בדברים שחייבים לעשותם זה לזה^{קס"ט}. ומאוד מצוי בבית דברים ששייכים לזה^{קס"ז}.

בדברים שאינם קשים

ב. ובדברים שאין מנהג העולם שאשה עושה זאת לבעלה^{קס"ח}, וכן כשאין האיש חייב ואין מקובל שעושה זאת לאשתו^{קס"ט}, יש לחוש לדברי רבינו יונה שאין לצוות את זולתו לעשות עבורו אפילו דבר קטן - אם מתבייש או ירא ממנו^{קע}.

אולם בדברים שהמנהג לעשות, וכגון שהאיש מבקש מאשתו להכין או להגיש לו אוכל וכדומה, כיון שמחויבת, מותר לצוותה על כך^{קע"א}, וכאשר

קס"ח פ"א ופ"ב.

קס"ט שהיה גם העבד חייב לעשות לרבו מלאכות ואע"פ כן אסור לאדון לרדות בו בפרך או בעבודת עבד, וכיון שאנו נוקטים שבאופן שאין זה מדעתו ורצונו גם בב"ח אסור, בוודאי שגם אשתו בכלל זה.

קס"ז שבמרוץ החיים מצוי הרבה מלאכות שאינם רגילים, פעמים שהם עבודות גברים לנשים או להיפך, עבודות לילה, עבודות קשות או בלא תכלית (ואצ"ל אם רוצה לצערה), וכן עבודות בזויות או עם רבים, ועוד. [המדובר כאן באופן שעושה זאת מתוך אילוף, לחץ או חוסר נעימות וכד', אך אם זה 'מרצונה ודעת עצמה' שבזה אין איסור וכו"ל].

קס"ח ומטעם זה אינה מחויבת ע"פ דין לעשות זאת לבעלה, כמו שיבואר בהערה להלן מהשו"ע (אהע"ז).

ס"ז פ, ובוודאי שאינו תלוי במנהג של כל אדם או מנהג המוגדר בראשונים כמנהג של 'שטות'.

קס"ט באופן שהאיש מחויב לעשות לאשתו בוודאי שלא שייך לאסור משום הרבינו יונה וכמו שיבואר בהערה בסמוך א"ה, ויש לדון בדבר שמקובל שהאיש עושה לאשתו אך אינו מחויב בזה, שאפשר שלא שייך בזה הרב"י לפי שאינו מתפרש כרדיית אדון בעבדו וכעין מה שיבואר בסמוך (דין ד), אך מאידך פעמים שאינו חפץ בכך והרי זה רדייה כאדון בעבדו ואסור, וצ"ע.

קע עניין זה מתבאר ע"פ משנ"ת בכמה מקומות (עיי' לעיל אות יט) שיש הבדל בין מלאכות שאדם חייב לעשות לזולתו למלאכות שאינו מחויב בהם, ועד כאן לא אמר רבינו יונה שאסור לצוות על חברו אפילו מלאכה קלה רק בחברו, אך בעבד הרי פשוט שמותר לבקש ממנו לפי שגדר האיסור שכאשר מצווה על מי שאינו מחויב לו לעשות עבודה כל עבודה היא עבודת פרך, ולזאת בדברים שאין האשה מחויבת לעשות לבעלה הרי שדינה כדן כל אדם שאין לצוות עליו לעשות אפילו מלאכה קלה. והראוני מהגרא"צ ישראלזון שליט"א בשם הגריש"א זיע"א שהורה כן.

קע"א גדר זה הוא ע"פ הנפסק בשו"ע (אהע"ז ס"ז פ), והוא ע"פ האמור לעיל בהערה, שבדבר שחייב לעשות לו מן הדין, לא נאמרו דברי רבינו יונה לאסור לצוות עליהם כשהוא דבר קל, ואינו 'עבודת פרך' או 'עבודת עבד' כפי גדר הדין. ואע"פ שיש ללמוד הלכות אלו כראוי וביסודיות, מ"מ העתיק מעט מלשון השו"ע שם 'מעשה ידיה לבעלה, כיצד, הכל כמנהג המדינה; מקום שדרכן לארוג, אורגת; לרקום, רוקמת וכו'. היה לו ממון הרבה, אפילו היה לה כמה שפחות, אינה יושבת לבטלה בלא מלאכה, שהבטלה מביאה לידי זמה וכו'. וכן כל אשה רוחצת לבעלה פניו, ידיו ורגליו, ומוזגת לו את הכוס, ומצעת לו את המטה, וי"א דמחויבת להציע כל מטות, ועומדת ומשמשת בפני בעלה, כגון שתתן לו מים או כלי או שתטול מלפניו, וכיוצא בדברים אלו וכו'. יש מלאכות שהאשה עושה לבעלה בזמן שהם עניים, ואלו הם: מטחנת, ואופה, ומכבסת, ומבשלת וכו' ע"כ.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

מבקש את הסכמתה ועושה כן מדעתה ורצונה, אפילו בדברים שאינם מקובלים מותרקעב.

בבני ובנותיו

ג. ולעניין בניו ובנותיו, הדין שונה, ומותר להעבידם עבודת עבד^{קעג}, ובפשטות מותר גם לרדות בהם בפרך^{קעד}, אך יש אומרים שאסור^{קעה},

וצ"ע לדינא^{קעי}. ובוודאי שאין לו להכביד עולו יותר מדיקע^{קעז}, ובפרט אין ראוי לצוות עליהם מלאכות שאין לו מהם תועלת^{קעה} - גם אם אין בו איסור לא תרדה בו בפרך, [ועיי' להלן (פרק י)].

ויש לדון במצבים מסוימים שאין לאשה כוח לעשות את בקשתו, כגון שעייפה או אחרי לידה וכד', ויש ללמוד ההלכות בזה מהו 'שיעור' חיובה, אך לכאורה לעניין ל"ת בפרך, כלל הדברים הוא: שבדבר שבעצם אינו 'עבודת פרך' אין איסור לצוות בדבר שמחויבות, ובדבר שהוא בעצם 'עבודת פרך' וכפי הדינים שנתבאר לעיל (בירורי הלכות א, א-ד), אסור בכל גווני. וא"כ בנידון הנ"ל יש לדון מצד שני הנידונים, הא' האם במצב כזה היא 'מחויבות' בכך, ב. האם במצב כזה גם עבודה קלה מוגדרת כעבודת פרך, [שגדר 'עבודת פרך' תלוי במצב של כל אדם].

וזכינו בזה לתשובת הגר"י טשזנר שליט"א שהשיב ש'באופן הרגיל אין איסור, אבל אם היא מאוד עייפה וקשה לה לעשות כן, לכאורה יש בזה איסור'.

קעב והוא כפי שנתבאר לעיל (ביאורי סוגיות ז, ד), ויבואר עוד להלן (בירורי הלכות ח, א).

קעג מבואר במכילתא (ר"פ משפטים), ונתבאר לעיל (ביאורי סוגיות ד, ב-ד) ולהלן (בירורי הלכות י, ב-ג).
קעד שדין זה נאמר לא רק לגבי עבודת עבד אלא גם לגבי עבודת פרך, וכן מבואר בגדולי האחרונים בפירושים על המכילתא, והובא לעיל (ד, ג), וכעת נראה עוד קצת סייעתא לזה מהשו"ע המובא להלן בהערה.

קעה כן נראה בחת"ס ב"מ (עג, ב) אלא שהוא נקט כן לגבי תלמיד, וכתב לחלק בין 'עבודת עבד' שזה מותר ל'עבודת פרך' שזה אסור עי"ש והובאו דבריו לעיל (שס), ומ"מ אין מפורש בדבריו גם לגבי בנו שאסור לרדות בו בפרך, ויש להוסיף שלכאורה בדבריו בהגהות על השו"ע מתפרש מהלך אחר בסוגיא בב"מ, ולפ"ז אין הכרח למה שחילק בין עבודת פרך לעבודת עבד, ועיי' בזה בביאורי סוגיות (ה, ג) ובבירורי הלכות (שס) בהערה.

קעי נתבאר בהערות (שס) שפשטות דברי המכילתא וכן ביארו גדולי האחרונים שמותר, וכן הוכיח הר"פ מהרבה ראשונים ללמוד זה מזה, וגם החת"ס לא הביא את המכילתא ודחהו מהלכה, אך מאידך העומד לנגדו הוא דברי מרן החת"ס זל"ה, וקשה להקל שלא כדבריו ובפרט בדאורייתא, וצ"ע.

קעי וכמבואר ברמב"ם (ממרים ו, ח) ובטור ושו"ע (רמ, יט) ש'אסור לאדם להכביד עולו על בניו ולדקדק כבודו עמהם, שלא יביאם לידי מכשול, אלא ימחול ויעלים עיניו מהם, שהאב שמחל על כבודו, כבודו מחול, ויסוד לזה מצאנו במו"ק (יז, א) שאסור לאדם להכות את בנו הגדול משום לפני עיור, ומדין זה יש סייעתא לזה שהותר לרדות בבניו בפרך, הא לכאורה כשמכביד עולו ומדקדק כבודו עמהם היה לשו"ע לאסור זאת משום רדייה בפרך, ומשמע שאין איסור לרדות, ולכן הוצרך לטעם שלא יביאם למכשול, ועיי' בזה לעיל (בהערה).

קעז שהוא חמור מהכבדת העול בלבד שהיא רדייה שאין בה תועלת, וגם שיש לדון האם זה בכלל ההיתר של המכילתא, מיהו באופן שעושה זאת לחנכם, בוודאי מותר וכשם שרודה בהם בהכאה עי' מכות (ח, א).

לא תרדה בו בפרך - למעשה

באורחים ושאר בני הבית

ד. ויש לדון לגבי אורח ושאר בני בית שאינם בניו או בנותיו, ובפשוטו היה נראה שדינם ככל אדם שאם יראים ממנו ואינם יכולים לסרב - שאסור לבעל הבית לצוות עליהם^{קעט}.

אולם מסתבר שלעניין מלאכות קלות שמקובל שהאורחים שותפים בענייני הבית - יש להקל^{קפ}, ובפרט כאשר מצווה על 'נכדיו' שיעשו עבורו מלאכה קלה^{קפא}.

^{קעט} שבפשוטו שאר בני ביתו כגון אורחים וכדומה דינם ככל אדם, שהרי אינם מחויבים לשמש את בעל הבית, ומדוע ויכל המארח לצוות את אורחיו לעשות עבורו מלאכות.

^{קפ} בנידון זה יש לדון בכמה אופנים, א. שאחר הסעודה כל המשתתפים מורידים דברים מהשולחן, והוא מצווה על האורחים שיורידו דברים מהשולחן, ב. שהמארח מבקש מאורח שיביאו משהו מהמקרר, לצורך כולם או לצורך המארח בלבד.

והנה לכאורה זה פשוט שאם האורח עושה גם עבור עצמו, אין כאן השתמשות של המארח באורח ואין בזה משום 'ל', וכגון שמצווה על האורח להביא שתייה מהמקרר עבור כל הסועדים - מותר, וכן מסתבר לעניין הורדת דברים מהשולחן, שכיון שכל משתתפי הסעודה שותפים בזה - מותר ללחצו על כך, ואע"פ שהיה מקום לדון שלסדר את השולחן והבית זה מלאכה לתועלת בעל הבית ולא האורחים, מ"מ כיון שגם הם חלק מהסעודה ומקובל שהאחריות נופלת על כולם, א"כ אין כאן הגדרה של עובד ומעביד - ומותר וכן נקט הגר"נ קופשיץ שליט"א.

אולם באופן שהמארח מבקש מהאורח שיביא לו משהו מסוים, היה מקום לאסור זאת ע"פ דברי רבינו יונה וכו"ל, מיהו גם בזה יש לדון, שבמלאכות קלות האורח עוזר שלא מתוך תחושת 'רדייה' ו'עבדות', אלא מתוך כבוד והערכה, או מתוך תחושת הכרת הטוב, ועל דרך זה במגיד שיעור שמבקש שיביאו לו ספרים [באופן שאינם תלמידיו], כיון שאינו רדייה בפרך כאדון בעבדו, אף אם אין נעים לסרב, כיון שאינו חש תחושת ניצול ושליטת אחר עליו, אפשר שאין זה 'דרך רדיה' כאדון בעבדו, וכע"ז צידדו הגר"נ קופשיץ והגר"מ רוזנברג שליט"א.

אולם מסתבר שכל זה דווקא בגדר לא תרדה המבואר ברבינו יונה וכו"ל, אך בעבודת פרך גמורה יש לאוסר זאת, שהרי עצם העבודה היא השפלה ורדייה, והרי אף בעבד שחייב לעבוד אצל אדונו אסור לו לרדות בו בפרך, [אא"כ נחשד עוד, שכיון שאינו מרגיש מנוצל ונרדה עדיף טפי מע"ע, ולהכי מותר בו גם מה שאסור בע"ע, ולענ"ד אין להקל בעבודת פרך גמורה].

^{קפא} כוונת הדברים ע"פ מה שנחלקו הפוסקים האם הנכד מחויב בכבוד אבי אביו, ועי' ברמ"א (יור"ד רמ, כד) שהביא מהמהרי"ק (שורש 5) שא"ץ אדם חייב בכבוד אבי אביו, אך הרמ"א כתב 'ואינו נ"ל, אלא דחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו'. ויש בזה נידון האם 'בן הבת' חייב ומהרמ"א משמע שאין חיוב וכו"ה בביאור הגר"א, אולם בחרדים מבואר שחייב וכו"ה בעה"ש, ויש עוד נידון האם החיוב לכבד סבא הוא דאורייתא או שהוא דין דרבנן, ויש בזה כמה וכמה פרטים, ואכ"מ.

ועכ"פ אם ננקוט שהוא חיוב כיבוד כפי שמחויב בכבוד אביו, א"כ היה מקום לדון לעניין עבודת פרך ממש שגם יש להתיר, אך כבר נתבאר לעיל שאפילו בבן ממש 'צ"ע לדינא', וכאן בוודאי גרע טפי, שהרי אינה הלכה מוסכמת ומפורשת [ובפרט שהדרשה לעניין עבודת פרך נזכרה רק בבנו ותלמידו], אך לעניין עבודות 'קלות' מסתבר שבנכד יש להקל יותר, שהרי ניתן לצרף גם דעה זו שהוא 'מחויב' לכבד את אבי אביו או אמו וכו"ל.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

מכשול 'עבודת פרך' בבני זוג

ה. אסור לבעל לצוות על אשתו, לעשות מלאכות קשות שהם בגדרי עבודת פרך, וכגון לנקות דברים קשים או ניקיונות בצורה חריגה^{קפב}, וכן לעשות מלאכות שאינם מתאימות לנשים כגון לצבוע את הדירה, לעשות עבודות בניה וכדומה, או להיות ערה בלילה להשלים לו מלאכה^{קפג}.

וכן אסור לאשה לרדות בבעלה שיעשה מלאכות קשות ומפרכות, או מלאכת נשים, וכגון שילוש ויאפה חלות, יתפור וכד', או דברים שאין מקובל לעשותם בלילה^{קפד}, ומסתבר שהוא לפי המקום והזמן^{קפה}.

ופשוט שאסור לצוות זה על זה לעשות מלאכות שאין בהם תכלית, או שמתכוונים כדי לצער^{קפו}, או לרדות בדברים תוך כדי המלאכה^{קפז}.

מכשול 'עבודת עבד' בבני זוג

ו. וכן אסור להכריח זה לזה לעשות מלאכות בזוויות שדרך העבדים לעשות לאדונייהם, כגון להוליך כלים לבית המרחץ, לחלוץ מנעלים, לצוות לעשות מלאכה לרבים, כגון לעשות 'תוכניות' לציבור, למכור כרטיסי הגרלה, וכדומה^{קפח}.

וכן מלאכות שהם בזוויות מצד עצמם, וכגון לסחוב משאות גדולות^{קפט}, לנקות את הרפת, להיות קצב או מעבד עורות (בורסקי), ובכלל זה לפתוח

^{קפב} הוא בכלל עבודת פרך – עבודה קשה, וכבר עורר על זה בחוט שני (שבת ח"ג עמ' רמד) לגבי רדיה באשתו במה שאינה מחויבת וכן לגבי בניו.

^{קפג} דברים אלה מבוארים הם ע"פ היראים (סי' קצ"ט) סמ"ג (לואין סי' קע"ד) הגהות מימוני (עבדים א, ב) והובאו דבריהם לעיל (ביאורי סוגיות ו, ב).

^{קפד} ויש בזה כמה פרטים מה בכלל עבודת נשים לגברים בקנין פירות להגר"ח ק"צ"ל (אות מה), ועי"ש לעיל (אות מג) בעניין עבודה בלילה.

^{קפה} ויש לדון בשטיפת כלים, כביסה, גיהוץ וכד', ומסתבר שהדברים משתנים מעת לעת, ומסתבר שבזמנינו שאין הרבה 'גבולות' ו'חלוקות', יותר קשה למצוא עבודה המיוחדת דווקא לנשים, ואולי להיפך וכגון בעבדות 'בנייה' שזה מיוחד רק לגברים, אך למשל בעבודת 'צביעה' של הבית, שמעתי שגם בזה יש מקומות שזה מתפקידי האשה, וצ"ע.

^{קפו} האיסור באין בהם תכלית הוא ע"פ הרמב"ם בהל' עבדים (א, ו), וכשמכוון לצערה הוא ע"פ הראב"ד בהשגות שם.

^{קפז} מבואר בספר חסידים (כת"י פראמא אות תתתצ"ז), והובא להלן דין י"ג.

^{קפח} גרי עבודת עבד הוא ע"פ הרמב"ם (א, ז) עי"ש, ומקורו במכילתא משפטים (סי' יז) ושם נוסף גם חייט, ובמסכת עבדים (פ"ב) נוסף שולחני, ועי"ש בקנין פירות (אות מג) ויש כמה פרטים בזה.

^{קפט} שכל מלאכת בזיון היא בכלל עבודת עבד לפי שהיא מבזה ומיוחדת לעבדים, ועי' בערוך השולחן (יו"ד רסז, קלז) שכתב 'לא תעבוד בו עבודת עבד שלא יטול אחריו בלנטיא והוא שק ואמתחת בלשון יווני [ערוך]', ומבואר שיש משאות שזה בזיון לסחובם והוא בכלל עבודת עבד, וציינו לתנא דב"א

לא תרדה בו בפרך - למעשה

סתירות בביוב, וכדומה בשאר דברים בזויים, לפי שעבודות אלו מיוחדות לעבדים ונאסרו משום 'עבודת עבד'קצ.

בדברים שמקובל שעושה לבעלה

ז. בדברים שאינם עבודת פרך או עבודת עבד, אם אין מקובל שעושים זה לזה, וכגון לשולח את השני לשליחויות רחוקות וכדומה, יש לאסור. אך בדברים שמקובל שאשה עושה לבעלה וכגון לתת לבעלה מים לשתות ולהכין לו חביתה וכד', אין חשש לצוותה, ואם מבקש ממנה מותר בכל גווניםקצ, ויש לדון שכשהיא עייפה מאוד וקשה לה אסורקצ, [ויש לדון בדברים שמקובל שהאיש עושה לאשתו, ועיי בהערהקצ].

עבודות קלות באורח ושאר בני ביתו

ח. ולעניין שאר בני ביתו שאינם בניו ובנותיוקצ, כגון אורחים וכדומה, אסור לרדות בהם ולצוותם לעשות מלאכות קשות או בזויות, אך בדברים קלים שמקובל שהאורחים שותפים בעזרה בענייני הבית, כגון להוריד דברים מהשולחן אחרי הסעודה וכדומה, יש להקלקצ.

(ר"פ כ"ג) שלשלוח אמה לקנות ירק מהשוק הוא גם מנהג שפחה כנענית, ועיי בשו"ת שבט הלוי (יא, רלה) שאסור למעביד לשלוח את המזכירה שלו ללכת עבורו לשוק עי"ש.

ואע"פ שיש מלאכות שכל הבזיון הוא כשעושה אותם לרבו, כגון לנעול מנעליו וכד', אך יש דברים שהם בזיון בעצם, ולפיכך גם כשעושה אותם עבור עצמו היא מלאכה בזויה.

קצ עיי בבכור שור עה"ת (כה, לט) שכתב 'עבודה מבזוה כגון לנקות הרפת וכיוצא בה', וכן עיי בהלשיך שכתב 'לא יעבוד עבודה בזויה קצב ובורסי', [וע"ע בפנים יפות (כה, מא) ומה שפירש"י לעיל עבודה של גנאי, היינו שבכלל עבודת עבד הם שני בחינות א' עבודה קלה שיש בה גנאי, וב' עבודה כבדה בקרקע אף שאינה של גנאי, ועכ"פ למדנו שיש עבודת עבד בדבר שהוא בזוי בעצם גם אם אינו עושה זאת לאדונו].

קצא כל זה נתבאר לעיל בהערות עי"ש.

קצב ע"פ תשובת הגר"י טשזנר שליט"א לנידון זה ש'באופן רגיל אין איסור, אבל אם היא מאוד עייפה וקשה לה לעשות כן, לכאורה יש בזה איסור'.

קצג נתבאר לעיל בהערה לדון שכאן למרות שמקובל שעושה לאשתו מ"מ אינו 'מחויב' בדבר, וכשעושה כופה אותו הרי זה כרדייה, אך מאידך אפשר שכיון שהדרך לעשותו א"כ אינו כרדיית אדון בעבדו, ומסתבר שתלוי בצורת הרדייה, שבאילוץ קל מותר ובעין משנ"ת לעיל (דין ח) לגבי אורח, אך אם לוחצת מאוד על כך - אסור, שזהו כרדיית אדון האסורה.

קצד שבהם הדין שונה, וכמו שיבואר א"ה להלן (י, א-ג)

קצה נתבאר בהערות לעיל, שלעניין האיסור המבואר ברבינו יונה כל שמקובל שאדם עושה זאת לחברו מסתבר שאין לאסור, ובפרט כשהסבא מצווה על נכדיו אחרי הסעודה להוריד מהשולחן כלים, שהרי לדעת הרמ"א הם 'מחויבים' בכבודו וכו"ל בהערה. אולם לעניין עבודת פרך, בוודאי אין להקל כשאינו עושה זאת מדעתו ורצונו שהרי אפילו בעבד נאסר עבודת פרך.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

בדברים שמיועדים לכל בני הבית

ט. ויש לדון באופן שאשה מצווה על בעלה שיפתח את הסתימה וכד' בשאר מלאכות בזויות, או להיפך שהאיש מצווה על אשתו, וכן לעניין עבודה קשה שמוגדרת כעבודת פרך, אך מלאכה זו היא לתועלת שניהם, האם יש בזה משום עבודת עבד ועבודת פרך, או שכיון שהוא לתועלת שניהם, מותר.

ומסתבר שאם זה שנרדה גם מעוניין במלאכה מצד עצמו, אלא שהשני דוחק בו ומזרזו מותר, אך אם אינו מעוניין בזה, ועושה זאת רק מחמת רדיית השני אסור, ועי' בהערה קצ'.

כשרודה לתועלת הנרדה

י. ושמעתי נדון באשה שיש לבעלה השמנת יתר, ומתוך דאגה לבריאותו רוצה ללחוץ אותו לעשות פעולות גופניות או עבודות שאינם 'עבודת פרך', אך אינו רוצה לעשותם, האם מותר לה ללחוץ עליו בזה. ונראה, שכיון שהמטרה היא לתועלתו, ובפרט כשיודע שזו כוונת אשתו, אין בזה משום לא תרדה בפרך, ועי' בהערה קצ'.

קצ' יסוד הנידון בזה ע"פ מה שיבואר להלן (בירורי הלכות ו, ה), שמסתבר שהאיסור הוא רק באופן שרודה בזולתו לעשות מלאכה עבורו, אך אם רודה בו שיעשה מלאכה עבור עצמו, וכגון שמלכלך דירתו של חברו, ומחמת כן נאלץ לעבוד עבודה קשה או בזויה לנקות, אינו עובר בזה, שהרי אינו עובד עבורו ואין כאן צורה של רדיית אדון בעבדו.

ולפ"ז יש לדון בשותפים וכן בבני זוג שאחד מטיל על זולתו עבודת פרך או עבד, האם עובר בזה משום שהשני עושה עבורו, או שכיון שיש מזה תועלת לעצמו א"כ אינו רדיית אדון בעבדו, והגר"נ קופשיץ והגר"מ רוזנברג שליט"א צידדו, שאם מצד עצמו לא היה עושה זאת, וכגון שאין לו עניין שהבית יהיה נקי, ורק מחמת כפיית הבן זוג או השותף עושה, אע"פ שיש לו גם תועלת מכך, יש לחוש בזה משום לא תרדה, שהרי כשעושה זאת עושה רק מחמת הציווי והכפייה של זולתו, אך אם עושה זאת גם עבור עצמו אלא שהשני דוחקו לעשות בזה מותר שהרי עושה זאת גם עבור עצמו (וכנ"ל). ויש להוסיף, שהרי גם בעבד פעמים שיש תועלת ממלאכתו וכגון שמנקה בבית אדונו, ואעפ"כ אם זה באופן של עבודת פרך אסור, ומ"מ כשהוא גם מעוניין בזה הרי זה מדעתו ורצונו ומותר [ויש לדון כשזה וזה גורם, או כשיש שני כוונות למעשיו, ועי'].

קצ' הוא ע"פ מש"כ רב"י (ג, ס) 'ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם וכו', ומבואר שכאשר מבקש ממנו לתועלתו מותר. ולא מסתבר שצריך שני תנאים גם לרצונם וגם לתועלתם, שהרי אם זה 'לרצונם' בוודאי מותר, ומה צריך שיהיה גם לתועלתם, ובהכרח שלתועלתם הוא טעם בפני עצמו, וכן צידד הגר"ח ק"צ"ל (בקנין פירות אות מה) שאם זה לתועלתו זה סיבה בפני עצמה להתיר, [וע"ע בדעת נוטה (פ' בהר) ובהערות שם]. ומטעם זה היה נראה להתיר אפילו כאשר היא מכוונת לתועלתו והוא אינו יודע מכך, וכ"ש באופן שיודע שזו כוונתה.

ולעניין עבודת פרך ממש, יש לדון שכיון שיש לו תועלת מותר, אך מאידך הרי אינו מדעתו ורצונו, שהרי אינו יכול לסרב וא"כ יש לאסור. ואפשר שגם לעניין זה, כל שהוא יודע שהוא לתועלתו מותר,

פרק ה

דרישה מופעל שיעשה עבודות קשות

בפרקים הקודמים נתבאר בעז"ה ענייני איסור השתעבדות בבן חורין שיעשה 'עבודת עבד' ו'עבודת פרך', ונתבאר שבאופן שאדם מדעתו ורצונו מוכן לעשות עבודות אלו אין בזה איסור. בפרק זה יבואר אי"ה שכשאדם משכיר את עצמו לעבוד עבודה שמחייבת גם 'עבודת פרך' או 'עבודת עבד' אין איסור, ויתבאר כמה דוגמאות מעשיות, מה בכלל חיוב עבודתו, ומה אינו בכלל חיוב עבודתו - ולפיכך אסור למעסיק ללחוץ עליו שיעשה זאת.

סיכמו שיעשה כל מה שיטיל עליו

א. האיסור להשתעבד בפועליו ושכיריו בעבודת פרך ועבודות עבד, היא רק באופן שלא סיכמו מעיקרא שנשכר לעבודה זו, אך אם סיכמו שיעשה לו גם עבודות אלה, או שדרך כל השכירים לעשות גם מלאכות אלו מותר, ואפילו לא סיכמו מפורש על מלאכה זו, אלא שסיכמו שיעשה את כל העבודות שיטיל עליו, מותר קצת.

לא לץ מנקה לנקות יותר מדי

ב. אשה שישודית מאוד בניקיונותיה, ושוכרת מנקה - עוזרת בית שתעשה לה את הניקיונות, אם סיכמה איתה מראש שהיא צריכה מנקה

משום שחסר בזה עיקר הצורה של רדייה של אדון בעבדו, ועוד יש לדון שגם כשאנו יודע מכן, כל שהיא מתכוונת לתועלתו, אינו כרדיית אדון ומותר. ונ"ל לשון רב"י ש'לא יצוה אותם וכו' אלא לרצונם ותועלתם' וקצת משמע שהוא תלוי ב'מצוה' ולא ב'מצווה', ועי' במש"כ בזה בביאורי סוגיות (ז, ד), ולדינא צ"ע ברדייה על עבודת פרך ממש.

קצ"ח כן מפורש בשל"ה הק' והובא במג"א (קסט, א) 'גם אנו מניחים לעבדים להוליד כלינו אחרינו לבית המרחץ ולנעול מנעלינו דהוי כאלו התנו על כך (של"ה)', ובמג"א עצמו נקט שגם בלא"ה מותר שהרי יכול לחזור בו אפילו באמצע היום, ובביאור פלוגתם נתבאר בארוכה לעיל (בביאורי סוגיות ב, א-ג), ועכ"פ באופן כזה שמתנה מעיקרא על שיעשה כל העבודות בוודאי מותר ואף אם כעת קשה לו לסרב, [ודבר זה מוכח מהשל"ה שהתיר משום שהוא כמתנה על כך, למרות שלא היה סגי ליה מצד עצם מה שיכול לחזור בו].

וכן נראה מהמאירי קידושין (כב, ב) 'ומ"מ כל שלא נמכר אלא שמשכר לאי זו מלאכה הואיל והוא משתכר לדבר זה ואינו עושה אלא ברצונו מותר, ודברים אלו התבארו בתורת כהנים', וכוונתו לספרא (פ' בהר ז, ב), ועי"ש ברבינו הלל ובפירוש קרבן אהרן שביארו שכיון שמקבל שכר ועובד מרצונו אין בזה איסור, ומשמע שאינו מדין מחילה אלא שבאופן זה לא שייך כלל צורת האיסור.

וראה בספר יוסף אומץ והובא לעיל (ביאורי סוגיות י, ב) 'ונראה לי כשמכניס אדם לביתו וכו' והבעה"ב צריך שיעשו לו איזה דברים שיש להם קצת בוושה בהם, אז קודם שיקבלם בביתו וכו' יתנה עמהם שע"מ כן מכניסם לביתו שיקבלו ברצונם לעשות לו איזה שירות שמפורש להם, ואז אין חיוב להחניף להם בעת שמבקש מהם לעשות אחת מהמלאכות ההמה אחר שתנאי התנה'.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

שתנקה גם דברים שכבר נקיים וכו', הרי שלקחה את העבודה מדעתה ורצונה ואין בזה חשש 'עבודת עבד' ו'עבדות פרך', אולם אם לא סיכמו מראש, אינה יכולה לבקש ממנה דברים שמעבר למקובל אצל שאר המנקות.

דרישה מעובד בדבר שלא מקובל

ג. פעמים רבות אדם יש לו עבודה מסוימת במוסד, אך כשיש צורך מבקשים ממנו לעשות דברים נוספים, ופעמים זו עבודה בזוויה וכגון שמבקשים מהשרת לתפוס עכבר שחדר לבניין המוסד, או לפתוח סתימה וכדומה.

ומסתבר שהדבר תלוי, שבדברים שזה חלק מתפקידו ועל דעת כן נכנס לעבודתו וכגון פתיחת סתימה - מותר, אך אם אין זה מתפקידו וכגון עכבר שחדר למוסד - אסור^{קצט}, אלא א"כ התנו מעיקרא שכל עבודה מזדמנת שיצטרכו יוכלו לבקש ממנו.

אילוץ מזכירה לקחת 'יעד' במגבית

ד. מזכירה במוסד תורני, שהמוסד עושה כעת מגבית עם 'יעדים' להשיג תרומות בסכום מסוים^י, אסור ללחוץ עליה לקחת 'יעד', כל שאין מקובל שהנכנס למוסד הוא על דעת שצריך להשתתף במגביות, ויש בזה חשש 'עבודת עבד', וגם 'עבודת פרך'^{יא}, אלא א"כ התנו מעיקרא שזה חלק מהתפקיד [ועי' בזה להלן (בירורי הלכות ח, ה-ז)].

^{קצט} כך צידד בזה חכ"א שיחי', שאע"פ שמקובל להטיל תפקיד זה על השרת, כיון שאין מישהו אחר להטיל עליו מלאכה זו, אך מסתבר שלא נכנס אדעתא דהכי ואינו מחויב ע"פ דין לעשות זאת לבעל המוסד. ונראה לדון עוד, שגם אם יוכל לחייבו בדין לעשות זאת, מ"מ א"ז מתיר את האיסור של עבודת עבד או עבודת פרך, שכיון שהוא דבר שאינו שכיח, א"כ מעיקרא לא הייתה דעתו על כך, וא"כ אין זה מדעתו ורצונו, ועי'.

^י ועי' להלן (בירורי הלכות ח, ה-ו) שנתבאר לדון באופן שאין מטילים עליה 'לאסוף כסף' אלא 'לתרום', ומבחירתה מבקשת תרומות מאחרים כדי לעמוד ביעד, שאפשר שאין בזה איסור ל"ת בפרך [ועי"ש] שאפשר שבאשה גרע ובכל גווני אסור], מיהו גם אם אין בו משום לא תרדה, יש בזה איסור בפני עצמו, ובשו"ע איתא שעתיד הקב"ה להיפרע מהלוחץ על חברו לתת צדקה כשאינו מחויב, ועי' במשנ"ת בזה שם.

^{יא} שהרי מצד הדין אינה 'מחויבת' בדבר, וכשבעל המוסד מפעיל 'לחץ' שתעשה דבר שאינו מחויבת בו, הרי זה לא גרע מדברי רבינו יונה שאסר לצוות על חברו לעשות דבר אם הוא ירא או בוש להחל דבריו, ועי' לעיל (בירורי הלכות ג, א) שאם עושה כן משום שחושש שיסלקוהו מעבודתו הקבועה, בוודאי שזהו כנגד דעתו ויש לאסור בזה, ועי"ש עוד כמה פרטים בזה.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

דרישה מתקן דודי שמש שיעבוד קשה

ה. פועל שהוזמן למלאכה מסוימת או שכיר יום, יש אומרים שמותר לרדות בו בפרך או להעבירו בעבודת עבד, מפני שיכול לחזור בו אפילו באמצע היום^{יב}.

ולדוגמא הדורש ממתקן דודי שמש שיעבוד קשה מעבר למקובל, כגון שיטפס עם סולם מחוץ לבניין וכדומה, יש אומרים שאינו עובר^{יג}, ומסתבר שיש להקל בזה במקום ספק לא תרדה^{יד}, ומי"מ כשהמתקן הוא אדם שנפשו שפילה וקשה לו לסרב למעבדו, אסור^{יה}.

^{יב} נידון זה תלוי בפלוגתת המג"א (קסט, א) והשל"ה שהובא שם, שהשל"ה ביאר הטעם שאנו משתמשים במשרתים גם בעבודת עבד לפי שהם נשכרים על דעת כן שהרי זהו דרך העולם, והמג"א כתב שאין צריך לטעם זה שהרי 'בספרי דריש בו אי אתה רודה בפרך אבל אתה רודה בבן חורין בפרך עכ"ל, ועבדים שלנו כב"ח דמי ויכולין לחזור בחצי היום דאין להם דין עבד', ונתבאר לעיל (ביאורי סוגיות ב, ב) שכוונתו לומר שכיון שיכול לחזור בו באמצע היום, נמצא שמסכים לעבוד גם בתנאים כאלה והרי זה מדעתו ורצונו ומותר, אך השל"ה נקט שאע"פ שיכול לחזור בו באמצע היום אין זה מספיק להגדיר זה כרדייה בב"ח שהיא מדעתו ורצונו.

ואולם נתבאר לעיל (ג, ג) שאדם שחושש על כל פרנסתו מסתבר שהלוחץ עליו לעבוד עבודת פרך עובר, דלא גרע ממש"כ רבינו יונה שאסור לו לצוות על חברו שירא ממנו, אך כל זה בעבודה קבועה שזהו כל פרנסתו, אך בפועל מזדמן עכ"פ מבואר במג"א שאין בזה איסור לא תרדה משום שיכול לחזור בו באמצע היום [ויש לדון שלמג"א גם בעבודה קבועה מותר, ועכ"פ באופן זה בוודאי מותר]. וזהו שנתבאר למעלה שיש אומרים' והוא רבינו המג"א, אך לדעת השל"ה הק' אפשר שההיתר הוא רק כשנשכר על דעת כן, מיהו אפשר שעד כאן לא החמיר השל"ה אלא באופן שהוא עבדו הקבוע, אך כשהוא שכיר מזדמן לפעולה מסוימת או ליום אחד גם השל"ה מודה להתיר.

^{יג} הנידון בתקן דודי שמש עדיף מהנידון של השל"ה והמג"א הנ"ל שהרי כאן הוא נידון על פעולה מסוימת ואפשר שכאן לכו"ע מותר, ועכ"פ בוודאי לדעת המג"א מותר וכנ"ל.

^{יד} שהרי כפי שנתבאר לדעת המג"א מותר וגם לדעת השל"ה אפשר שכאן שהוא פועל מזדמן מודה השל"ה שאם אינו מסרב הר"ז נחשב מדעתו ורצונו, ולכן במקום 'ספק' לא תרדה מסתבר שיש להקל. ^{יה} דלא גרע ממש"כ רבינו יונה שאסור ללוחץ על זולתו אם אימתו עליו או שהוא בוש להחל דבריו, ובוודאי אין סברא שמפני שהוא גם פועל יהא מותר לרדות בו, ועי' במשנ"ת לעיל (ביאורי סוגיות ב, ג).

פרק ו

השארת ספרים או לכלוך

בפרק זה יבואר אופנים שאינו מצווה לעבוד בעבודת פרך, אלא שעיי מעשיו מכביד על העובד ומוכרח לעבוד קשה, ובכלל זה הנידון הידוע האם המשאיר ספרים בבית הכנסת ואינו מחזירם, או המלכלך למנקה תוך כדי שטיפה, האם עובר באיסור לא תרדה בו בפרך.

חיוב החזרת הספרים שהשתמש בהם

א. המשתמש בספרים שמיועדים לכלל הלומדים בבית המדרש, חייב להחזירם למקומם בגמר השימוש, מפני כמה וכמה טעמים^י, וביטול תורה דרבים כנגד כולם.

וכבר נודעו דברי הקה"י זיע"א במכתבו^י ש'יודאי מידת אכזריות ורשע להטיל על אחרים להחזיר ספרים שהוא השתמש בהם', ואולם בדבריו לא נזכר האיסור 'לא תרדה בו בפרך', ובפשוטו לא שייך בזה לא תרדה בפרך^י, אכן העידו בשם כמה גדולים זצ"ל שחששו בזה משום לא תרדה^י.

^י הדבר פשוט שחייב כל אחד להחזיר את הספרים שלמד בהם, גם אם אין כאן איסור דלא תרדה בו בפרך, ואף בלא 'מצוות' חייב להחזיר מצד ה'דרך ארץ' שקדמה לתורה וראשית צריך להיות "אדם", אך באמת שכבר מוני המצוות מנו כאן כמה וכמה מצוות, הן מצד בן אדם למקום כביטול תורה, כבוד בית הכנסת, כבוד הספרים, חילול ה' ועוד, והן מצד בן אדם לחברו 'אהבת לרעך כמוך' 'והלכת בדרכיו', 'גזל הרבים' ועוד.

^י קריינא דאגרתא (ח"א מכתב נ"ט), ושם נוסף חומרא אם האוסף ת"ח שמחמת כן בטל מלימודו. ^י שאם מדובר שהוא נשכר לזה, הא כבר נתבאר שבאופן זה גם בעבודת פרך אין איסור, ואם אינו נשכר לכך הרי אינו מחויב בדבר, ומי חייבו לאסוף את הספרים ומדוע המשאיר את הספרים רודה בו, והגרנ"מ רוזנברג שליט"א הסכים שקשה למצוא בהימנעות מהחזרת ספרים לאו דאורייתא. ובפרט שיש לדון בעצם הדברים האם אסיפת ספרים נחשבת 'עבודת פרך', ולכאורה אין מקום לאסור אלא ע"פ הרבינו יונה, ובפשוטו הרב"י אסר רק כאשר 'מצווה' עליו, עי' בזה להלן (ח, א), וע"ע לעיל (ביאורי סוגיות ז, ד) מה שנתבאר בארוכה, [וכבר נתבאר במק"א שכל שהאדם טורח עבור עצמו אין בזה משום ל"ת, ואף אם חברו גרם לכך].

^י מפורסם שכן היה מודעה בכולל חזו"א מהגה"צ רנ"מ קרליץ זצ"ל [אביו של הגרנ"ק] "אם הניח את הספר שלא במקומו, עד שבא מתנדב וסידר הספרים במקומם, הריהו צריך לחשוש גם משום הלאו "ובאחיכם בני ישראל לא תרדו בפרך" שנצטוינו שאסור לשעבד אדם מישראל לעשות קטנה או גדולה (ע"פ רביי")^י, וראה בתשובות והנהגות (ח"ה סי' שצד) שיש מקום ע"פ רבינו יונה לאסור משום ל"ת, ובספרו טעם ודעת עה"ת (ויקרא כה, מג) שכן פרסם גם רבו הגר"מ שניידר זצ"ל לחוש בזה ללא תרדה ע"פ רבינו יונה, והובאו הדברים לעיל (ביאורי סוגיות ט, א) בהערות.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

באופן שיש אחראי להחזיר ספרים

ב. ונראה שדבריהם נאמרו כאשר אין אדם שנשכר למלאכה זו של החזרת הספרים, ומאידך הוא אחראי על הדבר, וכגון שהוא גבאי בית הכנסת או מרגיש אחריות על הדבר, או שיש תורנות וכעת זה תורו, ובאופן זה יש מקום לומר שאסור משום לא תרדה^י, ועי' בהערה^{יא}. וכן לענין השארת לכלוך בבית הכנסת, שייך נידון זה, ואפשר שבזה יש לחוש יותר^{יב}.

להשאיר לכלוך ובלגן אחרי שמחה

ג. ומצוי שעושים שמחה בבית הכנסת, ואחר השמחה נשארים הספסלים והשולחנות לא מסודרים, והמנקה נאלץ לסדר את הריהוט במקומו למרות שאין זה מתפקידו, או שמשאירים לכלוך קשה והמנקה נאלץ לנקות לכלוך שאינו מקובל, ואין זה מתפקידו וחיובו לנקות, ומאידך נפשו שפלה ואינו מסוגל להתחמק מלעשות זאת^{יג}.

^י וכן משמע בלשון המודעה שהיה מתנדב ולא 'שכיר' לעבודת סידור הספרים, ובאופן שהוא אחראי על הדבר ומחויב לאסוף את הספרים (מחמת תורנות, או מחויבות מוסרית, ציבורית), ומאידך לא נכנס לדבר על דעת שאנשים ישאירו במכוון ספרים, בזה יש לדון שעובר משום ל"ת בפרך, ואולם גם בזה יש חידוש גדול, שהרי לא 'ציווה' עליו לאסוף ואפילו לא ביקש ממנו, רק שגרם לזולתו שיעשה עבודה שאינו חייב בה, ואפשר שנקטו שכיון שפיזור מחייבו לסדרם, א"כ בכך רודה בו בעבודת פרך כנגד דעתו ורצונו [ואע"פ שאין כאן 'ציווי', אפשר שבמה שמחויב לא בעיני ציווי, וכשם שבעבד מסתבר שא"צ דווקא ציווי ועי'], וגם אפשר שאמרו כן בדרך הפלגה שלפי דברי רבינו יונה שייך כאן 'עניין' האיסור, וצ"ע.

^{יא} ויש לדון אופן נוסף ששייך גם באדם שנשכר לכך, וכגון שמעיקרא דיברו על כמות סבירה של ספרים, והזדמן קעת שהצטברו הרבה ספרים באופן שלא הייתה כוונתו לזה מראש, ומאידך קשה לו לסרב לאסוף את כל הספרים 'ולהתווכח' שלא זה היה הסיכום ואינו מחויב בכמות כזו, שבזה אפשר שיש חשש לא תרדה. [ויל"ד בזה מי עובר, האם הגבאי שלוחצו, או המשאיר את הספרים שגורם ל'עבודת פרך', גם שלכאו' יש כאן כמה שעשהו, שהרי ע"י כל אחד שהשאיר את ספריו בלחוד עדיין לא הייתה זו עבודת פרך ועי'].

^{יב} שאפשר שמפני כבוד בית הכנסת 'חייבים' לנקות, ונמצא שהמשאיר לכלוך 'מחייב' את זולתו לעשות עבודת פרך, וגרע מאספת הספרים שיותר קשה להגדיר את חברו כ'מחויב' לאסוף, וא"כ עשייתו היא מדעתו ורצונו, ועי' בזה לעיל.

^{יג} ובאופן שזה עבודה 'קשה' שמוגדרת כעבודת פרך, בוודאי שגם אם אינו מצווה על כך יש לחוש משום לא תרדה שהרי עושה זאת כנגד דעתו ורצונו, שהרי לא נשכר לסדר את הספסלים או לנקות לכלוך גדול כמו לכלוך שאחרי שמחה, וגם אם אינו בגדיר 'פרך', בוודאי לא גרע ממה שדנו איסור ל"ת באספת ספרים משום עצם הדבר שמאלצים אדם לעשות מלאכה שאינו מחויב בה כנגד דעתו ורצונו, שאפילו בלא 'ציווי' אסור.

אופנים שאין לא תרדה בו בפרך

ד. ואולם נראה שבכל האופנים האלו האיסור הוא רק כאשר העבודה היא קשה ומפרכת או עבודה בזויה, אבל אם ע"י שמלכלך או שאינו מחזיר את הספרים חברו צריך לטורח קצת, אינו עובר^{ר"י}.

עוד העירו לדון בזה, שאפשר שהאיסור הוא רק כאשר 'משתמש' בחברו בעבודת פרך, והיינו שמסדר הספרים והמנקה באים לעבוד ולשרת את הציבור, אך כשהם עובדים אצל גבאי בית הכנסת, ואין שום יחס עובד ומעביד בין הלומדים ומסדר הספרים והמנקה [והוא תלוי בכל מקום לפי עניינו], אין בזה משום ל"ת בו בפרך, וע"י בהערה^{ר"ט}.

אינו מחזיר ספר או חוסם חנייה

ה. ונראה שהמשאיר ספרים ואינו מחזירם, אינו עובר על לא תרדה מפני שרודה בחברו שרוצה לעיין בספר, שמחמת שחברו לא החזיר את הספרים צריך לחפש ולטרוח עבורם^{ר"ט}.

^{ר"י} הדברים הם ע"פ משנ"ת בביאורי הסוגיות (סי' ו') בדעת רבינו יונה שחידש שאיסור לא תרדה הוא אפילו בדבר קל כגון ששלחו לחמם מים או לקנות לחם מהשוק, ואע"פ שפשוט שבעבד מותר, היינו מפני שבבן חורין כשהשני שולט עליו ונותן לו הוראות גם עבודה קלה מפרכתו והיא עבודת פרך, עוד נתבאר (שם) שכפי המדויק בר"י ובחורדים וכו"ה ביוסף אומץ וע"י בזה להלן (ח, א) האיסור רק אם חברו 'מצווה' עליו, וביאור העניין, שבעצם אינו 'עבודת פרך' אלא שברדייה באדם שאינו מחויב לו כלום גם זה 'מפרך', אך אין לך אלא חידושו שזה דווקא כאשר 'מצווה' עליו שבוז ההשפלה גדולה, וד"ק.

^{ר"ט} והטעם בזה, דהנה מסתבר שאיסור לא תרדה בפרך הוא רק כאשר משתעבד בחברו לעבוד עבודת פרך, אך כשגורם לחברו לעבוד עבודת פרך עבור עצמו, אין בזה איסור ל"ת בפרך, וע"י בזה להלן (בסמך). וא"כ גם הכא כיון שאינם מחויבים לציבור ואינם עובדים אצלם, א"כ חסר כאן בעיקר האיסור שעניינו הוא לאסור על אחד להשתעבד ולהשתמש באחיו היהודי לעבודת פרך.

ונראה שאין הדברים בהכרח תלויים זה בזה, שאפשר שכעובד לעצמו ממש (כגון שמלכלך בבית חברו), אין זה 'עבודת פרך', לפי שצריך ה'פרך' הוא רק כשעובד לשני כעבד לאדונו, אך כאשר מאלץ את חברו לעבוד בפרך לאדונו, אפשר שזה בכלל 'עבודת פרך' שנאסרה, דהא האיסור אינו משום התועלת מעבודת הפרך, אלא בעצם מה שמעביד את זולתו בפרך. [ויש לדון כאן מי יעבור, האם מפזר הספרים, או הגבאי שעצם קיומו לוחץ את אוסף הספרים, ואם הגבאי עובר, י"ל שמשאיר הספרים עובר על לפני עיור - שמכשיל את הגבאי, שכיון שהוא לוחץ מהגבאי להשלים את כל המלאכה, נמצא שהוא גורם לכך שהגבאי יעביד את אוסף הספרים בפרך, ונותן לפני הגבאי מכשול, וצ"ע בכ"ז].

^{ר"ט} בנידון זה שמאלץ את חברו לחפש את הספר יש כמה וכמה טעמים: א. אפשר שאין זה 'רדיה' שהרי חברו מדעתו ורצונו לעיין בספר בוחר לחפש אחריו, ומאידך י"ל שכיון שזה נצרך לו ללימודו, פעמים שהוא 'מחויב' לחפש את הספר והרדייה כנגד דעתו ורצונו. ב. כיון שאין מוכרח שמישהו יחפש את הספר [עד שיבוא הממונה או מתנדב להחזיר את הספר למקומו] א"כ אין מעשיו מוגדרים כ'מעשה' רדייה בחברו, ולא דמי לשפיכת לכלוך מדעת ובכך מעביד את עבדו לנקות אחריו, ג. יש לדון לפי מה שיבואר להלן שדברי רבינו יונה נאמרו רק בדרך 'ציווי', וכאן שאין זה פרך בעצם אין

לא תרדה בו בפרך - למעשה

וכן כשחוסס את החניה ואינו מאפשר לחברו לצאת עם רכבו, או כשחוסס את המעבר שמיועד לציבור, וכן שאר האופנים שגורם לזולתו לטורח ולעבוד בפרך עבור עצמו, ואף שבוודאי הדבר אסורי^י, מכל מקום אין בזה משום לא תרדה בפרך^י.

עובר למנקה תוך כדי שטיפה

ו. אולם המכביד על המנקה בביתו ומלכלך אחר שכבר ניקה, וכגון שתוך כדי השטיפה נכנס ומלכלך את ניקיונו, וכן אם אינו מאפשר דרכי גישה נאותים למקום העבודה, ומחמת כן נאלץ לעבוד עבודה קשה או בזויה, יש לחוש בזה משום 'עבודת פרך' ו'עבודת עבד', אלא א"כ הוא דבר מקובל או שנכנס לעבודה על דעת כרי^ט.

אינו מאפשר דרכי גישה נאותים

ז. ולפיכך: אדם החוסס חניה או מעבר, וגורם לחברו להאריך את הדרך, או לעבוד עבודה קשה^י, לעשות מלאכות שמיוחדות לעבדים^{יב}. כגון: שצריך לעשות תיקון בגג של אחד השכנים, ושכן אחר אינו מאפשר לו דרכי גישה נוחים ומחמת כן צריך לטפס עם סולם מבחוץ^{יג}, מסתבר שאינו עובר משום לא תרדה בפרך ועבודת עבד^{יד}.

לאסור כשאינו מצווה. ד. אין לאסור משום לא תרדה, כיון שעובד בפרך עבור עצמו שיהיה לו ספר, וכמו שיבואר להלן.

י^א שפעמים רבות יש בזה משום 'גזל' היחיד או הרבים, ומלבד זאת כבר נתבאר לעיל כמה וכמה איסורים בזה, ובוודאי שבכל האופנים עובר על העשה של 'ואהבת לרעך כמוך'.

י^ב יסוד הדברים העירני הגרמ"מ רוזנברג שליט"א שמסתבר שכיון שטורח עבור עצמו לא שייך להגדיר זאת כעבודת פרך שכל עניינה הוא לרדות בשני ו'להשתמש' בו וכעין מה שאסרה תורה לרדות בעבד עברי, אך כאשר השני טורח ועובד עבור עצמו לא שייך בזה איסור לא תרדה בפרך, שהרי אינו בא לשמשו אלא לשמש את עצמו, ואע"פ שיש כאן משום לא תונו וכן שאר איסורים, אך אינו רודה ושולט בו כאדון בעבדו.

י^ט וכמבואר במג"א (קסט, א) בשם השל"ה הק'.

י^כ ובכלל זה כל האופנים המבוארים לעיל (א, א-ד) מהו עבודת פרך.

יכ^א שיש בזה משום עבודת עבד וכמשנ"ל לעיל (ב, א-ג).

יכ^ב ויש לדון בזה גם משום 'עבודת עבד' שהוא דבר בזוי מלאכת עבדים, וגם משום 'עבודת פרך' שהיא עבודה קשה המפרכת גופו של אדם.

יכ^ג טעם הדבר ע"פ משנ"ל לעיל, שייסוד האיסור הוא רק כאשר משתמש בו בפרך, אך כאשר טורח עבור עצמו אין בזה איסור עבודת פרך ועבודת עבד שנאמרו על אדם הורדה ומשתמש בזולתו.

[ולעניין הארכת הדרך יש לדון עוד בעיקר הדבר, שא"ז נחשב לעבודת פרך, שהרי אין כאן מלאכה ועבודה אלא טרחה בעלמא, ואינה 'עבודת בפרך', ועי', [ומטעם זה למעלה הודגש הדבר בשני אופנים].

ומ"מ בוודאי שהתעכבות בפקק אינה 'עבודת פרך', ואף שגרם התעכבות רצינית ומפרכת אינו עובר על ל"ת בפרך.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

מאריך את הדרך או מכביד על פועליו

ח. אולם אם מאלץ את הפועל 'שלו' לטרוח בעבודות קשות ובזויות, כגון שצריך לעשות תיקון בגגו, ומכביד עולו שיצטרך לטפס עם סולם מבחוץ^{יב}, או שאינו מאפשר לו להיכנס עם רכב הובלות עד הבניין וכדומה, וכן אם מלכלך תוך כדי שטיפה למנקה, יש לחוש בזה משום לא תרדה בפרך ועובדת עבד^{יג}.

פרק ז

זלזול ורדיה בשכירים ומשרתים

בפרקים הקודמים נתבאר כמה אופנים שבהם אין איסור לא תרדה בו בפרך, כגון שנשכר על דעת שיעשה מלאכות קשות. בפרק זה יבואר אי"ה שגם באופנים האלו חייב המעביד לנהוג כבוד בשכירו, ובספר חסידים^{יד} מבואר, שע"י שרודה בשכירו ומשפילו בדברים, עובר על לא תרדה בו בפרך.

רודה בדברים במשרתיו ושכיריו

א. כתב בספר חסידים (כת"י פראמא אות תתתרצ"ז) 'כתיב לא ירדנו בפרך לעיניך^{יז}; אל יקניט אדם את פועליו ואת שכיריו ואת מלמדי תינוקות יותר מדי אם עוסקים, ואומר להם פלוני פועל ואותו שוכר עושים יותר מכם, כי כל מי שמקניט אינו רואה סימן טוב וברכה באותה פעולה'.

ולמדנו מדבריו שלפעמים יש חשש 'לא תרדה', למרות שאינו מעביד את משרתיו ושכיריו בעבודה קשה מעבר למה שסוכם עמהם, שכל ש'ירודה'

^{יב} וי"ל בזה משום 'עבודת עבד' ו'עבודת פרך' וכו"ל.

^{יג} כפי שנתבאר לעיל שבדברים שהם עבודת עבד או עבודת פרך, גם כאשר מאלצו לעשותם בלא ציווי עובר, ולפיכך כאן שהפועל מחויב להשלים את מלאכתו וכל מה שנקרה בדרכו היא הכבדת עבודתו ורדייה בו בפרך, א"כ נמצא שכשמונע ממנו לעשות מלאכתו בקלות ומאלצו לעשות עבודות בזויות או קשות הרי זה רודה בו בעבודת עבד ופרך. ולעניין חסימת דרכי גישה למוביל, קצת יש לדון שאינו מכריחו לעבוד, שהרי יכול להמתין עד שיפנה את חסימתו וכו', ומ"מ מסתבר שבאופן שהוא דבר שאינו סובל דיחוי כ"כ וכדומה אינו יכול לפטור את עצמו בטענה זו.

^{יד} כת"י פראמא אות תתתרצ"ז.

^{יז} וציינו המפרשים שיש כאן ט"ס והכוונה ל"ת בפרך ולא לפסוק זה המדבר בע"ע הנמכר לעכו"ם שצריך למנוע מהעכו"ם לרדות באחיו.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

בהם ומקניטס בדברים, הוא נכנס לעניין האיסור שלא תרדה בפרך, והוא דבר מצוי מאוד למי שאינו נזהר בזה^{רכ}.

התנהגות מכבדת עם פועליו ושכיריו

ב. ובאמת שיש הרבה פרטי דינים בדיני ההנהגה הראויה עם פועליו ושכיריו, ויש דעות בראשונים שהדין של 'כי טוב לו עמך' נאמר גם בשכיר ופועל^{רכט}. ובחינוך^ל למד ממצוות הענקה שגם בבן חורין ראוי לנהוג כך, ובוודאי שגם על שכירנו נאמר^{רלא} 'יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך', וכן 'חביב אדם שנברא בצלם' 'חביבין ישראל שנקראו בנים למקום'^{רלב}.

לא להכביד ולצער את המנקה

ג. ואם ניתן ראוי לעורר הלבבות, בעניין מה שמצוי שיושבים בבית המדרש ולומדים, ויש מנקה שעושה מלאכתו בעוד ישנם לומדים בבית הכנסת, ואין צריך להסביר כמה נפשו שפילה מעבודה שאינה מכובדת

^{רכ} וראיתי מביאים מספר ראש הישיבה (עמ' 574) על רבינו הגר"ש רוזנסקי זצ"ל 'רבינו היה זהיר עד מאוד בכבוד המנקה שניקתה את ביתו, היה מכין לה אוכל ודואג שתקבל זאת בכבוד, והיה אומר 'היא צריכה לאכול היטב' וכן תמיד שילם לה יותר ממה שהיה צריך לשלם לה [ע"י בהערה להלן מהחינוך], וסייע בידה בכל מה שיכל שלא תעבוד קשה' ע"ש, והדברים מדברים בעד עצמם. ^{רכט} ראה במאירי בקידושין (כ, א) שכתב 'חייב האדון להשוות עבד עברי במאכל ובמשתה שנאמר כי טוב לו עמך עמך במאכל עמך במשתה שלא תהא אתה אוכל פת נקיה והוא אוכל פת קיבר אתה שותה יין ישן והוא שותה יין חדש אתה ישן על גבי מוכין והוא ישן על גבי התבן, מכאן אמרו כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו וכו', ולהלן הוסיף בשם הגאונים 'שבזמן הזה אף על פי שאין דין עבד עברי נוהג משבטלו היובלות מדת חסידות ודרך ארץ לא בטלה וכן מי ששוכר שמש קבוע לביתו כל הדרכים האלו בו, והרוצה להפקיע חובתו יתנה עמו עד שלא יכנס בביתו ואין משום מתנה על דברי תורה הואיל ועקרה אינה אלא מדת חסידות וכו' עכ"ד, ואף שמהני בזה תנאי אך עכ"פ מעיקר הדין הצורה הראויה היא שהאדון ינהג בשמשו כשם שצריך לנהוג בעבד עברי עד שהוא כ'קונה אדון לעצמו'. ועי' בקנין פירות (אות מו) שציין שכן נראה בירושלמי בכתבות (ה, ו), וכו' במהר"ט (כב, א).

אולם ברא"ש ובתוס' הרא"ש (שם כב, א) כתבו 'כל הקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו. נראה לי דדוקא בעבד עברי האמור בפסוק היוצא בשש אבל שכיר שנה שכיר חדש שכיר שבת שכיר יום לא אמר' הכי וכו', ודבר זה הועתק ביש"ש (פ"א סי' לו), וכו"ה ברבינו ירוחם (מישרים נתיב כט ח"א), ועי' בהערות להגריש"א מ"ש כ בזה, וכנראה שסמכו על שיטת הרא"ש, ועי'.

^{רל} מצווה תפ"ב, שכתב 'משרשי המצוה למען נקנה בנפשנו מדות מעולות יקרות וחמודות, ועם הנפש היקרה והמעולה נזכה לטוב, והאל הטוב חפץ להיטיב לעמו, והודנו והדרנו הוא שנרחם על מי שעבד אותנו ונתן לו משלנו בתורת חסד מלבד מה שהתנינו עמו לתת לו בשכרו, ודבר מושכל הוא, אין צורך להאריך בו'. ולהלן הוסיף 'ונוהגת מצוה זו וכו' בזמן הבית, שאין דין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג וכו', ומכל מקום אף בזמן הזה ישמע חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם', עכ"ד הנפלאים.

^{רלא} אבות (ב, י).

^{רלב} שם (ג, יד).

לא תרדה בו בפרך - למעשה

כזו, ובפרט שעושה זאת בפני אנשים אחרים, ופעמים שהמנקה הוא ממש כמונו חרד לדבר ה', ובוודאי צריך לשמור על כבודו, ולא לשבת בהבעת פנים של 'מכובדות' והתייחסות משפילה כלפיו^{רל}.

וכן במנקה שבחדר מדרגות, שעוברים תוך כדי ניקיונו שבוודאי צריך לתת את הדעת והלב על כבודו ומלאכתו, ופעמים שהעובר ומלכלך לו כנגד רצונו עובר על 'לא תרדה בו בפרך' ו'לא תעבוד בו עבודת עבד'^{רל}.

ללחוץ על אומן שיסיים מלאכתו

ד. ואולם נראה שאין לאסור ללחוץ על אומן שקיבל כלים לתקנם, כשעבר הזמן ומחויב ע"פ דין לסיים את מלאכתו^{רל}. ומסתבר עוד, שאפילו כשמצד הדין עדיין אינו חייב לסיים המלאכה, אם האומן יכול להזדרז ולסיים בלא 'עבודת פרך'^{רל}, העושה לו מעט חוסר נעימות,

^{רל} הדברים פשוטים ועי' בהערות לעיל. ועי' בסוטה (ה, א) וכן בכמ"ד בארוכה, גודל שפלות הגאווות וגודל מעלת העניו, ועליונים למעלה ותחתונים למטה.

[ושמעתי שהרב שך זצ"ל אמר שמעדיף לנסוע באוטובוס מלנסוע עם נהג, שהרי עם נהג "יצטרך" לדבר בדרך, לפי שמעדינות נפשו היה קשה לו לתת תחושה לנהג שהוא משרת שלו. ובדומה סיפרו על הגר"ח ק"ק זצ"ל שכשהגיע מתקין מזגנים להתקין לו מזגן בבית שוחח עמו תוך כדי עבודתו, לפי שמפאת עדינות נפשו הרגיש שאינו ראוי לשבת ולעסוק בתורה תוך כדי שהשני מושפל ועובד עבודת כפיים, ובוודאי שאין למדים הלכה מתוך מעשה, אך ללמד על הכלל כולו יצא מה הם ההרגשים הראויים ע"פ התורה].

^{רל} והוא חמור יותר ממי שאינו מחזיר את הספרים שמאלץ את השני לעשות עבודה קשה, שנתבאר כמה וכמה צדדים האם עובר בל"ת בפרך, דהכא הרי הוא מחויב במלאכה זו, ובאופן הרגיל אין הכוונה מעיקרא שנשכר על דעת כך שצריך לחזור ולנקות בגלל בני אדם שנכנסים לו באמצע השטיפה, וגם יש לחוש כאן משום עבודת עבד שזה מלאכה בזויה [ועי' בזה לעיל (ב, ב)].

מיהו יש מקום לחלק לעניני לא תרדה, שרק אם עובר המעביד שלו - עובר, אך אם עובר אדם אחר, כיון שאינו מחויב לו - אינו עובר, שהרי זה שמלכלך אינו מאלץ אותו לנקות, ומה שהוא חוזר לנקות זה מחמת שלחוץ מהבעה"ב [ועי' בזה לעיל (בירורי הלכות ו, ד)]. ובין כך ובין כך, באופן הרגיל, יש בזה מידת אכזריות ורשע, ולא גרע מדברי הקה"י לגבי זה שנמנע מלהחזיר ספרים שהשתמש.

^{רל} שהרי הוא קיבל את האומנות על דעת שמחויב לגמור מלאכתו עד זמן מסוים, ואף אם לא חשב על כך מעיקרא, מ"מ כיון שכך דרך האומנים הרי שזה על דעת כן ואין בו משום ל"ת כיון שזה מדעתו ורצונו [ועוד שהרי יכול לחזור בו], והדברים מפורשים בשל"ה הק' ובמג"א (קסט, א), וכבר נתבאר הדברים לעיל (בירורי הלכות ה, א - ה) ועי' ש בהערות.

^{רל} וכגון שאינו צריך עבור זה לעבוד בלילה או בזמנים ואופנים שאין דרך לעבוד וכד', שזה נחשב 'עבודת פרך', ונתבאר הפרטים בזה לעיל (בירורי הלכות א, א-ה) .

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ומחמת כן מזדרז לסיים מלאכתו, אינו עובר משום לא תרדה ר'ל, ועיי בהערה ר'ח.

וכן אם אינו מצווה עליו להשלים את המלאכה, אלא שמתעניין אצלו מתי יסיים את מלאכתו וכדומה ומתוך כך מבין להזדרז, אין בזה משום לא תרדה, ועיי בהערה ר'ט.

תופרת שאינה מחזירה בגדים בזמן

ה. ולפיכך הנותנת בגד לתופרת שתעשה לה תיקונים בבגד, אם כבר עבר הזמן שסיכמו או שמקובל שתוך פרק זמן זה צריכה להחזיר את הבגד מתוקן, אין לאסור ללחוץ עליה לסיים ולהשלים את המלאכה, ואפילו אם מחמת כן תעבוד בקושי ובפרך ר'מ.

אולם באופן שעל פי הדין אינה מחויבת להשלים המלאכה, אסור ללחצה שתעבוד בפרך בשעות או באופנים שאין דרך אנשים לעבוד בהם. ואם יכולה להשלים המלאכה גם בלא עבודת פרך או שאינה לוחצת אלא מתעניינת מתי תסיים את התיקון וכדומה, אינה עוברת ר'מא.

ר'ל ביאור הדברים, שאע"פ שכאן אין היתר לרדות בפרך באומן שהרי אינו 'מחויב' בזה (ועיי בזה בהערה לעיל), מ"מ כיון שיכול להשלים מלאכתו בלא 'עבודת פרך', אין לאסור זאת אלא ע"פ דברי רב"י לאסור ללחוץ את זולתו לעשות עבורו אפילו מלאכה קלה, אך כבר נתבאר לעיל בכמ"ד (עיי בבירורי הלכות ד, ב-ח) שזהו רק כשהנלחץ הוא בן חורין שאינו מחויב בזה, ולפיכך נתבאר (שם) שמותר לבני זוג לצוות זה על זה לעשות דברים שמחויבים זה לזה, וא"כ גם כאן שמקבל תשלום עבור מלאכתו ומחויב בדבר, מסתבר שאין בזה משום לא תרדה. [ואם האומן מיזמתו יבחר לעבוד בלילה וכד', אין בזה איסור שהרי הוא לא רדהו על כך].

ר'ח ופשוט ואין צריך לומר, שאין הכוונה שמותר להפעיל לחץ על השני בצורה קשה ומשפילה ובלא התחשבות בנסיבות וכו', וכבר נתבאר בכמה מקומות בחיבור זה שגם דבר שאינו מוגדר כ'עבודת פרך', אין להתיר זאת כשהדבר עומד בסתירה לחיוב ש'הלכת בדרכיו' מה הוא רחום אף אתה רחום וכו', והנידון הוא באופן שיש איזשהו חוסר נעימות שאין חיסרון לעשותו לאדם שמתעכב 'סתם' ואינו משלים את עבודתו, שבה היה מקום לדון לאסור משום ל"ת בו בפרך, ולעניין זה נתבאר להתיר באופן המבואר למעלה.

ר'ט ויש להסתפק באופן זה שע"י הרמיזה האומן עובד בפרך להשלים המלאכה האם מותר, ובפשוטו סברת היתר כשאינו בדרך ציווי ורדיה, שייכת רק כלפי דבר שאינו עובדת פרך בעצם וכמשנ"ת לעיל (ביאורי סוגיות ז, ד), אולם כאן יש לדון שכיון שאינו מחויב בדבר וגם אינו מכריחו על כך, א"כ מה שמחמת הרמיזה עושה עבודת פרך, הרי זה מדעתו ורצונו לרצות את זה שנתן לו את העבודה, וכשהו לדעתו ורצונו אין איסור אפילו בעבודת פרך גמורה, ועיי.

ר'מ וכבר נתבאר לעיל בהערה, שהמדובר על לחץ שאינו עומד בסתירה לחיוב 'הלכת בדרכיו' מה הוא רחום אף אתה רחום.

ר'מא פרטי סעיף זה נתבארו לעיל בהערות על הסעיף הקודם.

פרק ח

בדבר שאינו 'עבודת' פרך וענייני מצי'נג

בפרקים הקודמים נתבארו אופנים שונים של 'עבודת פרך', ופעמים שהם בכלל האיסור ופעמים שאין בכלל האיסור. בפרק זה יבואר אי"ה לדון בכמה אופנים שאין בהם האיסור, וכגון שאינו 'מצווה' על חברו אלא 'מבקש' ממנו טובה, וכן כשרודה בחברו שיעשה לו דבר שאינו מוגדר כ'מלאכה' ו'עבודה'.

בקשת 'טובה' מחברו

א. אף שנתבאר מדברי רבנו יונה^{רמב} שאסור לאדם ל'צוות' את חברו לעשות לו דבר, ואפילו דבר קטן, אך אם 'מבקש' ממנו האם מוכן לעשות לו דבר זה, אפילו אם דוחקו בהפצרות וכדומה, אף שהיא הנהגה שאינה ראוי^{רמג}, משמע, שאינו עובר באיסור לא תרדה^{רמד}.

ומטעם זה ראוי לאדם, שכאשר רוצה עזרה או טובה מזולתו שלא יאמר זאת בלשון 'ציווי', אלא בלשון 'בקשה', כגון האם אתה מוכן לקנות לי

ואציין שבכוונה נכתב הנוסח 'אינו עובר' ו'אין לאסור' וכד', משום שפעמים שגם אם אין בזה 'לא תרדה בו בפרך', מ"מ פעמים עצם מה שלוחץ את זולתו הוא הנהגה שאינה ראוי^{רמג} ופעמים שע"ז נכשל בכמה וכמה איסורים.

^{רמב} ונתבארו הדברים לעיל (בירורי הלכות ג, א) ובהערות שם.
^{רמג} שבוודאי עלול להיכשל 'בהונאת דברים' ו'אהבת לרעך כמוך' ופעמים שגם מביישו ועובר על 'ולא תשא עליו חטא', ומלבד זאת הוא מידת אכזריות ורשע לאלץ את השני לעשות דברים שהם מחובתך, וכבר ידועים דברי הקה"י זיע"א במכתבו המפורסם בעניין החזרת הספרים בבהכ"נ אחר הלימוד, ומלבד זאת עצם ההשתמשות באחרים היא מידה מגונה, ועי' בזה להלן בארוכה, וע"ע לעיל בביאורי סוגיות י, ג).

^{רמד} נתבאר לעיל (ביאורי סוגיות ז, ד) שכך משמע מדברי רבינו יונה שהאיסור הוא 'לצוות' את חברו, וכן החרדים והאורחות צדיקים ויוסף אומץ (הנ"ל) העתיקו בלשון זה, והדברים מתפרשים ביוסף אומץ שכתב 'וראיתי לא"מ החסיד ז"ל מדקדק בלשונו כשמבקש מאחד מתלמידיו ללכת אל בית שכונו, א"ל בדרך שאלה, רצונך שתלך לבית פלוני ולא בלשון ציווי', ואע"פ שהתלמיד בוודאי היה מחויב לשמש את רבו ולעשות מה שרבו רוצה, מ"מ כיון שאינו בדרך ציווי מותר.

ויש להסביר את הדברים, שכשחברו אינו 'מצווה' עליו, אין המעשה מוגדר כמעשה שנעשה מפאת 'הציווי' כעבד שאינו יכול לסרב לאדונו לפי שיכול לרדות בו, אלא כבן חורין שמפני דעתו ורצונו פעמים בוחר לעשות דברים שאינו חפץ בהם, ואע"פ שקשה להגדיר דבר כזה שהוא עושה 'מרצונו', וברבינו יונה וסייעתו נזכר שאדם נכבד אסור לו לצוות משום ל"ת, אך נראה שבאופן זה חסר את היחס בין הפעולה לבין הרדייה, שהרי הרדייה אינה בצורה של חיוב ועבדות, והגרנ"מ רוזנברג שליט"א הסכים לדברים, ויש שפקפקו שאין טעם לחלק, וכמדומה שביוסף אומץ מבואר כמשנ"ת, וכמדויק ברבינו יונה וסייעתו.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ככר לחם מהשוק, שבאופן זה גם אם חברו מוכן לעשות זאת מחמת חוסר נעימות או הרגשת מחויבות אין כאן רדייה מצד המבקש^{רמ"ה}.

ואולם יש להדגיש, שכל זה רק ב'מלאכות קלות', אך 'מלאכה קשה' שבגדרי 'עבודת פרך', אין הבדל 'בצורת' הבקשה, וכל שמאלץ את חברו שיעשה לו עבודת פרך עובר משום לא תרדה בו בפרך^{רמ"ו}.

דבר שאינו מלאכה או עבודה

ב. מסתבר שהאיסור ב'עבודת עבד' ו'עבודת פרך' הוא רק באופן שהיא מלאכה ועבודה, וכגון שמצווה עליו לעשות עבורו איזה מלאכה או פעולה, אולם דבר שאינו בגדר 'מלאכה', וכגון שמצווה שייתן צדקה וכדומה, אינו בגדרי האיסור, ועיי' בהערה^{רמ"ז}.

הסכמה לבניה או קבלת בנו לישיבה

ג. ולפיכך הלוחץ על שכנו ל'הסכים' לבנייה של השכנים, או לקבל מישהו למוסד שלו, וכן לחתום על איזה מכתב או מסמך וכדומה, ואף שפעמים

^{רמ"ה} מבואר ביוסף אומץ (עמ' 290) בשם אביו החסיד ז"ל, ונתבאר בהערה לעיל, ולמעלה (ביאורי סוגיות י, ב) הובאו דבריו בארוכה.

^{רמ"ו} עניין זה נתבאר לעיל בביאורי סוגיות (ז, ד) שהחידוש לחלק בצורת הציווי היא רק לעניין דינו של הרבינו יונה שכשאדם משתעבד בזולתו הבן חורין עצם ההשתעבדות והרדייה מפרכת ומוגדרת כעבודת פרך וכמשנ"ל לעיל בפתיחה (מאמר ב), ובעניין זה חידש ביוסף אומץ בשם אביו שכשאינו מצווה על זולתו אלא מבקש ממנו - חסר בהשפלה וההשתעבדות, ולפיכך אינו מוגדר כעבודת פרך, אולם בעבודה קשה שמוגדרת כ'עבודת פרך' מצד עצם המלאכה, גם כשאינו בדרך ציווי הרי זה 'עבודת פרך' ואסור, ולפיכך בכל אופן אסור לאדם ללחוץ את חברו לעשות עבודה קשה ומפרכת.

^{רמ"ז} יסוד זה ראיתי במאמר מהג"ר צבי פסח דרמר (נדפס בקובץ במאסף 'צהר' ח"ד), והוא דבר המסתבר שבדבר שאינו מלאכה אין כאן צורת רדייה כאדון בעבדו ובאופן כזה לא נאמר האיסור, וכן נראה מדברי השו"ע (יו"ד רמח, ז) לגבי הכופה את חברו על הצדקה בדבר שאינו חייב ונותן לגבאי כדי שלא יתבייש, אסור לתובעו ולגבות ממנו צדקה, והגבאי שמכלימו ושואל ממנו, עתיד הקב"ה ליפרע ממנו, ומלא הזכיר שהוא איסור מדינא משום ל"ת משום שבכפיה על דבר שאינו 'עבודה' אין בזה איסור ל"ת בפרך, וכן הסכימו הגרמ"מ לובין והגר"נ קופשיץ שליט"א וכן צידד הגרמ"מ רוזנברג שליט"א.

והנה ראיתי מביאים (עיי' דרך שיחה עמ' שצ"ט ועוד) שהסטיפלר זיע"א היה מקפיד שלא לפנות לאנשים פרטיים ולבקש מהם סיוע עבור מצוות צדקה וכד', וביארו שזה משום חשש ללא תרדה בפרך, ובפשוטו הדברים אינם מבוארים, שהרי אין כאן 'עבודת' פרך, ואפשר שהנידון היה שהם ישיגו כסף, או שנקט הסטיפלר שגם זה שייך לעניין המצווה, וכבר למדנו בשו"ע חומר האיסור ללחוץ אנשים לתת צדקה בדברים שאינם חייבים, עד שהתבטא השו"ע 'שעתיד הקב"ה ליפרע ממנו', וא"כ גם אם אין בו משום ל"ת הדבר חמור מצד עצמו.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

הדבר אסור או עכ"פ הנהגה שאינה ראויה^{רמח}, מכל מקום מסתבר שאינו עובר בלא תרדה בו בפרך, שהרי אין כאן מלאכה^{רמט}.

שיפועל קשריו בישיבה או בעירייה

ד. אולם הרודה בחברו כדי שיעזור לו ויפעל על פלוני שיקבל את בנו למוסד מסוים, או שיסדר עבורו ענין בשלטון או ברשויות, יש לחוש בזה משום לא תרדה לפי שפעולה כזו נקראת 'מלאכה'^י.

ומכל מקום באופן שמשכנע את השני שיעזור לפלוני, וכעת מסכים והרי זה לדעתו ורצונו^{רנב}, וכן אם לוחצו שיטרח עבור מצוות ה'חסד', וכעת אינו עושה זאת מפני שחברו לחצו, אלא משום מצוות ה', אין בזה משום לא תרדה^{רנב} [ולהלן (ט, א) יתבאר שבפעמים מותר לכפותו לעזור ואין בזה משום לא תרדה].

^{רמח} שהרי אם הוא כפהו להסכים שיוותר על זכויותיו ויבנו, פעמים שהוא בגדר תליהו ויהיב אין מתנתו מתנה והשני כגזולו, וגם בלאו הכי יש כאן משום 'לא תונן' ועוד עבירות חמורות שבין אדם לחברו, שזה שייך בכל אופן שמאלץ את חברו לעשות דבר כנגד רצונו ואפילו לתת מכתב הסכמה וכד', וכ"ש לקבל מישוה למוסד שלו וכד', שאם אינו 'מחויב' בדבר אין היתר לכפותו [וכבר נתבאר בכ"מ, ועי' להלן (יד, א-ג) בגודל הגנות להיעזר וביותר לבקש טובות מזולתו].
^{רמט} הוא ע"פ המבואר, שלא כל כפיית אדם לשנות מדעתו היא בכלל 'עבודת פרך', והאיסור לרדות בפרך אינו איסור לצער את השני, אלא לרדות בו לעשות מלאכה כנגד זכויותיו, והכא שאין 'עבודה' ו'מלאכה' מסתבר שאין איסור [ויש להטעים זאת, שאל"כ מי שדוחק בחברו לעשות לו דבר, וקשה לסרב, ומאידך יותר קשה לו לעשות, א"כ אפילו כשיסרב יעבור על ל"ת, שהרי רדה בו והצריכו לסרב, ועי' בזה לעיל (ביאורי סוגיות י, א)], והוא לא מסתבר.

^{יב} וכמבואר בקידושין (סג, א) שאם אינה לשכירות אלא לבסוף ניתן לקדש אשה בתמורת זה שידבר עליה לשלטון ע"ש, וכן צידדו הרבנים הנ"ל שליט"א, ועי' בזה לעיל (ביאורי סוגיות י, א).
ואציין עוד דוגמא שעוררו, על הנהוג להפעיל לחץ (בשביתות בהפגנות וכד') על קיפוח מצד הממשלה העירייה וכד', ולפי המבואר גם כאן יש את החילוק הנ"ל שאם לוחץ על "מקבל" ההחלטות, אין בזה חשש לא תרדה בפרך, אך אם החלץ מופעל על "עסקן", פעמים שהשתדלנות היא עבודת פרך ויש בזה חשש לא תרדה, אא"כ הוא נמצא בתפקיד זה על דעת כן שיצטרך לעבוד גם כשזה קשה. והראוני שבספר נתיבות ההלכה (חלק נ' עמ' 497) הביא משמיה דהגר"ק זצ"ל כעין הנ"ל לאסור ללחוץ על עסקן ע"י הפגנות וכד' שיעזור לו בענייני העיריה וכד'.

^{רנא} באופן שמסוגל לסרב לשני, ומבחירתו מוכן להירתם לעזור לדבר הזה, דאל"כ אין כאן הסכמה מרצונו. [וציינו שהגר"ז זיע"א במכתביו כשמבקש מאנשים שיעשו פעולות עבור כבוד שמים, מתבטא בנוסח שמבקש שירצה לעזור ולסייע וכד', וביארו שהמכוון בזה שלא יעשה פעולותיו מחמת 'ציווי' אלא מחמת 'רצונו' לעזור].

^{רנב} ויש לדון באופן שעושה זאת מחמת שני הדברים: א. רצון ה', ב. שחברו לוחצו, ואפשר שהוא תלוי בסוגיא במנחות (סד, א), ויש בזה הרבה פרטים, ונתבאר במקו"א. ועי' להלן (ט, א-ב) ובהערות (שם) האם צריך שגם הרודה וגם הנרדה יבינו שזה לחץ לקיים את המצווה, ומה הדין כאשר הרודה או הנרדה אינו סבור שזה מצווה.

אילוץ מזכירה לקחת 'יעד' במגבית

ה. מזכירה במוסד תורני, שהמוסד עושה מגבית עם 'יעדים' להשיג תרומות בסכום מסוים^{רג}, אסור ללחוץ עליה לקחת 'יעד', כל שאין מקובל שהנכנס למוסד הוא על דעת שצריך להשתתף במגביות, ויש בזה חשש 'עבודת עבד', וגם 'עבודת פרך'^{רד}, אלא א"כ התנו מעיקרא שזה חלק מהתפקיד.

הפעלת לחץ ציבורי להשתתף במגבית

ו. ופעמים שהנהלת הקהילה עושים מצינע, ואינם לוחצים ש'יתרימו' אחרים, אלא ש'יתרמו' סכום מסוים, אלא שבני הקהילה מבחירתם במקום לתרום מכספם מתרימים אנשים אחרים, ובאופן כזה בפשטות אין עוברים משום לא תרדה בפרך^{רנה}, ועי' בהערה^{רג}.

^{רג} ועי' בסמוך שנתבאר לדון באופן שאין מטילים עליה 'לאסוף כסף' אלא 'לתרום', ומבחירתה מבקשת תרומות מאחרים כדי לעמוד ביעד, שאפשר שאין בזה איסור ל"ת בפרך, מיהו יש בזה איסור בפני עצמו, ובש"ע איתא שעתיד הקב"ה להיפרע מהלוחץ על חברו לתת צדקה כשאינו מחויב. ואפשר שבאשה, כיון שמהדין אסור לקבל ממנה צדקה, א"כ היעד מתפרש כחייב 'להתרים' ולא לתרום, ויש בזה משום עבודת פרך ועבד, ובפרט כשאר מוטל עליה לתת סכום גדול שאין מצופה כלל מאדם בעל מעמד כלכלי כזה לתרום סכום כה עצום, שבאופן זה הדבר מתפרש כיעד 'להשיג' תרומות, ולא כחייב לתת תרומה.

^{רד} שהרי מצד הדין אינה 'מחויבת' בדבר, וכשבעל המוסד מפעיל 'לחץ' שתעשה דבר שאינו מחויבת בו, הרי זה לא גרע מדברי רבינו יונה שאסר לצוות על חברו לעשות דבר כאשר הוא ירא או בוש להחל דבריו, ועי' לעיל (בירורי הלכות ג, ג) שאם עושה משום שחושש שיסלקוהו מעבודתו הקבועה, בוודאי שזהו כנגד דעתו ויש לאסור בזה, ועי"ש עוד כמה פרטים בזה.

^{רנה} שאין רודים בהם לעשות 'מלאכה' ו'להתרים' אנשים אלא 'לתת צדקה', וכיון שאין זה מלאכה בפשוטו באופן כזה אין עוברים על עבודת פרך ועבד וכמשנ"ל לעיל (דין ב), ועי"ש שנתבאר כן מדיוק לשון השו"ע וכן הסכימו הרבנים שליט"א, מיהו הביאו שהסתייכלר חשש בזה, ואפשר שהוא חומרא ואינו מעיקר הדין. ומ"ג גם אם אין איסור משום עבודת פרך ועבד, יש לאסור ללחוץ על אנשים לתת צדקה שאינם מחויבים בזה וכמבואר בסמוך. והגר"י טשזנר שליט"א השיב שבנידון זה 'אין השאלה משום לא תרדה, אלא משום לא תחמוד', וכנ"ל. [ובמה שהזכיר לא תחמוד, יש לדון האם יש איסור לא תחמוד כשאינו חומד דבר מסוים, ואכ"מ].

^{רני} ויש לדון בקהילת של אברכים שמטילים על כל אברך 'לתרום' 100,000 ₪ האם ניתן להגדיר זאת שאין רודים בציבור 'להתרים' שהרי יכולים לתרום, או שכיון שהוא דבר שמעבר ליכולות והאפשרות א"כ החיוב הוא 'להשיג' כסף, ובאופן זה יש בו משום עבודת פרך ועבד, וצ"ע.

ויש לדון עוד באופן ששולחים הזמנות לבוא לערב התרמה, ואין כל אחד 'מוכרח' לבוא לשם, שאפשר שמותר ללחוץ על באי הכינוס לקחת יעד, שהרי באו על דעת כן, והרי זה כמשכיר את עצמו לעבודה קשה שיותר לזה ששכרו להעבירו בעבודת פרך ועבד וכמבואר בשל"ה הק' ובמ"א (קסט, א), ונתבאר כבר בכמ"ד.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

לבייש אדם שייתן צדקה כשאינו מחויב

ז. ואולם מצוי שהדבר אסור, מחמת שאינם 'מחויבים' לתת צדקה בשיעור כזה למגבית זו, וא"כ פשוט שאסור לדחוק בהם ולביישם, וכתב השו"ע^{יט} שאם 'נותן לגבאי כדי שלא יתבייש, אסור לתובעו ולגבות ממנו צדקה, והגבאי שמכלימו ושואל ממנו, עתיד הקב"ה ליפרע ממנו'.

פרק ט

רדייה בחברו שיקיים מצוות

בפרק זה יבואר אי"ה אופנים שאדם מחויב מצד עצמו לעשות עבודות מסוימות, וכגון שיש לו חיוב מהתורה לעזור לשני או ללמדו וכדומה, ובאופן כזה אין הרדייה מוגדרת כהשתמשות בחברו לצרכיו ולפיקד אין בזה משום 'לא תרדה בו בפרך', ומאידך יבואר אופנים שלמרות שהשני מקיים בזה מצוה אין היתר לחברו לרדותו לעשות זאת.

רודה בחברו לעשות מה שמחויב

א. כשם שאסור לרדות בחברו לשרתו, כך אסור לרדות בו לעשות מצוות שאינו מחויב בהם^{יח}, אך אם הוא 'מחויב' בדבר, וכגון שחייב ללמד תורה לאחרים, ורוצה להימנע מכך, מותר לרדותו בדברים שאינם בגדר

^{יט} יו"ד רמח, ז. ודייקו מכאן שאין בזה משום לא תרדה, אלא שעתיד לתת את הדין משום שלוחץ אדם לתת צדקה דבר שאינו מחויב בו.

^{יח} שאע"פ שדבר זה הוא מצווה, מ"מ כיון שאינו מחויב בה א"כ הרדייה אינה רדייה לקיים חובתו לבוראו וכדין כופין על המצווה, אלא כרדיית אדם את זולתו, ומה אהני לן מה שהדבר שעושה הוא דבר מצוה, ויש ללמוד זאת ממה שחשש החזו"א מאיסור ל"ת בפרך כשלחצו אותו לומר דברי תורה, עי' להלן, ולעיל (ביאורי סוגיות ח, א) [ואין ראיה מהגרא"ו זצ"ל שפליג בזה], ועי' גם באורחות רבינו (ח"א עמ' רלג, וח"ג עמ' קל) שגם במצוות חשש משום ל"ת בפרך [והובאו דבריו לעיל (ביאורי סוגיות ח, ג)].

וקצת יש להוכיח כן, שהרי כל רודה את חברו לעשות עמו חסד הרי כופה אותו על המצוה ואע"פ כן כתב רבינו יונה שאסור משום ל"ת, מיהו יש לחלק ששם הרי הוא כופה אותו על המצוה לעשות עמו חסד - והוי ככפיה על זכויותיו ולא על המצווה, ויש לדון בחילוק זה, ואם חילוק זה נכון יימצא שמותר לאדם לרדות בחברו שיעזור לשני שהרי זה מצוות חסד ואינו שייך לזכויותיו.

ויותר מסתבר שכל שהכפיה אינה מדיני המצווה, א"כ הרי הכפיה היא לעשות מלאכה שאינו מחויב בה, והוא כרדיית אדון בעבדו ולא כרדיית אב בבנו, ועי' בזה להלן.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

‘עבודת פרך’ לקיים חובתו ואין בזה איסור^{רס}. ואף כשאין כוונת הרודה משום המצווה^{רס}.

רודה בחברו ‘בפרך’ לעשות חובתו

ב. אולם בדבר שהמלאכה מצד עצמה היא ‘עבודת פרך’, יש לדון לאסור לרדות בו לקיים חיוב^{רסא}, ונראה שאם זה פעולה מובהקת של מצווה, וגם צורת הרדייה היא כרדייה באדם שיעשה מצווה, מותר^{רסב}.

ובאופן שאין ניכר שהרדייה לקיים את ‘מצווה’ - אם שניהם יודעים שהרדייה היא לקיום המצווה, מותר^{רסג}. אולם באופן שאחד מהם מתכוון לרדייה, יש לדון האם ההיתר תלוי בכוונת הרודה, או בכוונת

^{רס} הביאור בזה מסתבר מאוד, שכאשר מחויב בדבר הו כעין כופין על המצוות שאין בזה נידון של לית בפרך וכן^ל בהערה לעיל, ולמעלה (ביאורי סוגיות ח, א) הובא בהרחבה מעשה עם הגרא^ו שנפגש עם החזו^א זיע^א ולחץ עליו לומר דבר תורה, ואמר לחזו^א שאין בזה חשש לית, והובא שם ביאור הגרצ^א שטיינברג שליט^א שהוא ע^פ הרמב^ם שהרב חייב ללמד תורה לתלמידיו, וא^כ הרדייה היא לעשות ‘ציווי’ ה^י יתברך ולא ציווי המצווה [וכפי הנראה החזו^א סבר שאינו מחויב בזה].
^{רס} עניין זה הוא ע^פ משנ^ת לעיל (ביאורי סוגיות ס^י ז) בארוכה, שיסוד חידושו של רבינו יונה שיש איסור לית בפרך בנן חורין גם בעבודה קלה, היינו רק מפני שהב^ח אינו מחויב בדבר ולפיכך אצלו כל דבר הוא עבודה קשה, ולפיכך כל ש^{מחויב} בדבר אין שייך לאסור משום הרבינו יונה, ונתבאר הדברים לעיל (בירורי הלכות ד, ב-ח) לענין ההיתר לבני זוג לבקש זה מזה שיעשו להם מלאכות קלות ע^יש.

והראוני (ע^י דרך שיחה עמ^י שצ^{יט}) שהסטייפלר היה מקפיד שלא לפנות לאנשים פרטיים ולבקש מהם סיוע עבור מצוות צדקה וכד^י משום שחשש ללא תרדה בפרך, וכן ידוע מכמה גדולים שנזכרו בזה וחששו שהשני יעשה מפני בקשתם ונראה שאין מכאן סתירה למשנ^ת, שאפשר שמדובר באופן הרגיל שאע^פ שיש ‘מצווה’ בדבר, אך אינו ‘מחויב’ וכיון שאי אפשר ללחצו על כך, א^כ כל שעושה מחמת המכתב שייך בזה לית, משא^כ בנידון דידן שהשני ‘מחויב’ בזה, ושפיר ל^ל שגם כשאחד מהצדדים אינו עושה לשם שמים ולכבוד המצווה מותר.

^{רסא} שהרי כאן זה ‘עבודת פרך’ ולא שייך ההיתר דלעיל, ובפשוטו היה נראה שמה שהוא ‘מחויב’ בדבר אינו סותר לכן שמעבידו בעבודת פרך ואסור.

^{רסב} כן מסתבר לפמשנ^ת שהאיסור הוא לרדות באדם לעשות מה שהשני ‘מצווה’ עליו וכן^ל לעיל (ח, א), וכשאינו בדרך ‘ציווי’ אין המעשה מתפרש כרדיית אדון בעבדו, ולפיכך כאשר אדם מצווה ממנו יתברך, אין משמעות למה שגם חברו מצווה אותו, והכפיה מצידו היא מפני ש^{הוא} רוצה שיעשה כן, וכן להיפך אם הנכפה עושה כן מפני ציווי חברו, כיון שהגדרת המעשה היא ‘כפיה על המצווה’ שהרי כך מתפרש המעשה מצד עצמו, א^כ מסתבר שאין בזה איסור לא תרדה בפרך.

^{רסג} שהרי באופן זה אין כאן רדיה בפרך - הן מצד הרודה והן מצד הנרדה, ששניהם עוסקים כאן בכפיה על המצוות ולא בשררה ורדיה של אדם בזולתו, ובדומה לזה מצאנו בגמ^י בפסחים (קכב, א) ממעשה דרשב^י שכפה על ר^ע ללמוד תורה ונתבארו הדברים לעיל (ח, א). מיהו אינו ראייה גמורה, שאפשר ששם אינו נחשב כ‘עבודת פרך’, ובהו בוודאי שכל שמחויב בדבר מותר ללחצו על כך וכן^ל.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

הנרדה^{רסד}, ואפשר, שכל שהוא מחויב בדבר מצד חיובו לקונו, אין איסור לרדות בו לקיים את חובתו^{רסה}, וצ"ע.

שייגש להיות שליח ציבור

ג. אדם שאינו מעונין להיות שליח ציבור מפני אימתא דציבורא וכדומה, אסור לאדם נכבד או שיש ממנו מורא לצוותו לגשת לעמוד, ואפילו אם יש מחויבות מוסרית לגשת, אך אם מצד חיובו לבוראו אינו חייב לגשת, יש לחוש משום לא תרדה בפרך^{רסו}.

למסור שיעור כשאין מישהו אחר

ד. אולם אם יש שיעור שהמגיד שיעור מתעכב מלהגיע, ויש בקהל אדם שמסוגל להשלים את מקומו וללמד את התלמידים, חייב ללמדם תורה, והלוחצו לקיים את חיובו לבוראו ללמד תורה לעמו ישראל, הרי זה זוכה ומזכה את הרבים^{רסז}.

חברותא כשהשני אינו רוצה

ה. ובאופן הרגיל אסור לאדם ללחוץ על חברו שילמד עמו בחברותא, שהרי הוא רודה בו כנגד דעתו ורצונו בדבר שאינו מחויב, ויש שחששו בזה משום לא תרדה בפרך^{רסה}. ויש לדון בזה, ועי' בהערה^{רסט}.

^{רסד} והוא תלוי בחקירה במהות האיסור ל"ת בו בפרך, האם עניינו משום אכזריות 'האדון' וא"כ תלוי האם הוא מצידו רודה בו בפרך, או שהוא משום כבוד 'העבד' ותלוי האם העבד נרדה בפרך, ועי' בחינוך (מי שדמ) בשרשי המצווה, וכן משמע בספרא (פי' בהר ו, ז) שהוא משום האדון, ונתבארו הדברים לעיל בפתיחה (סי' ב') וכן בביאורי סוגיות (שם, ד).

^{רסה} שכל שהוא 'מחויב' בדבר הרי שמעשה זה הוא עבודת פרך עבור עצמו, והרי זה כרודה את חברו שינקה לעצמו את ביתו שמסתבר שיותר שהרי אין כאן השתמשות בחברו לצרכיו, ועי' במשנ"ת בזה לעיל (שם, ושמ).

^{רסו} שכיון שאינו מחויב בזה חיוב גמור, א"כ הרדייה מוגדרת כ'רדייה בפרך' של חברו, ולא ככפייה על המצוות שהיא פעולה להכריחו לקיים את חיובו.

^{רסז} דבר זה נלמד ממה שנתבאר לעיל שדבר שמחויב בו הכופה אותו לקיימו אינו עובר בל"ת בפרך, וכפי שנקט הגרא"ו שיותר לרדות את זולתו לקיים חובתו, והובא מדברי הגרצא"ש לפרש את הדברים ע"פ הרמב"ם בהל' ת"ת (א, ב) 'כשם שחייב אדם ללמד את בנו וכו' מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינן בניו וכו', וא"כ באופן שחייב מדינא לעשות דבר הכופה אותו על כך אינו עובר על ל"ת בפרך, ונתבאר עניין זה לעיל (שם).

^{רסה} ראיתי לחכ"א שזורר בזה, והוא שייך לנידון הנ"ל, שכיון שבאופן הרגיל החברותא אינו בא כ'מלמד' את חברו, אינו מחויב בדבר ואסור ללחוץ אותו על כך. ואולם פעמים שיש בזה חיוב מצד מצוות חסד וכד', ויש לדון בכל מקרה לגופו האם אכן הוא 'מחויב' בזה ושוב זה מוגדר כפעולה של בן אדם למקום שאין חברו הרודה בו נחשב כרודה בזולתו להשתמש בו כאדון בעבדו.

^{רסט} והעירני בזה חכ"א שיח' שהאיסור לא תרדה בפרך הוא רק כאשר רודה בו לעשות עבורו מלאכה וכנ"ל (בירורי הלכות ח, ב) וא"כ אם אין תפקיד החברותא 'ללמדו' אלא לומדים כאחד א"כ אין כאן

לא תרדה בו בפרך - למעשה

מסירת שיעור כנגד רצון השומעים

ו. ועל דרך זה יש לדון, כשמוסר שיעור ומכריח את השומעים לשמוע דבריו כנגד דעתם ורצונם, שאם אינם מחויבים ע"פ דין לשמוע דבריו, אפשר שיש לדון בזה משום לא תרדה בפרך^{רע}, ובלאו הכי הדבר אסור משום 'לא תונו איש את עמיתו'^{רעא}, ואפשר שכשאינו בדרך ציווי, ובפרט אם אומר שאינם מוכרחים לשמוע דבריו, אינו עובר^{רעב}.

שיעורו לו כאשר נתקע בדרך

ז. ונראה שכן הדין גם בכל מצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים שהדין שחייב לקיימה, מותר לזולתו לרדות בו לעשות חובתו, ואף אם המצווה נוגעת אליו, וכגון שהוא במצב שרק חברו יכול לעזור לו, אם בגדרי ההלכה חברו מחויב לעזור לו.

ולדוגמא כאשר רכבו נתקע בכביש ואין אחר שיכול לעזור לו, הרי שחברו מחויב לעזור לו, ואפשר שזה בכלל מצוות פריקה וטעינה^{רעג},

'מלאכה' ועבודה. אלא שלכאורה מהגמ' בב"מ (צז, א) מוכרח שגם לשמוע השני כדרך תלמיד את הרב נחשב למלאכה, שהרי זה נידון כ'שאלה בעלים' משום שאתון שאילתון לי לשמוע את השיעור ע"ש. ואפשר שהטענה נכונה באופן שהלימוד אינו כדרך תלמיד אצל הרב, ולא רב אצל תלמיד, אלא כ'חברותא', ובה לא חשיב כלל מלאכה, לפי שאין האחד 'עובד' אצל השני, אלא הם כ'שותפים' העושים ביחד את עסקיהם 'לעסוק בדברי תורה', וכן צדד הגר"ק שליט"א.

י" והוא ע"פ המבואר בהערה לעיל, ונראה שכאן גרע טפי, שהרי הם 'עושים מלאכה' לעמוד בפניו כתלמיד בפני רבו ולשמוע את שיעורו שזה נקרא מלאכה וכו"ל, ואולי יש לחלק בין הנידונים, שהרי מצינו שלעניין שאלה בבעלים סגי בשעבוד קל (ע"י שו"ע חו"מ סי' רצא וסי' שמ"ו), וצ"ע, וע"ע בהערה להלן.

ופשוט שמוסר השיעור צריך לתת על כך את הדעת ולהיזהר בזה מאוד, והגר"ק שליט"א הוסיף בזה מעשה נורא על הגר"ב ליבוביץ זיע"א שפעם אחת היה בדרשה שמסר מגיד אחד, ומחמת אריכות הדרשה וזהירותו שלא לצאת באמצע ולפגוע באותו המגיד, נכנס לסכנה ממש רח"ל.

רע"א וכן השיב הגר"י טשנר שליט"א שבנידון זה 'לכאורה אין בזה משום לא תרדה, אבל יש בזה משום הונאת דברים' עכ"ד.

רע"ב עניין זה הוא ע"פ המבואר לעיל (בירורי הלכות ח, א) שבאופן זה מודה רבינו יונה שאין איסור לבקש מחברו שיעשה עבורו עבודה שאינה עבודת פרך בעצם, אך לכאורה זה לא יועיל אם אריכות השיעור תהיה מוגדרת כעבודת פרך בעצם, וכגון שהשיעור מתארך לשעות מאורחות בלילה, או שזה עבודה בלא תכלית (בדברי חול, או באופן שרח"ל מאבדים את קדושת התורה), ובאופן זה אין חילוק האם מצווה אותו או מבקש ממנו, וכל שהוא נרדה ואינו יכול לסרב לו, יש לחוש בזה [א"כ ננקוט שאינו מלאכה וכו"ל] וצ"ע.

רע"ג ודנו הפוסקים האם חיוב פריקה וטעינה נאמר רק בבהמה או גם באדם, ולפ"ז דנו פוסקי הזמן בדין פריקה וטעינה ברכב שנתקע וכד', והגר"י לברמן זצ"ל (בקובץ צהר ח"ו) האריך בסוגיא זו, ואכ"מ.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

וא"כ יכול לרדות בחברו שיקיים חובתו לעזור לו בדברים שאינם 'עבודת פרך' ירעד.

אולם אם התיקון מצריך עבודה קשה ומורכבת שמוגדרת כ'עבודת פרך', אם ניכר שזה 'מצווה', או ששניהם יודעים שהרדייה היא שיעשה עמו 'מצווה' - מותר, ואם אחד מהם סבור שזה סתם רדייה בפרך אפשר שאסור^{רעה}, וצ"ע.

להטיל על אחרים 'מצוות'

ח. אין לאדם להטיל על זולתו 'חייבים' שיהיה מוכרח לקיימם כגון מצוות חסד או והדרת פני זקן וכדומה, שהרי הוא מכריח את זולתו לעשות דברים שאינם חייב בהם^{רע}, ויש לדון אם עובר באופן זה על לא תרדה בו בפרך^{רע}.

^{רע} ואף שבדין זה היה מקום לדון עוד, שכיון שהמצווה היא לעזור 'לחברו' א"כ כשורדה בו לעזור לו הוי כרדייה לקיים את ציווי, מ"מ כבר נתבאר לעיל שהקובע האם זה רדייה בפרך או רדייה לקיים את המצווה תלוי במציאות האמתית האם המצווה הוא הקב"ה או חברו, וכיון שבהלכות חייבים המצוות הוא מחויב לעזור לו, א"כ נראה שמותר לשני לרדות בו על כך, וכן הסכים הגר"ק שליט"א. ^{רע} קטע זה הוא ע"פ משנ"ת לעיל (ד"ר ב) שלעניין מלאכה שהיא 'עבודת פרך', יש לדון לאסור כאשר הרדייה אינה מוגדרת כפייה ורדייה על קיום המצווה.

^{רע} שהרי בהנהגה זו עלול להיכשל 'בלא תונו' 'ואהבת לרעך כמוך' ועוד, ומלבד זאת שהיא מידת מגונה מאוד לנצל את השני והטיל עליו חייבים שאינם חייב בהם, ואפילו באופן שראוי לו להיעזר ולקבל טובה מזולתו עצם ההשתמשות באחרים היא הנהגה לא ישרה, ועי' בזה להלן, וכן לעיל (ביאורי סוגיות י, ג), ועל אחת כמה וכמה לאלץ את חברו כנגד דעתו ורצונו ולכפותו ע"י שמחייבו בחיובי תורה שלא היה מחויב בהם [ויש להליץ על הנהגה זו שהוא 'נבל ברשות התורה, ועי' רמב"ן ר"פ קדושים].

^{רע} והנידון בזה, שאע"פ שכבר נתבאר לעיל שהכופה את חברו לקיים את חובתו לבוראו אינו עובר ב'לא תרדה בו בפרך', אך כאן גרע, שהרי מעיקרא לא היה מחויב בזה, והרדייה היא זו 'שיוצרת' עליו חיוב לקיים המצווה וא"כ לא שייך לפטרו משום שהרדייה היא כדיון כופין על המצוות, אך מאידך נראה שאין בזה ל"ת בפרך, שאין כאן 'ציווי' ומעשה רדייה מצידו, אלא שכשהזקן עולה לאוטובוס וכד' השני נהיה מחויב במצווה, ומצד הרודה אין כאן מעשה 'רדייה'.

ואולם יש לדון בזה שכאן לא בעינן 'ציווי', שהרי זה מסתבר שאם אדון שופך לכלולך כדי שעבדו ינקה אחריו עובר ב'לא תרדה בו בפרך' אע"פ שלא ציווי, שהרי הוא במעשיו מביא את זולתו לידי עבודת פרך שהרי חברו משועבד לו, וא"כ יש מקום לדון שגם אם חברו מעמיד עצמו בפניו באופן שזה מחייבו ב'עבודת פרך', יש לאסור משום עצם מה שמעבדו פרך [ועי' לעיל (ביאורי סוגיות ט, ג)].

מיהו יש לדון שלא כל דבר נחשב לעבודת פרך וכגון לעמוד כל הנסיעה אע"פ שהוא דבר קשה אך אינו 'עבודת פרך' שהיא מלאכה חיובית, ולפ"ז יש מקום לחלק בין זקן העולה לאוטובוס שאינו 'עבודת פרך', לבין אדם שממציא לזולתו מצות חסד שיהיה מחויב בה.

והג"מ רוזנברג שליט"א הוסיף סברא שכל שעושה זאת מפני המצווה לא חשיב רדיה של חברו, ואע"פ שחברו העמיד לפניו את המצווה שיהיה מחויב בה, מ"מ כעת המחייב הוא המצווה ואין כאן רדייה על המלאכה מצד הזקן או ממציא האבדה, ויל"ד אם אה"כ הוא עצמו ירדה בו לקיים את המצווה [והוסיף שפעמים שבאופנים כאלה אין מחויבים במצווה].

לא תרדה בו בפרך - למעשה

עולה לאוטובוס ומאלץ אנשים לקום

ט. ולפיכך אין ראוי לאדם מבוגר לעלות לאוטובוס כשיודע שהאוטובוס עמוס ועולה על דעת כך שיקומו לו לכבודו או מפני חשש סכנה^{רע}, וכן אין להמציא לזולתו חיובי מצוות שיהיה מוכרח לקיימם, כגון להניח לפניו אבידה או להעמיד לפניו חסדים ומצוות שאי אפשר לעשותם ע"י אחרים, ופעמים שיש בזה כמה איסורים^{רעט}.

פרק י

דיני אב ובנו ורב ותלמידו

בפרקים הקודמים נתבאר שאסור על האדם לצוות על זולתו לעשות קטנה או גדולה כנגד דעתו ורצונו, בפרק זה יבואר אי"ה שלגבי אב ובנו ורב ותלמידו הדין שונה, ופעמים שמותר לצוותם לעשות עבורו מלאכות ואפילו כשאין זה מדעתו ורצונו, ויבואר שיש דברים שאינם בכלל ההיתר, ויש שאף שאינם אסורים, אין ראוי להתנהג כך עם בניו או תלמידיו.

החיוב לשמש את אביו ורבו

א. חייב אדם לכבד את אביו, וכן התלמיד לכבד את רבו, ובכלל החיוב הוא לשמשם ולעשות מלאכה עבורם^ר, ואפילו מלאכות בזויות, שכן כל

^{רע} כאן נקטנו הלשון 'אינו ראוי', לפי שהדעת נוטה שאין בזה איסור גמור וכמבואר לעיל בהערה, אך בוודאי שאינה הנהגה ראויה ולא גרע מהא דבידושין (לב, ב) 'רשב"א אומר מנין לזקן שלא יטריח, ת"ל זקן ויראת', וברמב"ם הל' ת"ת (ו, ג) וכו' בשו"ע (רמד, ו) 'אין ראוי לחכם שיטריח על הצבור לכוין לעבור לפניו שיעמדו מפניו, אלא ילך לו בדרך קצרה, כדי שלא ירבו לעמוד. ואם יוכל להקיף הדרך כדי שלא יעבור לפניו, זכות הוא לו', ובש"ך (סק"ד) שהוא במקום שמטריחם. ולכא' הכא לא גרע וזה בכלל טרחה, ועי' בפלא יועץ (ערך טורח) שהאריך בחומרת הדבר להטריח את הזולת כשאינו חפץ בכך, וכתב 'צא ולמד ממצוה שציוותה תורה מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ואפי"ה אמרו מאן דמקיף - חיי, דהיינו שעובר בדרך אחר כדי שלא להטריח את העם שיעמדו מפניו', ועי"ש שהאריך בזה וחלק מדבריו הובאו להלן (סוף פ"ד). ומ"מ העירוני שלא ניתן לומר ש'זקן אסור לו להעלות לאוטובוס', ופשוט.

^{רעט} עניין זה נתבאר היטב בהערות לעיל, ושם נתבאר שיש בזה לחוש לכמה איסורים שכן אדם לחברו, וכן משום לא תרדה בפרך, ונתבאר שיש מקום לדון שבזקן העולה אין איסור ל"ת בפרך וכנ"ל, אך המעמיד מצוות לפני חברו ומתוך כך מוכרח לעשות 'עבודה' אפשר שזה חמור יותר ועובר בל"ת בפרך, ולכן לגבי זקן נכתב למעלה 'אין ראוי', ולגבי להמציא לחברו מצוות נכתב 'אין להמציא וכו'.

^{רפ} כמבואר בקידושין (לא, ב) שבכלל חובת הבן לכבד את אביו הוא לשמשו להאכילו להשקותו להלבישו וכו', וכן בכתובות (צו, א) לגבי חובת התלמיד לשמש את רבו.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

מה שהעבד עושה לרבו התלמיד עושה לרבו^{רפא}, וכן הבן לאביו^{רפב}, והמונע מתלמידו לשמשו מונע ממנו חסד ופורק ממנו יראת שמים^{רפג}.

עבודת עבד בבנו ותלמידו

ב. ומטעם זה מותר לאב לצוות את בנו וכן הרב את תלמידו לעשות עבורו אפילו מלאכות בזויות שדרך העבדים לעשותם לרבים^{רפד}, ובוודאי שאין לו להכביד עולו עליהם יותר מדי^{רפה}, אך אינו עובר באיסור עבודת עבד^{רפי}. ומסתבר שמותר לצוותם לעשות עבודה כזו גם שלא בפני האב או הרב^{רפז}.

^{רפא} מבואר בכתובות (שם) וכ"ה לדינא ברמב"ם (הל' ת"ת ה, ח) ובשו"ע (יור"ד רמ"ב ט).
^{רפב} כן נראה בקידושין (שם), וביותר מפורש בירושלמי בקידושין (א, ז) שהזכיר מחובת הבן גם להנעיל את אביו, ולהנעיל הוא בכלל עבודת עבד, ומבואר שהבן חייב לשמש את אביו גם בעבודת עבד, וכן מבואר ברמ"א (שם, ר"מ, ד) שכתב 'וישמשנו בשאר דברים שהשמש משמש רבו' [וציינו לזה באחרונים].

^{רפג} מבואר בכתובות שם.

^{רפד} ההיתר להעביד את בנו או תלמידו ב'עבודת עבד' מבואר במכילתא (ר"פ משפטים), ונראה שכן מתבאר מהגמ' כתובות וברמב"ם ושו"ע (הנ"ל) לגבי תלמיד, וכן מהגמ' והירושלמי והרמ"א (הנ"ל) לגבי בן שמבואר שהוא חייב לעשות זאת לאביו ולרבו, ובוודאי דוחק לומר שהכוונה היא שבן והתלמיד יעשה זאת רק 'מדעתו ורצונו', אך אין לאב או לרב לבקש ממנו לעשות זאת, ונראה מבואר מכך שאין בזה איסור כלל של עבודת עבד, ונתבארו הדברים היטב לעיל (ביאורי סוגיות ד, א-ג).

^{רפה} וכפי שמבואר ברמב"ם (ממרים ו, ח) ובטור ושו"ע (רמ, יט) ש'אסור לאדם להכביד עולו על בניו ולדקדק בכבודו עמהם, שלא יביאם לידי מכשול, אלא ימחול ויעלים עיניו מהם, שהאב שמחל על כבודו, כבודו מחול, ויסוד לזה מצאנו במו"ק (יז, א) שאסור לאדם להכות את בנו הגדול משום לפני עיור, וכיון שגם הרב שמחל על כבודו, כבודו מחול, בוודאי שגם אצלו שייך עניין זה שלא יכביד עולו עליהם.

^{רפי} ומ"מ איתא בכתובות (שם) וכ"ה לדינא (שם) שלא יצוונו להנעיל מנעליו במקום שאין מכירין אותו ואינו לובש תפילין, שיש חשש שיבואו לטעות בו שהוא עבד.

^{רפז} שהרי מצד עצם חיוב כיבוד אב ואם וכן ברבו שלמדו זה מזה החיוב הוא אפילו שלא בפניו, וכגון שמצווה עליו לעשות משהו עבורו וכדומה, וכ"ה בחפץ חיים (עשין אות י' בבמ"ח) לגבי כיבוד אב ואם, אלא שהיה מקום לדון לעניין 'עבודת עבד' שיסוד ההיתר הוא רק כשאומר לו לעשות דבר בפניו ויכר שעושה זאת כתלמיד לרבו או כבן לאביו, אך מסתבר שזה אינו וגם באופן שאין ידוע שהוא בנו מותר, שהרי כל אדם מוליך כליו לבית המרחץ וכד' וגם פעמים שהוא עושה עבודה בזויה, וכל מה שזה נראה כעבודת עבד הוא מחמת הצורה שעושה זאת לאחרים, וא"כ ממ"נ אם ניכר שעושה זאת לרבו או לאביו א"כ זהו שימוש כצורתו, ואם אין ניכר שעושה זאת עבורם יאמרו שעושה לעצמו ואינו חס על כבודו.

ועד כאן לא חששו בסוגיא בכתובות (הנ"ל), אלא במקום שיבואו לומר שהוא עבד, וגם בזה באופן שלובש תפילין ליכא חשש ומותר, ואם ננקוט שההיתר הוא רק כשנראה שהשימוש הוא כצורת תלמיד לרבו א"כ מה צריך לזה תיפול' שבאופן כזה באמת אין היתר כלל לשמשו בעבודת עבד, [ועי' בשבט הלוי (ח"ב סי' קי"ג) שכתב שצ"ע מאוד האם שייך דין זה שלא יאמרו שהוא עבד בזה"ז שאין מצויים עבדים כנעניים בנינו כלל].

עבודת פרך בבנו ותלמידו

ג. ומותר לרדות בבנו ובתלמידו בפרך, אפילו שלא לצורך חינוכם^{רפח}, ויש אומרים שאסור^{רפט}, וצ"ע לדינא^ר. ואפשר לדון להקל בזה במקום שהוא 'ספק' עבודת בפרך, ועי' בהערה^{רצא}, וכבר נתבאר לעיל (דן ב) שאין

רפח מתבאר במכילתא (ר"פ משפטים) שיש היתר לרדות בהם, ובמכילתא נראה שזה נאמר גם לגבי עבודת פרך, וכן מבואר בגדולי האחרונים בפירושם על המכילתא, והובאו הדברים לעיל (ד, א), ועי' בר"פ על הרס"ג (ל"ת רעג) שהאר"ק להוכיח מהרבה ראשונים שהלאו של לא תרדה בפרך והלאו של עבודת עבד לאו אחד ול"ת בפרך כולל גם עבודת ביזיון ע"ש, ובכלל ראיותיו הם מהמכילתא שמדבר על עבודת עבד והביא מקור מהפסוק של ל"ת בפרך, והוסיף שזה הובא כך גם במכילתא וגם בילקוט שמעוני (משפטים רמז שיא) וא"כ אין לומר שזהו ט"ס ע"ש, ולעיל נתבאר שכ"ה גם בקנין פירות (אות מה) שמותר לאב ולרב לרדות בפרך, ובכל המקומות לא נזכר שההיתר הוא רק כאשר דורש ממנו דברים משום 'מצוות חינוך' וכדי להרגילו במצוות, ונפק"מ כאשר הבן גדול וכבר אינו חייב בחינוכו, ובודאי שנאמר כאן דרשה להתיר לאב ולרב להשתעבד בהם, [ועי' במשנ"ת לעיל (ביאורי סוגיות ד, ג) גדר הדבר, שאצלם לעולם אינו שייך לצורת עבודת ע"ש].

רפט בחת"ס ב"מ (עג, ב) נקט כן לגבי תלמיד, וכתב לחלק בין 'עבודת עבד' שזה מותר לעבודת פרך שזה אסור ע"ש והובאו דבריו לעיל (שס), ומ"מ אין מפורש בדבריו גם לגבי בנו שאסור לרדות בו בפרך, ויש לדון האם להשוות את הדברים, או דנימא שאין לנו אלא במקום חידושו ולכאורה שפיר ניתן להעמיד דבריו רק ברבו שבזה כבר מתפרש הפסוק כש"כ ע"ש, אך באב שפיר יכול לרדות, ויש מקום לזה קצת בסברא, ויותר מסתבר שעד כמה שלא נקט את המכילתא לדינא [מאיזה טעם] שוב אין לנו לחלק בין אב ורב.

ויש להוסיף משנ"ת לעיל (ביאורי סוגיות ה, ג) שבחת"ס בהגהות על המג"א (קסט, א) התקשה בסוגיא בב"מ באיזה זכות משתעבד בהם כנגד רצונם, ומצדד שמפני שאינם נוהגים כשורה ואינם עושים מעשה עמך מותר וע"ש. ולדרך זה אין הכרח למהלך החת"ס בב"מ שמתבאר חילוק בין עבודת עבד שמותר לעבודת פרך שאסור, [ואציין שבחת"ס באו"ח מתקשה בדבריו מהסוגיא בב"ק וע"ש שנדחק, ומשמע שלא היה נח"ל במהלך הב' וכפי שכתב בחי' לב"מ, ואף שאין הכרח שאינו סובר מש"כ בב"מ, אך עכ"פ לדבריו בחי' לאו"ח אין הכרח למש"כ בב"מ].

רצ נתבאר בהערות הקודמים שפשטות דברי המכילתא וכן ביארו גדולי האחרונים שמותר, וכן הוכיח הר"פ מהרבה ראשונים ללמוד זה מזה וא"כ הדינים שווים, וגם יש להעיר שהחת"ס לא הביא את המכילתא ודחהו מהלכה, אך מאידך העומד לנגדו הוא דברי מרן החת"ס זל"ה, ואף שיל"ד קצת שלדבריו בחי' לאו"ח אין הכרח למש"כ בב"מ, ועי' במש"כ בזה בהערה לעיל, אבל עדיין קשה להקל שלא כדבריו ובפרט בדאורייתא, וצ"ע.

והנה כבר נתבאר לעיל (בירורי הלכות ח, א), שאם חושש מלהיכשל באיסור 'לא תרדה בפרך' ו'עבודת עבד', יכול לבקש מזולתו בנוסח שאינו ציווי וכגון 'האם רצונך לעשות דבר זה' וכדומה, ובאופן זה אין איסור ואף אם עושה מפאת הבקשה, אך נראה שכל זה נצרך ברב שאינו מובהק אך ברבו המובהק וכן באביו, כיון שחייבים לשמש א"כ אין כאן לאיסור שנתבאר ברבינו יונה [וכמו שיתבאר בסמוך], וא"כ ממ"ג, אם אינו פרך בעצם מותר בכל גווני, ואם הוא פרך גמור, א"כ באופן שלוחצו אסור אע"פ שאינו בדרך ציווי, שהרי לא בעינין לתנאי שיאמר בדרך ציווי, ומ"מ נפק"מ לעניין פרך גמור שבאופן שנותן לו באמת אפשרות לסרב מהני, שהרי זה מדעתו ורצונו.

רצא שהרי זה ספק ספיקא, ספק האם אסור לרדות בהם בפרך (והדעת נוטה יותר שמותר וכנ"ל), ותו שכאן הוא 'ספק' פרך, ואם ננקוט שהראשונים שפירשו אופנים שונים בגדר עבודת פרך פליגי, שהרי הרמב"ם ועוד ראשונים לא הזכירו עבודת גברים לנשים או להיפך, וכן עבודת יום בלילה ולילה ביום, וכן הראב"ד פליג על הרמב"ם שאין איסור מצד עצם מה שהיא עבודה שאין לה קצבה, וגם הרמב"ם לא הזכיר עבודה קשה אלא רק עבודה שאין לה תכלית או שאין לה קצבה, וא"כ נמצא שבאופן הרגיל כל חשש עבודת פרך הוא פלגות הראשונים [מלבד עבודה שאין לה תכלית שזה תנ"כ מפורש וכמדומה שהוא מוסכם בפי כל הראשונים], ואע"פ שבדואי חוששים בדאורייתא לכל השיטות שהכל

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ראוי להכביד עליהם יותר מדי, ובפרט אין ראוי לצוותם במלאכות שאין לו מהם תועלת^{רצב}.

ומותר לצוותם לעשות עבורו דברים שאינם בגדרי 'עבודת פרך'^{רצג}, וגם כשאינו לצורך חינוכם, וכאן אין לחוש משום האיסור לבקש מזולתו אפילו דבר קטן^{רצד}.

לצורך חינוך הילדים או התלמידים

ד. ומכל מקום לצורך חינוכם, וכגון שרודה בבניו שיתאמצו בקיום מצוות בניקיון לפסח או בעשיית סוכה, וכן לעזור בבית או לעשות חסד עם אחרים וכדומה, בוודאי מותר^{רצה}.

ומלמד הרודה בתלמידו, כגון מה שנותנים עונש לתלמיד לכתוב מאה פעמים שלא יפריע בשיעור וכד', שזה 'עבודת פרך' מובהקת, יש להתיר זאת רק כאשר מצווה אותו מתוך דאגה אמיתית לתועלתו וטובתו^{רצי}.

בכלל עבודת פרך, אך הכא שהדעת נוטה שמותר ברדיית אב בבנו ורב בתלמידו, אפשר שיש להקל [אא"כ היא בוודאי עבודת פרך וכגון: עבודת יום בלילה בלא קצבה וכדי לצערן], וצ"ע לדינא. ^{רצב} שהוא חמור מהכבדת העול בלבד, שכאן הרדייה היא בלא תועלת, וגם שאפשר שאין זה בכלל ההיתר של המכילתא, מיהו באופן שעושה זאת לחנכם מותר, וכשם שרודה בהם בהכאה עי' במכות (ח, א).

^{רצג} שהם: מלאכות קשות מאוד, או שיש בהם תועלת או שמצווה לצערו או שהיא עבודה שאינה מתאימה לו וכפי שנתבאר לעיל פרטי האופנים שנקרא 'עבודת פרך'.

^{רצד} דבר זה פשוט ומוכרח, וכאן גם החת"ס הנ"ל מודה שמותר, שהרי זה ודאי שהבן או התלמיד מחויבים לשמש את רבם ולעשות עבורו עבודה, וכשם שבכל עבד עברי או שכיר מותר לרדות בו לעשות מלאכות שאינם עבודת פרך, כך גם בהם מותר, ועד כאן לא חידש רבינו יונה לאסור גם עבודה קלה, אלא באדם בן חורין שאינו מחויב לעשות לו מלאכה כלל, שבזה גם הכפיה על מלאכה קלה היא רדייה בפרך, וכפי שנתבאר היטב לעיל (ביאורי סוגיות ז, ג), אך הכא שהוא מחויב אין זה מוגדר כלל כ'עבודת פרך', ולפיכך כאן מותר גם לדעת החת"ס ופשוט.

^{רצה} שהרי כאן אינו רודה בהם כאדון הרודה בעבדו, ולא שייך בזה העניין של לא תרדה, וכעין משנ"ת בדיון כפיה על המצווה שלא שייך בזה לא תרדה, ויש לזה סייעתא מרבינו יונה (ג, ס) שאין לאדם לצוות את חבריו אלא לתועלתם ולרצונם, וכאן שזה לתועלתם לא שייך בזה לא תרדה, וכ"ה בחוט שני (שבת ח"ג עמ' רמד) שמותר לרדות בבניו לחנכם לנקות לפסח ואע"פ שאינם מבינים את התועלת שבזה כיון שהוא לתועלתם, ועי"ש, ועי' בהערה בסמוך.

^{רצי} ציור זה שמצווה על התלמיד שיכתוב כך וכך פעמים, הוא דבר שאין בו שום תועלת מלבד החינוך - אם אכן יש בזה משום חינוכו, ולפיכך זהו פעולה מובהקת של 'רדייה בפרך', וגרע מצווה על בנו שיטרח בהכנות לפסח וכד', שבדרך כלל אינו בגדרי 'עבודת פרך' שהרי זה עבודה עם תועלת.

אולם כאשר מצווה עליו לתועלת חינוכו מותר, ואף שהיה מקום לדון שאין ראייה מהרבינו יונה הנ"ל שהתיר לצוות לתועלתם ולרצונם, ששם מדובר על עבודה קלה לב"ח, אך מניין שגם בעבודת פרך יש היתר כאשר מצווה לתועלת, אולם יש ללמוד זאת ממש"כ הרמב"ם (א, ו) 'ואיזו היא עבודת פרך, זו עבודה שאין לה קצבה ועבודה שאינו צריך לה - אלא תהיה מחשבתו להעבידו בלבד שלא יבטל, ומשמע שאם מחשבתו אינו כדי 'להעבידו בלבד', ויש מכך תועלת שהעבד לא יאבד את כשירותו אין

הנהגת הרב עם תלמידו בזמן הזה

ה. ובזמן הזה, ידוע שאינו מצוי 'רב מובהק' וכמבואר בפוסקים^{רצז}, וקשה להתיר להעביד תלמידו עבודת עבד או עבודת פרך כשאין זה לתועלת התלמיד. אך מצאנו קצת היתר לפי מה שיש שנקטו שכשהתלמיד בא ללמוד אצל רבו אע"פ שאינו רבו מובהק צריך הוא לנהוג בו כדין רבו המובהק^{רצח}, וקשה להקל בזה בחשש דאורייתא^{רצט}.

מצווה על תלמידו ללכת לשליחות

ו. ולפי זה יש למגיד שיעור וכדומה להיזהר שלא ל'צוות' את תלמידו לעשות מלאכות כנגד דעתם ורצונם, וכגון לעשות שליחות להעביר משהו למישהו אחר וכדומה, שהרי יש לתלמידים 'יראה' ו'כבוד' מפניו, ופעמים שמקיימים את ציווי כנגד דעתם ורצונם, ולדעת רבינו יונה

בזה איסור, וכעין מה שאמרו בגמ' בב"מ (סד, ב) ונפסק בשו"ע (חוי"מ שסג, ד) 'התוקף עבדו של חבירו ועשה בו מלאכה, ולא בטלו ממלאכה אחרת, פטור, שנוח לו לאדם שלא ילמד עבדו דרכי הבטלה', וכו' ברב^{רצז} (נדפס במהדורת פרנקל בסוף הספר) שבאופן זה מעיקר הדין מותר, וכו' בספר בית קל (על הרמב"ם שם, מאביו של השואל ומשיב), ועי"ש בדבריהם.

והעולה מהנ"ל, שאם אכן כוונתו רק לתועלת התלמיד, נראה שיש להתיר למרות שזה עבודת פרך, שהרי אינו בא לרדות ולהשפיל את התלמיד, אלא אך ורק לעזור לו בדרך זו, וכמו שמבואר במכות (ח, ב) שהמכה את תלמידו הוי הכאה של מצווה ופטור מגלות, וכן השיב הגר"י טשזנר שליט"א 'מדוע זה מלאכה בלא תועלת, הרי יש בזה תועלת לחנך אותו שלא להפריע בשיעור, ובודאי מותר', והוסיף שדבר זה נקרא גם 'לרצונו וגם לתועלתו', ואין מתחשבים בדעת התינוק כל שאינו 'דבר בזוי ממש' ממש שבה אסור. וכן נקט הגר"נ קופשיץ שליט"א, אלא שהוסיף, שיל"ע האם יש תועלת חינוכית כלל בסוג עונש כזה. וצריך כאן שיקול גדול, האם 'מכוון' לתועלת שהרי הוא נכנס לחשש דאורייתא. רצ"ז כמבואר בחכמת אדם (קד, א) ובשו"ת בנין ציון (סי' פג).

רצ"ח יסוד זה כתב בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ב סי' ע"ד אות ה) 'לחדש בענין זה שכל החילוקים שבין רב מובהק לאינו מובהק הוא רק אח"כ כשאנו לומד עוד לפני הרב ההוא. בזה אנו דנין אם למד ממנו רוב חכמתו או לא וכו', אבל בשעה שעודנו לומד לפני רבו צריך לנהוג בו כבוד כרב מובהק. ובודאי צריך לקראו בלשון רבי ולא בלשון נוכח כמדבר עם אחד האדם. דהא בשעה זו הרי הוא רבו עכ"פ. וגם דהא אפשר שילמוד אצלו הרבה עד שיהיה רוב חכמתו מרב זה וכו' עכ"ל, והביא יסוד לדבריו מהתוס' בברכות (לא, ב ד"ה מורה), [שכתבו ב' תירוצים מדוע שמואל נחשב כבר כתלמיד של עלי, והמהר"ק (שורש קס"ט) נקט דבעינן לשניהם (גם גדול הדור וגם בא ללמוד לפניו), אך התה"ד (סי' קל"ח) נקט דפליג, ובלומד לפניו סגי להחשיבו כרבו מובהק, ועי"ב (רמד, ו), ובדברי מלכיאל הביא כמה ראיות לדבריו ע"ש, ולפ"ז במג"ש היה מקום לדון ע"פ דברי המלכיאל שכעת תלמידו צריכים לנהוג בו כרוב המובהק, א"כ אין חשש של 'עבודת עבד' [ואולי גם 'עבודת פרך' שהוא יותר חמור וכו' ל].

רצ"ט ראשית דבריו הם 'חידוש' וכפי שכתב וכעת לא מצאתי מי שהקדימו בזה, ותו שאפשר שעד כאן לא אמר אלא לחומרא שהתלמיד צריך לכבדו, ולכל היותר להקל בהסיבה בפני רבו אף שאינו מובהק ע"ש שהוא חיוב דרבנן, אך קשה להקל מתוך כך גם בלא דאורייתא, וצ"ע.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ועוד יש בזה איסור לא תרדה בפרך, אלא א"כ הציווי הוא מרצונם ולתועלתם^ש.

ואולם יש לדון שכל זה בדברים שאינם מקובלים, וכגון שהמגיד שיעור מבקש שיעזור לו בקניות או לעשות לו שליחויות וכדומה, אך בדברים מקובלים כגון שמבקש מהתלמיד שיביא ספר וכד', כיון שאינו מתפרש כרדייה בזולתו אפשר שמותר (וכנ"ל).

כשמתנים מראש עם התלמידים

ז. מכל מקום אם מתנים עם קבלת התלמידים לישיבה שעליהם לעשות כהוראת צוות הישיבה בכל מה שיורו להם, ואפילו בעבודה קשה או בזויה, בוודאי אין בזה איסור וכנ"ל (ה, א), ועצה נוספת שהמגיד שיעור לא 'יצווה' על תלמידו אלא 'יבקש' ממנו אם מוכן ובאופן זה גם אם לא נעים לו לסרב מותר וכמו שנתבאר לעיל (א, ח)^{שא}.

בקשת עזרה מילדים

ח. ונראה לעורר בדבר המצוי שגבאי בית הכנסת או מנהל התלמוד תורה וכדומה מבקש עזרה מהילדים לסדר את הספסלים לארגן את המקום או לעשות שליחויות וכדומה, ופעמים שאין זה מתוך רצונם אלא שלא נעים להם לסרב, ויש לחוש בזה משום לא תרדה בפרך^{שב}.

ש וכש"כ רבינו יונה שם 'לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם', ונשאלתי ממג"ש אחד האם מותר לו לצוות תוך כדי שיעור על אחד השומעים שיביא ספר שנצרך כדי לעורר את השומע, ולכאורה למבואר ברבינו יונה אם אכן מצווה 'לתועלתם' אין בזה איסור, אף אם השומע אין לו חשק בזה [דהוא היפך מרדיית אדון בעבדו שעושה לתועלת עצמו], ויש לדון שכוונת רבינו יונה שהשני מבין שזה לתועלתו, אך בלא"ה הרי הוא נרדה ע"י חברו, וגם יל"ד בזה משום איסור לא תונו וכו', וצ"ע.

שא וכאן יותר מתאים שיבקש ממנו טובה, ופעמים שאין את החששות שהזכרנו שם משום עצם הבקשה.

שב ועניין הזה נחלק לשנים, א. באופן שזהו עבודה קשה וכפי גדרי איסור לא תרדה בפרך שנאמר בעבד, ב. גם באופן שאין מדובר על עבודה קשה יש לאסור משום הרבינו יונה שאסור ללחוץ בן חורין שיעשה עבורו אפילו מלאכה קלה, ונפק"מ שלעניין עבודה קשה אפילו כשאין בדרך ציווי אסור ללחוץ לעשות עבורו עבודת פרך ועי' לעיל (בירורי הלכות ח, א), וכיון שילדים מטבעם קשה להם לסרב לאדם מבוגר ועל אחת כמה וכמה אם הוא בעל מעמד, ואף אם אומרים שמסכימים פעמים שגם זה מתוך חוסר נעימות ואין זה בחירה ורצון שלהם, לכאורה יש בזה חשש ל"ת בו בפרך אפילו באופן שאין זה עבודה קשה ומפרכת, [ועי' בסמוך שאפשר שאף כשמסכימים הסכמתם אינה הסכמה].

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ויש לדון שאפילו כאשר הקטן, מסכים יש בזה משום לא תרדה, שהסכמת קטן אינה נחשבת 'מרצונו ודעת עצמו', ופיתוי קטן אונס הוא, ומסתבר שיש להקל במלאכות קלות^{שי}, וכן בקטן שכבר הגיע לעונת הפעוטות, ועיי' בהערה^{טד}.

פרק יא

חיוב תשלום עבור עבודת הפרך

בפרק זה יבואר אי"ה שהחיוב תשלום על עבודתו אינה מתירה לעבוד בו בפרך אם לא סיכמו על כך, ופעמים שאינו חייב בתשלום למרות שנכשל ב'לא תרדה בו בפרך'.

בעבודה שאינו מחויב בה

א. הרודה בחברו והעבידו כנגד רצונו הרי זה גזלן וחייב לשלם לו דמי הפעולה^{שי}, כמו כן שכיר שנשכר עבור מלאכות מסוימות, והעבידו במלאכות נוספות או מלאכות שונות שיש בהם קושי נוסף, צריך להוסיף לו תשלום מיוחד עבור תוספת המלאכה^{שי}, ואף אם אינה 'עבודת פרך' או 'עבודת עבד' צריך לשלם עבור המלאכה שעשה עבורו.

^{שי} ביאור הדברים שאע"פ שקטן אינו 'בר מחילה' ו'פיתוי קטנה אונס' (עי' כתובות ט, א), ולפיכך לכאורה אין מועיל מה שהקטן מתרצה, אך מ"מ יש לדון שכל זה בעבודה קשה שהיא 'עבודת פרך', ובזה בעינן רצון או מחילה וקטן אינו בר הכי, אך לעניין מה שמבואר ברבינו יונה שאסור לרדות בב"ח אפילו בדברים קלים, אפשר שכל זה כאשר ה'צורה' היא רדייה כאדון בעבדו, אך כאן שהקטן מתרצה מחמת הדבר פעוט שנותן לו, אין כאן צורה של רדייה מצד המבקש וגם לא תחושת נרדה מצד הקטן, ובאופן זה י"ל שמותר וכן השיב הגר"י טשזנר שליט"א 'אם משכנע שיעזרו לו בעבודות קלות, גם בלא תמורה הרי מחנך אותם לעזור לאחרים, ולא נראה שיש בזה איסור, אך בעבודות קשות צ"ע' [ובמש"כ ש'מחנך אותם' נראה שאין כוונתו שזה רק כשמכוון לכך, אלא שלפיכך לא שייך כאן האיסור דל"ת וזה סברא נוספת מלבד משנ"ת].

^{טד} סברת הגר"מ רוזנברג שליט"א, שמסתבר שלא בעינן כאן לדין 'מחילה' [ובזה נחלקו הראשונים האם קטן יכול למחול], וכל שמדעת עצמו רוצה לעשות את המלאכה תמורת מה שמקבל מותר, וכמו שהקטן יכול לתת 'מתנה', כך יכול לתת במתנה את עצמו ועבודתו, ולהכי אין בזה משום ל"ת בו בפרך.

והגר"נ קופשיץ שליט"א הוסיף שמסתבר להקל גם בקטן שלא הגיע לעונת הפעוטות, כל שאין הקטן מרגיש מנוצל ומושפל בעבודתו הקשה, ואע"פ שאינו מקבל תמורה הולמת לעבודתו.

^{שי} עיי' ב'הלח"מ' (עבדים א, ח) שכל שמשעתבד בזולתו בדברים שאין לו זכות הרי זה איסור גזל, והגזלן צריך לשלם.

^{טו} דבר זה מבואר בט"ז (שח, ז) לגבי פועל 'אם שכרו לשיעור ידוע והוסיף לו במשאווי חלק ל', חייב להוסיף לו שכר אף אם לא הגיע לו נזק, דלא שייך כאן לומר היה לו להשליכו, דבאמת יש לו כח להוליך זה הסך אלא שלא רצה להטריח עצמו [אלא] בשיעור הקצוב, והטעהו שסבר שלא הוסיף. וכן

לא תרדה בו בפרך - למעשה

בדבר שאין לו ערך ומחיר

ב. אולם הרודה בזולתו לעשות דבר שאין לו ערך ומחיר, אף אם עובר על איסור לא תרדה בפרך או עבודת עבד אינו צריך לשלם לו על כך^{שז}, ולכן חיוב התשלום אינו תלוי האם עבר איסור על הרדייה או לא, ועי' בהערה^{שח}.

התשלום אינו מתיר את האיסור

ג. ונראה, שאע"פ שמשלם לו אחר כך על העבודה, אין זה מתיר את האיסור למפרע, שע"י ששילם לו יהא דינו כפועל ושכיר שמותר לרדות בהם וכנ"ל (ה, א), שהרי בשעה שעבד הייתה זו עבודת פרך מתוך שליטת חברו עליו כנגד דעתו ורצונו, והתשלום אחר כך אינו משנה את 'תחושת הרדייה' בשעת העבודה. וכן להיפך, אם סיכמו על עבודת פרך תמורת תשלום ראוי, ולבסוף נמנע מלשלם, אע"פ שיעושק שכר שכיר, אינו עובר על לא תרדה למפרע.

במקום שיש שיעור ידוע למשא אדם חייב גם כן לשלם כל התוספת אם הוא חלק ל', והביא מהשו"ע להלן (שם, ה) שגם אם

השתמש בבהמה למשוי כבד יותר ממה שסיכמו, חייב להוסיף לו בתשלום.

שז שהרי אין חיוב תשלום על פעולה שאין לה ערך ממוני, ואין דרך לקצוץ עליה דמים, ועניין זה מבואר בכמ"ד, ואכ"מ.

שח דממ"נ אם היא מלאכה שמחויב לעשותה לחברו, ובהכרח שנשכר על דעת כך שיעשה לו גם את זה, או בבנו שמחויב לעשות גם את הפעולה הזו, ואם אינו היא מלאכה שאינו מחויב לעשות לו, צריך לשלם לו עבור הפעולה אע"פ שלא רדה בו בפרך, וא"כ אין נפק"מ בזה.

ואולם נתבאר לעיל בביאורי סוגיות (ג, א-ג) לדון בדין המעביד את עבדו בפרך או עבודת עבד האם הגדר הוא שאינו 'מחויב' גם מצד דין הממון וא"כ האדון חייב לשלם לו עבור הפעולה, או שהאיסור להעבידו באופן זה הוא דין על האדון שלא ירדנו אך מדין הממון שפיר מחויב העבד לעשות לו זאת, וא"כ אין האדון חייב לשלם לו עבור כך, אך אין בזה נפק"מ לעניין שכירים דידן, שהנידון רק מה הם מחויבים למעסיק וכנ"ל.

ולכאורה נפק"מ רק באופן שנמכר בע"כ מדינא דמלכותא כגון שמחויב מס למלך וקבע המלך שמי שמשלם את המס עבורו יכול להשתעבד בו כעבד, ומבואר (בב"ב נד, ב, ועי' ב"מ עג, ב) שיש לו קנין הגוף כעבד גם בזה"ז וכ"ה בשו"ע (יו"ד רסז, יד), ובאופן זה אפשר לדון שכיון שאסור לרדות בפרך ולעבד עבודת עבד, זה מגדיר שאין לאדונו זכות בו וחייב לשלם עבור העבודה, או נימא שהוא איסור של האדון ואין זה מחייבו בתשלום לעבד.

פרק יב

באנשים שאינם נוהגים כשורה

בפרק זה יבואר אי"ה שאנשים שאינם מהוגנים, כגון אנשים פחותים ומזולזלים, זוללי בשר וסובאי יין, או מפוקרים לדבר עבירה, כל שמצד דיני הממון יכול להשתעבד בהם, אינו עובר משום 'לא תרדה בו בפרך' או 'עבודת עבד'.

עבודת עבד ופרך כשאינו נוהג כשורה

א. אנשים שאינם נוהגים כשורה, מותר לרדותן בחזקה ולהשתעבד בהם^ט, ואין בזה משום 'לא תרדה בו בפרך'^י. ומשמע שמותר לעבוד בהם גם 'עבודת עבד'^{יא}, דין זה נאמר על כל אדם מישראל שיכול לרדות

ט' לשון הש"ע (רסז, טו) והרמב"ם (א, ח), ומבואר בסוגיא בב"מ (עג, ב), ויש להתבונן מהו יסוד ההיתר, ועי' במשנ"ת בזה לעיל (ביאורי סוגיות ו, א-ב), ויש בזה כמה וכמה דרכים.

י' שהרי הלשון 'לרדות' הוא בפרך כמו שנאמר 'לא תרדה בו בפרך', ואילו 'עבודת עבד' הוא לשון עבודה וכמבואר בלשון המקרא ומתבאר מהתרגום והראשונים ועי' בזה לעיל (ביאורי סוגיות ג, ד), וביותר שברמב"ם ובש"ע בסמוך מבואר שבאינם נוהגים כשורה יש היתר גם בעבודת עבד, ובהכרח שכאן באו להיתר עבודת פרך, ובאמת שכן מפורש במאירי בב"מ שם, ובסוטה (ג, ב), וכו' בתורת חיים שם, ובחזק"ט בב"מ (שם), וכו' ריהטת הגמ' שהרי הדרשה היא 'ראית שאינו נוהג כשורה מנין שאתה רשאי להשתעבד בו ת"ל לעולם בהם תעבדו ובאחיכם, יכול אפילו נוהג כשורה ת"ל ובאחיכם בני ישראל איש באחיו וגו' והמשך הפסוק ל"ת בו בפרך ומבואר כנ"ל [ואמנם לעיל (שם אות א') הבאנו מקדמון שפירש הסוגיא דווקא בעבודת עבד, אך כמדומה שהיא דעת יחידאה].

שיא כן נראה פשטות הסוגיא (שם) דאיירי בכפיה על מלאכה בזויה לנשווא את רבא ע"י בני אדם במקום סוסים, וכמו שכתב בת"ח 'דהוה מעייל להו בגוהרקא דרבא דהיינו עבודת סוסים וחמורים', ובדומה לזה ברבינו יהונתן בשיטה (שם) 'שהיה ראש ישיבה בכסא של עץ ומוליכין אותו על כתפיהן מפני רוב העם הבאין לשמוע הדרשא וכו' שאין דרך אדם חשוב לרכוב על סוס בפני רבים', וכן מעיקר הדרשה שדרשו באינו נוהג כשורה 'מנין שאתה רשאי להשתעבד בו ת"ל לעולם בהם תעבדו ובאחיכם', שבאינו נוהג כשורה השוו אותו ל'לעולם בהם תעבדו' האמור בעבד כנעני שכולל עבודת עבד,

וכן מבואר ברמב"ם וש"ע הנ"ל שכתבו 'אנשים שאינן נוהגין כשורה מותר לרדותן בחזקה ולהשתעבד בהן, מלך שגזר וכו' הרי זה מותר להשתמש בו יותר מדאי אבל לא כעבד, ואם אינו נוהג כשורה מותר להשתמש בו כעבד', ונראה שההיתר באינו נוהג כשורה אינו רק לרדות בחזקה ולהשתעבד אלא אפילו בעבודת עבד, וכן מתבאר בלבוש (שם) שכתב הדין שמותר להשתמש יותר מדאי, 'מיהו לא ישתמש בו כעבד, ואם אינו נוהג כשורה מותר להשתמש בו כעבד', וכו' במאירי שם.

[ואולם ראיתי בהערות על פירוש רבינו ההלל (עמ' עח) שדייק ממה שפירש רבינו הלל לעניין היתר עבודת עבד בב"ח, דאיירי בהשכיר א"ע לכך, ואילו לעניין עבודת פרך בב"ח פירש דאיירי כשאינו נוהג כשורה, דש"מ שסובר שאינו נוהג כשורה לא מתיר עבודת עבד, עי"ש, ויל"ד בזה, ועי'].

לא תרדה בו בפרך - למעשה

בהם בחזקה ולהשתעבד בהם^{שיב}, ונוהג גם בזמן הזה^{שיג}, [באנשים ובנשים^{שיד}] אך כל זה בתנאי שמדיני ממון מותר לו להעבידם, שאין היתר להפסידו מפני שאינו נוהג כשורה^{שטו}.

הגדרת 'אינם נוהגים כשורה'

ב. הלכה זו נאמרה ב'בני אדם הפחותים ומזולזלים ביותר ושאינם נוהגים כשורה^{שטז}, או ב'אינשי דלא מעלו, כגון סובאי יין או זוללי בשר שמפקירין עצמן לעבירה^{שיז}, או ב'אינשי בליעל, פריצים^{שיח}, ויש שכתבו^{שיט} 'שלא נתפרש גדר הדבר, והכל לפי הזמן ולפי המקום'.

^{שיב} ואינה הלכה רק על ב"ד שמותר להם לענותו, וכמבואר רבינו יונה הנ"ל שאחר שאסר לצוות על חברו לעשות לו דבר, סיים 'אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפץ', ומבואר שהיא הלכה כללית, וכן מתבאר בסוגיא בב"מ שלא הייתה 'הוראה' לרב סעורם אחוה דרבא לכפותו, וברמב"ם ושו"ע הנ"ל נזכר דין זה על אדם שיש לו עבד שאינו נוהג כשורה, ומתבאר שזהו דין הנהגה עם מי שאינו נוהג כשורה.

^{שיג} שהרי דין זה נזכר ברבינו יונה הנ"ל וברמב"ם וטור ושו"ע ולא מצאנו שיאמרו שאינו נוהג בזמן הזה, ואמנם הראוני בערוך השולחן העתידי (הל' יובל מ, יב) כתב שעכשיו אין שייך דין זה, אך נראה שהוא סובר שאיסור עבודת עבד ועבודת פרך נוהגת רק בעבד, וא"כ אין ראייה לדין שנראה בשאר פוסקים שנוהג גם בזמן הזה.

^{שיד} כ"ה בחת"ס בגיטין (לח, א) בפשיטות לגבי חצי שפחה שכבר שאינה נוהגת כשורה ומכשלת אנשים מותר להשתעבד בה בפרך, והביאו ש"ח גם בילקוט שמעוני (פי' בהר רמז תרסז) 'כול אפילו נוהג כשורה, ת"ל איש באחיו וכו' אין לי אלא איש באיש, איש באשה אשה באיש אשה באשה מנין, ת"ל איש באחיו מכל מקום וכו', ואמנם הגאון בעל ברוך טעם בשו"ת עטרת חכמים (אהע"ז סי' לא ד"ה ובלא"ה) נסתפק בזה, אך ביאר ספקו משום חילוקי דיני המכירה שבין איש לאשה, ולכאור' לפי המבואר שהוא דין גם במי שלא נמכר לעבד, א"כ אין מקום לחלק בזה, ועי'.

ואפשר שברשע כמותו אין היתר להשתעבד בו, עי' מהרי"ט (ח"ב אהע"ז סי' מג ד"ה ולפי עדות), ואין מוכרח שכוונתו לומר כן, וגם שלכאורה הוא תלוי ביסוד ההיתר שאם אצל אנשים מזולזלים כאלה לא שייך פחיתות כבוד בזה, א"כ מסברא אין לחלק בזה, ורק אם הוא קנס לייסרם שייך לחלק בזה, ועי'.

^{שטו} שאם מצד דיני הממון אין לו זכות לכפותו, א"כ היאך יוכל לגזול אותם, וכי מפני שאינו נוהג כשורה נוכל להפקיע את זכויותיו [ועי' בלח"מ (עבדים א, ה) שכל שמשמעבד בזולתו בדברים שאין לו זכות הרי זה איסור גזל וצריך לשלם], וכבר עמדו בזה האחרונים (עי' תו"ח וחת"ס) שם, ויש אומרים שצריך לשלם להם ממון על מה שהשתעבד בהם, עי' ערוך השולחן העתידי (הל' יובל מ, יב), ודברות משה (הערה צב), ולדבריהם מדובר באופן שאינו מחויב בעבודה זו, וצ"ע מאיזה דין יוכל לכפותו, וצ"ל שהוא קנס חכמים (עי' בתוס' בסוטה ג, ב), ואכן בעה"ש כתב שאינו נוהג בזמן הזה, ובשו"ע וש"פ נראה שהוא נוהג, אך מ"מ כל זה באופן שמצד דיני הממון הוא מחויב לו לעשות את העבודה או שעל"פ 'מסכים' מפני כבודו וכד', שבאופן זה האיסור הוא רק משום האיסור, ולעניין זה נאמר שבאינו נוהג כשורה מותר.

^{שטז} מאירי ב"מ שם.

^{שיז} רבינו יהונתן מלוניל על הר"ף (שם מד, א מדפה"ר).

^{שיח} הקדמון ר' ברוך הספרדי בב"מ שם.

^{שיט} רדב"ז בהל' עבדים (שם) נדפס במהדור' פרנקל בסוף הספר.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

כשיצא מכלל עמיתך

ג. ונראה שהחידוש הוא אפילו במי שעדיין בכלל 'עמיתך', ובוודאי כל שאינו בכלל עמיתך לא שייך בו איסור עבודת עבד ועבודת פרך^{שכ}.

ולפיכך אדם שיש לו פועל או שכיר שאינו שומר תורה ומצוות, ואפילו אם שומר מסורת אך הוא אדם פחות ומזולזל, מסובאי יין וזוללי בשר, מפקיר את עצמו לעבירה, איש בליעל ופריץ, מותר לבקש ממנו שיעשה עבודות פרך או מזולזלות אף אם לא סיכמו על כך מראש.

תשלום על תוספת העבודה

ד. ומכל מקום באופן שהעבודה שמבקש ממנו היא תוספת משמעותית על עבודתו, צריך לשלם לו תוספת שכר עבור העבודה, כפי דיני שכיר שהוסיף במלאכתו^{שכא} [ועי' להלן (פרק יג) בהנהגה הראויה עם עובד נכרי].

ש"כ דעליו לא נאמר 'ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך', שמומר יצא מכלל עמיתך ואינו 'אחיק' [ומטעם זה מותר להלוותו ברבית וכמבואר בשו"ע (קנט, ב) והטעם כתבו הפוסקים דברבית כתיב וחי אחיק עמך ומומר אין אנו מצווין להחיותו], ואין צריך לרבות שמותר לרדות בו, וגם שלכאורה א"א לרבות ההיתר לרדות בו מהנאמר 'ובאחיכם בני ישראל איש באחיו תרדה בו בפרך', שהרי אינו 'אחיו'.

ובאמת שלא ראיתי בפוסקים שיפרשו שהוא דין רק במי שיצא מכלל עמיתך, ומדברי הראשונים והפוסקים הנ"ל שביארו שמדובר ב'בני אדם הפחותים ומזולזלים ביותר ושאינם נוהגים כשורה', או ב'אינשי דלא מעלו, כגון סובאי יין או זוללי בשר שמפקירין עצמן לעבירה', או ב'אינשי בליעל, פריצים', או 'שלא נתפרש גדר הדבר, והכל לפי הזמן ולפי המקום' וכו"ל (דין ב), מבואר שאינו משום שיצא מכלל עמיתך שהרי לזה יש גדרים ברורים בכמה מקומות בש"ס ובפוסקים, ומדוע כאן נקטו גדרים שונים שלא מצאנו בדומה לזה.

שוב ראיתי שבחת"ס בהגהות על השו"ע (או"ח קסט, א) שמשמע שמצדד שהדין תלוי במה שיצא מכלל עמיתך, אך לבסוף העלה הדבר בצ"ע עי"ש, ועי' גם בחי' בב"מ שם שעולה מדבריו (שהעמיד ברבו) שנקט שאינו מפני שיצא מכלל עמיתך, אלא מפני שמדובר ברבו שמחויב לו את עצם העבודה, ועי' בזה להלן.

שכא עי' בלח"מ (עבדים א, ח) שכל שמשמעבד בזולתו בדברים שאין לו זכות הרי זה איסור גזל, והגזלן צריך לשלם.

שכא ראה בט"ז (שח, ז) לגבי פועל 'אם שכרו לשיעור ידוע והוסיף לו במשאוי חלק ל', חייב להוסיף לו שכר אף אם לא הגיע לו נזק, והביא מהשו"ע להלן (שם, ה) שגם אם השתמש בבהמה למשוי כבד יותר ממה שסיכמו, חייב להוסיף לו בתשלום

פרק יג

הנהגה עם אנשים שמותר לרדות בהם

בפרק זה יבואר איייה שגם באופנים שאין איסור להשתעבד בעבודת פרך או 'עבודת עבד', מכל מקום איסור להכביד, להצר, לבייש או לצעוק, על כל אדם ואפילו על עבד כנעני, וכל שכן שאסור לנהוג כן עם שכירו היהודי, גם כשנשכר על דעת שיעבוד עבודת פרך או עבודת עבד.

עבד כנעני ושאר נכרים

א. האיסורים 'עבודת עבד' 'עבודת פרך' 'ממכרת עבד'^{שכב}, נאמרו רק בעבד עברי או בשאר ישראל, אך בעבד כנעני וכן בשאר נכרים אין איסור, ולא זו בלבד אלא שהזהירה התורה^{שכב} 'לעלם בהם תעבדו', ובכלל זה האפשרות לעבוד בהם עבודת עבד ועבודת פרך^{שכד} [ומ"מ ראוי יותר לקחת שמשים מבני ישראל, ולהיזהר בכבודם^{שכה}].

להכביד ולהצר להם

ב. ואף על פי שהדין כך^{שכו}, מדת חסידות ודרכי חכמה^{שכז}, שיהיה אדם רחמן ורודף צדק ולא יכביד עולו על עבדו ולא יצר לו, ויאכילהו וישקהו

^{שכב} שנאסר בעבד עברי למכרו 'כדרך שמוכרין העבדים כנעניים בהכרזה על אבן המקח', חינוך (מ' שמה).

^{שכב} ויקרא פרק כה, מו.

^{שכד} כדאיתא בת"כ (פ' בהר ו, ז) אחר ההזהרות על איסורים הנ"ל 'שמה תאמרו הואיל ואסרת לנו את כל אילו במה נשתמש, ת"ל ועבדך ואמתך אשר יהיו לך מאת הגוים', ומבואר שבעבד גוי הותרו איסורים אלו, וציין לזה בביאור הגר"א (רסז, לח), וראה ברש"י (כה, מד) 'אם תאמר אם כן במה אשתמש. בעבדי איני מושל, באומות איני נוחל, שהרי הזהרתני לא תחיה כל נשמה, אלא מי ישמשני וכו', וחזינן שניתנו לנו 'למשול' בהם ובשונה מעבד עברי.

ועי' בקצות החושן (סי' קע"א) שבאופן שאינו יכול לרדות בעבדו בפרך ועבודת עבד אינו מקיים 'לעולם בהם תעבדו', וחזינן שלעולם בהם תעבדו כולל את האפשרות לעבוד בהם עבודות אלו, למרות שאין הלכה לרדות בו בפרך ועבודת עבד וכדחזינן בדברי הרמב"ם המובאים בסמוך.

^{שכה} עניין זה מבואר בהרבה מקומות, ואעתיק בזה דברי הפלא יועץ (ערך שמש) שכתב 'ויש בני אדם שמהך טעמא בוחרים להשתמש בגוים כדי שיוכלו לרדות בהם בפרך, אבל לא זו דרך ישרה, כי מוטב לו לאדם שיטרח הרבה כדי שיתפרנסו ישראל מנכסיו ויהיו עניים בני ביתו וצדקה תחשב לו בתתו מעותיו למי שעושה בהם נ"ר ליוצרו ולא למי שמכעיס בהם את בוראנו, שאפשר שילך ויקנה בהן תקרובת לע"ז, וכבר כתוב בספרים שגם בעון זה בעלי בתים יורדים מנכסיהם ואבד העושר בענין רע וכו' עי' ש"ע עוד בחומרת הדברים.

^{שכו} שני הקטעים האלו מדברי הרמב"ם בסוף הלכות עבדים, והובא בקצרה בשו"ע (רסז, יז).

^{שכז} פשוט שאין כוונתו לחכמה בשפה המדוברת שיהיה 'חכם', אלא כוונתו על דרך מה שלימדנו בהל' דעות (פ"ה) 'כשם שהחכם ניכר בחכמתו ובדעותיו והוא מובדל בהם משאר העם, כך צריך שיהיה ניכר במעשיו במאכלו ובמשקלו וכו'. תלמיד חכם לא יהא צועק וצווח בשעת דבורו כבהמות וחיות,

לא תרדה בו בפרך - למעשה

מכל מאכל ומכל משתה, חכמים הראשונים היו נותנין לעבד מכל תבשיל ותבשיל שהיו אוכלין^{שכ}, ומקדימין מזון הבהמות והעבדים לסעודת עצמן.

לביישם ולצעוק עליהם

ג. וכן לא יבזהו ביד, ולא בדברים, לעבדות מסרן הכתוב לא לבושה^{שכט}, ולא ירבה עליו צעקה וכעס, אלא ידבר עמו בנחת וישמע טענותיו, ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בעכו"ם עובדי ע"ז, אבל זרעו של אברהם אבינו, והם ישראל שהשפיע להם הקב"ה טובת התורה וצוה אותם בחקים ומשפטים צדיקים, רחמנים הם על הכלש^ל, וכן במדותיו של הקב"ה הוא שצונו להדמות בהם, הוא אומר 'ורחמיו על כל מעשיו', וכל המרחם מרחמין עליו שנאמר 'ונתן לך רחמים ורחמך והרבך'.

הנהגה עם פועל שסיכמו עבודת פרך

ד. ואם הדברים אמורים בעבד כנעני אשר ניתנו לשרת וניתנו לנו 'למשול' בהם, על אחת כמה פועל נכרי שניתן למלאכה מסוימת שיש לנהוג בו 'בדרכי החכמה'^{של}, ועל אחת כמה וכמה כשמדובר על אחד

ולא יגביה קולו ביותר אלא דבורו בנחת עם כל הבריות וכו'. ולא יצר לאדם לעולם בחייו, כללו של דבר יהיה מן הנרדפים ולא מן הרודפים מן הנעלבים ולא מן העולבים וכו', עכ"ל.

שכ"ב צ"פ ציין המקור מיומא (עה, א) 'אבל הקב"ה אינו כן, קלל את הנחש עולה לגג מזונותיו עמו וכו', קלל את כנען אוכל מה שרבו אוכל ושותה מה שרבו שותה', הרי לן שכך ראוי לנהוג לתת לעבד ממה שהאדון אוכל ושותה, ועי' בירושלמי בב"ק (ח, ד) והובא בהגהות מימוני כאן, ובר"ף וברא"ש (ח, ו) שממדת חסידות הוא לנהוג כך עם עבדיו.

שכט בביאור הגר"א (שם, מ) ציין לגמ' בנדה (מז, א) ששמואל בדק בדדי אמתיה סמנים, ויהב לה ד' זוזי דמי בושתה, ומפרש 'שמואל לטעמיה דאמר שמואל לעולם בהם תעבודו לעבודה נתתם ולא לבושה', ובת"כ (ז, ו) 'לעולם בהם תעבודו אין לך בהם אלא עבודה בלבד', וכתב הגר"א 'פי' ולא בושה', וכ"ה בהרחבה מעט בר"ש ובראב"ד (שם) 'שאסור להכותו ולצערו, ובמס' נדה (מז, א) לעבודה נתתם ולא לבושה, אע"ג שאם הכהו וביישו לעבדו פטור כדתנן בב"ק (ז, א)'.^ל

ולכאורה זה סותר למה שהובא לעיל דרשת הת"כ (פ' בהר ו, ז) 'שמה תאמרו הואיל ואסרת לנו את כל אילו במה נשתמש, ת"ל ועבדך ואמתך וכו', ונראה ליישב בפשיטות שהמיעוט כאן בא לומר שלא נתנו כדי לביישם, וכדוגמת הא דשמואל בנדה שבייש אמתו לצורך בדיקה, ומטעם זה אסור להכותו ולביישו ונע"ר רמב"ם הל' רוצח (יב, ב) שמותר להכות עבד, ואכ"מ, אך לא נאמר בזה שאסור להעבידם בעבודה קשה או מביישת, וזהו שדרש הת"כ מקרא שמה תאמרו הואיל ואסרת לנו וכו', פשוט.

ש"ל מבואר שמידת הרחמנות של כלל ישראל נובעת ממה 'שהשפיע להם הקב"ה טובת התורה וצוה אותם בחקים ומשפטים צדיקים', היינו שאינו רק מצווה וחיוב מהדין והלכת בדרכיו שנצטוונו להידמות אל הנהגותיו, אלא ששפעת טובת התורה משפיעה על האדם להיות רחמן.

שלא ולעניין להאכילו ולהשקותו מכל משקה, יש לדון שכל זה בעבד שדר אצל אדונו בקביעות ומזונותיו על אדונו, אך אפשר שבפועל או שכיר יום לא נאמר הלכה זו, ומ"מ לעניין רדייה והשפלה אין סברא לחלק בזה, ובפרט באחינו בני ישראל שהזהרנו על כבודם.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

שהוא 'אחינו' מ'בני ישראל', שגם באופן שסיכם עמו מעיקרא שיוכל להשתמש בו לכל אשר יחפוץ שבאופן זה אין איסור וכנ"ל (ה, א), מכל מקום יש לנהוג עמו בדרכי החכמה, ויהיה רחמן ורודף צדק ולא יכביד עולו ולא יצר לו^{שלב}.

פרק יד

השתמשות באחרים ובקשת עזרה

בפרק זה יבואר אי"ה שגם האופנים שמותר לבקש מחברו שאינו משועבד לו, שיעשה עבורו טובה בדבר מסוים, ואין בזה איסור לא תרדה בפרך, מכל מקום עצם ההרגל לבקש טובות ולהטריח את הזולת, אינה הדרך הראויה למבקש 'למצוא חן בעיני אלוקים ואדם'.

לדחוק בזולת שיסכים לעזור

א. אף שנתבאר כמה אופנים שאין בהם איסור לא תרדה בפרך ועבודת עבד, וכגון ששואל ממנו האם מוכן לעזור לו בענייניו וכדומה, ואולם בוודאי שממידת חסידות ראוי לאדם להימנע מלהטריח את זולתו, ופעמים רבות שמתוך שדוחק בחברו לעזור לו, מגיע לכמה מכשלות באיסורים חמורים של בן אדם לחברו, כגון 'לא תונו' ו'אהבת לרעך כמוך' ועוד.

והעירו בזה, דאולי מש"כ הרמב"ם היינו דווקא בעבד כנעני שחייב קצת במצוות, אך בפועל נכרי שהוא גוי גמור, י"ל שאין חיסרון לרדות ולהשתעבד בו, אך בלשון הרמב"ם משמע שהוא שייך למידת האכזריות, ואינו מפני כבוד או מעלת ה'עבד', וא"כ אין טעם לחלק משום החיוב מצוות, ועוד שהרמב"ם שם הזכיר גם עניין הקדמת מאכל עצמו למאכל בהמתו, ומשמע שאינו שייך למעלת העבד שקצת מחויב במצוות, ועדיין אולי יש לחלק בזה, ועי'.

^{שלב} ועי' בפלא יועץ (ערך שמש) שכתב 'וצריכים הנעבדים לרחם על העובדים, ולא יעבידו בהם בפרך אלא בפה רך, ולא יכעסו עליהם ולא יחרפום ולא יגדפום, כי דיו שזכה להיות נעבד ודיין להם צרתם שהם עבדים לעבדים, ואף אם יעשו דבר שלא כהוגן ינהגם וינהלם בלשון רכה ולא ירעבם ולא יגעם יותר מדאי, ולא יעוררם באמצע שינתם וירחם עליהם כרחם אב על בנים, כי כלנו בני איש אחד נחנו בני אברהם יצחק ויעקב וכתוב וטוב לו עמך אמרו רז"ל עמך במאכל עמך במשתה ונהי דקרא איירי בעבד ממנו נלמוד גם כן לשכיר שזהו דרך ישרה ולפחות יתן לו לטעום מכל אשר יאכל ויקיים בו ו'אהבת לרעך כמוך' וכו' ויחשוב שיותר ויותר ממה שהם חייבים לו הוא חייב לבוראו ובזה יסיר כעסו ויתנהג עמהם במדת החסד ובמדת הרחמים כדי שירחמו עליו מן השמים, עכ"ד הנפלאים. ועי' בפר"ח (תעב, ד) בשם רבינו מנוח בביאור מה שנאמר שם בשו"ע שהשמש צריך להיסב בליל הסדר, שזהו מפני שהקונה עבד עברי כקונה אדון לעצמו עי"ש.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

קבלת טובה ועזרה מהזולת

ב. גם באופן שמותר וראוי לאדם לבקש עזרה מזולתו, מצינו באבות העולם שהשתבחו בכך שלא נטלו מכלל ישראל אפילו בדברים הראויים להם וכמו שאמר משה רבינו ע"ה^{שלג} 'לא חמור אחד מהם נשאתי, ושמשון^{שלד} יזכור לי עשרים שנה ששפטתי את ישראל ולא אמרתי לאחד מהם העבר לי מקל ממקום למקום', ושמואל הנביא^{שלה} 'את שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי^{שלו}'.

בגנות בקשת טובות מהזולת

ג. ואביא דבריו הנפלאים של החזו"א זיע"א^{שלו} "אם רצונך לבקש דבר מה מרעך, שקול בפלס - אם תפיק בקשתך, ואל תאמר: מה מני יהלוך אם אשאלהו וימנע מבוקשי, דע כי הרבה הפסדת במעשיך, כי אינך בטוח בעצמך מהערת כעס הלב על מיאון אחיך, גם בלב רעך מתגנב כי לבך עליו, ואתה בין אחים הפרדת, ורבית שנאת חינם, ומי שדבריו קלים ורגילים בבקשות - הוא שונא ושנאווי", [וראיתי שכ"ה בפלא יועץ, ועיי' בהערה^{שלח}].

ובפלא יועץ (ערך טורח) כתב 'וכמו שצריך שיקל בעיניו מאד לטרוח טרחא של מצוה או בשביל להרויח, כל קבל דנא צריך שיכבד מאד עליו להטריח על אחרים אפילו טרחא כל דהוא אי איכא למיחש שיכבד עליהם צא ולמד ממצוה שציותה תורה מפני שיבה תקום והדרת פני זקן

^{שלג} במדבר (טז, טו), בבקשת משה רבינו ע"ה מהקב"ה שלא יפנה למנחת ראשי סנהדראות מעדת קרח, ועיי' ברש"י וברמב"ן שם.

^{שלד} סוטה (י, א) שביקש שמשון שבזכות זה יוכל להפיל את הבית על הפלשתים שישבו בו.
^{שלה} שמואל (א, יב) והובא במד"ר (קרח פ"ח) ע"ש, והובא עניין זה לעיל בביאורי סוגיות (י, ג).
^{שלו} וראה בחובות הלבבות (פרישות פ"ה) שכתב 'אבל דרך הפרישות הראוי לנו בהתחברותנו עם בני אדם וכו', הרחמים והחנינה והחמלה עליהם עם הסרת הטורח מעליהם וזכרם בטוב ועשות חסד עמהם, ושלא נקוה ליהנות מהם ושנתיאש מאשר בידיהם וכו' ע"ד.

וראה במג"א (צ, יז) גבי מה שאמרו בברכות (ז, ב) שרב נחמן חלש והתפלל בביתו, ומפרש הגמ' שלא אסף מניין לביתו משום דטריחא ליה מילתא, וכתב המג"א 'ובסמ"ג משמע שר"נ לא היה רוצה להטריח י' אנשים שיבואו אצלו'.

^{שלו} מובא באגרות חז"א (חי"ג סי' קל"ד) ובחוט שני ראש השנה (עמ' של"ב) הזכיר איגרת זו וכתב שהחזו"א רשם רשימה זו בצורת שיר על כריכת הספר חפץ חיים שלו, הקשור לעניין שם.

^{שליח} שמדבר לגבי להשתמש בבניו ובני ביתו, וכתב (בערך שמש) 'אשרי האיש שהוא זריז ומשמש את עצמו ואינו מבקש אחרים שישמשוהו הרי זה זריז ונשכר וחי' נחת יחי' וינצל מן הכעס ויהיה מרבה שלום, אך אם רואה שהם יראי ה' שבמצות חפצים גם הוא יהא מתכוין לזכותם', והן הם דברי החזו"א.

לא תרדה בו בפרך - למעשה

ואפי"ה אמרו מאן דמקיף - חיי, דהיינו שעובר בדרך אחר כדי שלא להטריח את העם שיעמדו מפניו^{שלט}.

ובאמת שזו גם סגולה נפלאה שיעמוד לאדם זכות הרבים^{שמ}, וכן עצה טובה לעלות בהר ה' ולעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם, מתוך התנתקות מהשפעות ונגיעות חיצוניות^{שמא}, ויהי רצון שנזכה לקיים מצוות אלה כראוי ובשלימות.

^{שלט} והאריך שם, אימתי מותר וראוי לתת לבניו ובני ביתו לשמשו 'זמזה יש ללמוד ג"כ אופן ההנהגה שיתנהג אדם עם בניו ועם אשתו ועם כל אדם, שאם רואה שהם אוהבים וחפצים לשרתו כדי לקיים מצוה המוטלת עליהם או משום אהבת חסד אז יצוה עליהם לשרתו, אבל אם רואה שכבד עליהם מחמת שאין חפצים במצות, ואם עושים הוא מחמת כסופא או מחמת שהם משועבדים לו ועושים ע"כ שלא בטובתם, אז לא יטריח ולא יכביד עליהם אלא הוא ישרת את עצמו בכבודו ובפרט כשבני הבית או משרתיו ישנים וכו'.

והוסיף ש'לא למראה עיניו ישפוט שמראה לו סבר פנים יפות שהוא רוצה לשרתו, למיחש בעי, דילמא משום כסופא עביד, ולא יאבה ולא יקבל עד שיהא הדבר ברור לו כי בלב שלם עושה מחמת שהוא מחשב שכר מצוה ורוצה לעשות נ"ר ליוצרו, וכו'. ולא לענין השירות בלבד הוא שצריך לשקול בפלס ומאזני משפט כדבר האמור, אלא הוא הדין לכל מין דבר שרוצה לבקש מחבירו וכל מין התערבות שיהיה לו עם חבירו צריך לחוש מאד שלא יהיה עליו לטורח ולמשא כבד, ויחזיק לכל אדם כאלו אינם חפצים חסד ואפילו טרחא מועטת יכבד עליהם וכו' ולא יכביד כלל על שום אדם עד שיהא הדבר ברור אצלו וירד לסוף דעתו של אדם וימצא חן בעיני אלקי"ם ואדם' עכ"ד.

^{שמ} כמבואר ממה שביקש משה רבינו ע"ה שבזכות זה לא תתקבל מנחתם, וכן שמשון ביקש בזכות זה שיחזקהו ה' אך הפעם, וכנזכר לעיל.

^{שמא} הוא דבר פשוט ומבואר, וידוע כמה גדולי הדורות זיע"א נזהרו בכך, כדי לא לאבד ח"ו את הנקיות המוחלטת בשיקול הדעת לדעת רצון ה' בבהירות, בלא דבר שמטעה אפילו במעט ממה שאינו בתכלית היושר.